

DE GENTSE EDELSMEDEN EN HUN AMBACHTSLEVEN TIJDENS DE 15DE EN 16DE EEUW¹

Emile GEZELS

1. Inleiding

De meeste studies, artikels en tentoonstellingscatalogi betreffende het edelsmeedwerk in Vlaanderen en evenzeer voor de stad Gent omsluiten voornamelijk de periode vanaf de 17de eeuw tot heden.² Het is pas vanaf de 19de eeuw dat aandacht wordt besteed aan de werking van het Gentse edelsmedenambacht uit de 15de en 16de eeuw.³ De oorzaken van deze lacunes zijn vanzelfsprekend. Het fonds van het archief werd chronologisch weinig rationeel samengehouden. Van de rekeningen bleven onvolledige jaartallen bewaard. Een onderbreking van dertig jaar vanaf 1545 tot 1577, wellicht een gevolg van de inbeslagname van het archief in 1540 door de ‘Concessio Carolina’ en het opnieuw werken volgens de oude costumen tijdens de Calvinistische Republiek van 1577 tot 1584.

In de licentiaatsverhandeling, die aan de basis ligt van dit artikel, werd een vergelijkend onderzoek gevoerd naar de activiteiten van de goudsmeden in Gent binnen de historische context van de 15de en 16de eeuw. De korte historische achtergrond van deze periodes, de vroegste vermeldingen van het ambacht vanaf de 14de eeuw, het beroep van edelsmid en de technische beschrijving van de werkplaats komen aan bod in de licentiaatsverhandeling maar worden hier grotendeels achterwege gelaten.

¹ Deze bijdrage is gebaseerd op het eerste deel van de onuitgegeven licentiaatsverhandeling ‘*De Gentse gouden zilvermeden in de 15de en 16de eeuw*’, Universiteit Gent, 2006-2007, onder promotorschap van Prof. Dr. Maximiliaan Martens en Prof. Dr. Anna Bergmans. De daarbij horende prosopografische lijst bevat in alfabetische volgorde de namen van 629 goudsmeden, leerknappen en meesterkinderen uit deze periode met voor elke naam een ‘curriculum’ in het ambacht en waar mogelijk een merkteken. Het tweede deel bevat de transcripties van de onuitgegeven geraadpleegde archivalia over deze corporatie in dito periode.

² Catalogus van de tentoonstelling ‘*Gents zilver in Laarne. Magie van de edelsmeedkunst III*’, Kasteel van Laarne, Provinciebestuur Oost-Vlaanderen, Gent, 2009. In deze prestigieuze tentoonstelling lag het accent van de tentoonstelling op ‘oud zilverwerk’ van eigen bodem te Gent en kleinere Oost-Vlaamse steden. Behalve de prachtige insculpatieplaat met de merktekens van het Gentse edelsmedenambacht uit de 15de eeuw, bewaard in het Gentse STAM (inv. nr. 765) dateerden slechts zes zilveren voorwerpen van Gentse edelsmeden (nrs. 1 tot 6) en één toegeschreven aan een onbekende meester uit Brugge, uit de 15de en 16de eeuw.

³ F. De Potter, *Gent, van den oudsten tijd tot heden*, Gent, 1882; P. Eeckhout, *Tent. Cat. Gent, 1000 jaar kunst en cultuur*, Gent (STAM) 1975; P. Baudouin, *Edelsmeedkunst in België*, Tiel, 1988; E. Dhanens, *Inventaris van het kunstpatrimonium in Oost-Vlaanderen*.

Voor het onderzoek werd gebruik gemaakt van de insculpatieplaten (STAM), inventarissen, de leden- en inschrijvingsboeken (het *Boek der Neringen*), ordonnancies en rekwesten, het *Cartularium* van 1338-1533 en de Gentse stads- en baljuwrekeningen.⁴ Na persoonlijke transcripties werden de documenten getoetst aan reeds eerder verschenen werken, en geplaatst in de context van de recente studie betreffende de corporatieve middengroepen van Dr. J. Dambruyne.⁵ Uit de documenten bleek dat de namen van de goudsmiden op de meest diverse wijzen werden neergeschreven. Om dubbel gebruik van de namen te voorkomen werden zij zoveel mogelijk gestandaardiseerd volgens de meest voorkomende schrijfwijze op basis van de keurplaten, opgenomen in J. Casier, en in de 15de en 16de-eeuwse literatuur.

Niettegenstaande de ingrijpende geschiedenis van deze periode ging het ambachtsleven voort.⁶ De edelsmid maakte prachtig edelsmeedwerk en leerde de geheimen van het vak aan zijn zonen. Als pronkstuk van edelsmeedwerk staat de ketting van het Gulden Vlies, weliswaar uitgevoerd door de Brugse edelsmid Jan Peutin, symbool voor de Bourgondische eeuw waar de zoektocht naar de Gentse edelsmeden aanvangt.⁷ Ook de dekens van de neringen droegen een prachtige halsketting tijdens de plechtigheden. Van omstreeks 1465-85 dateert een kostbare zilveren halsketting die wellicht afkomstig is van de 'Nering van de Goud- en Zilvermeden' en nu eens aan een Gents meester, dan weer aan een Duits edelsmid wordt toegeschreven. Ze bestaat uit zestien schakels waarop verschillende tafereelen uit het ambacht zijn voorgesteld. De hanger waarop Sint-Elooi is afgebeeld stamt uit een latere periode.⁸

⁴ S.A.G., reeks 182, doos 1-5, map 1 en 2; S.A.G., niet genummerde reeks (182), doos 8; J. Vuylsteke, *Gentse stads- en baljuwrekeningen 1280-1336*, Gent, 1900-1908.

⁵ Ch. L. Diericx, *Appendice aux Mémoires sur la ville de Gand*, Gent, 1816; J. Casier, *Les orfèvres Flamands et leurs poinçons*, Gent, 1914; Marcus van Vaernewijck, *Van de beroerlicke tijden in die Nederlanden en voornamelijk in Ghendt – 1568-68*, Gent, 1874; F. De Potter, *Dagboek van Cornelis en Philip van Campene*, Gent, 1870; F. De Potter, *Gent van den oudsten tijd tot heden*, 8 delen, Gent, 1882; P. Lacroix, *Histoire de l'orfèverie*, Parijs, 1850; V. Fris, *Dagboek van Gent van 1447 tot 1470*, Gent, 1901; P. Bernardus De Jonghe, *Gendsche Geschiedenissen ofte Cronyke*, Gent, 1781; D. Jacobs, 'Het Wonderjaar te Gent (juni 1566-april 1567)', in: *De tijdspeigel*, Amsterdam, 1906; Ch. L. Diericx, *Appendice aux Mémoires sur la ville de Gand*, Gent, 1816, p. 115-119; J. Dambruyne, *Corporatieve middengroepen*, Gent, 2002.

⁶ W. Prevenier & W. Blockmans, *De Bourgondische Nederlanden*, Antwerpen, 1983, p. 94; E. Witte, *Geschiedenis van Vlaanderen van de oorsprong tot heden*, Brussel, 1983, p. 105; H. Soly, Tent. Cat. *Carolus, Keizer Karel V 1500-1558*, Gent (Kunsthof De Sint-Pietersabdij) 2000, p. 116; Dambruyne J., *Mensen en centen. Het 16de-eeuwse Gent in demografisch en economisch perspectief. (Verhandelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent, 26)* Gent, 2001, p. 363.

⁷ Tent. Cat. *Het Gulden Vlies, vijf eeuwen kunst en geschiedenis*, Brugge (Stedelijk museum voor Schone Kunsten) 1962, p. 27.

⁸ P. Lacroix, *Histoire de l'orfèverie*, Parijs, 1850, p. 55-58; De catalogus '1000 jaar kunst en cultuur' verwijst naar een privé-verzameling: P. Eeckhout, Tent. Cat. *1000 jaar kunst en cultuur*, Gent (STAM) 1975, nr. 361; L. Van de Walle, 'De la richesse artistique et scientifique de la ville de Gand', in: *Messenger des sciences historiques et archives des arts de Belgique*, 1845, p. 282; J. Casier & P. Bergmans, *L'art ancien dans les Flandres*, Brussel, 1914-22, p. 214, nummer 425 & plaat 282.

In het begin van de 15de eeuw heeft het goudsmedenambacht reeds een rijke geschiedenis achter de rug. Het beroep van edelsmid is waarschijnlijk de eerste van alle nijverheidskunsten geweest.⁹ Hoe vroeg te Gent de kunstvoorwerpen uit edelmetaal reeds voorkomen, is niet geweten. Het is in de ateliers van de monikken dat de meeste liturgische voorwerpen uit goud en zilver werden vervaardigd. De oudst bewaarde geschreven bronnen hieromtrent dateren van ca. 1030. Van de kunstschaten die de Sint-Baafsabdij bezat blijft evenwel de vraag open of de stukken uit de Maas- en Rijnstreek werden geïmporteerd, of op eigen bodem werden gemaakt. Het edelsmeedwerk was in die periode het kunstambacht bij uitstek in het Maasland.¹⁰ Behalve de zilveren kelk en pateen, gevonden in het graf van Folbertus (†1066), abt van de Sint-Baafsabdij, mogelijks gemaakt door een lokale edelsmid, kennen we geen edelsmeedwerk uit die periode. De gegraveerde zegenende hand op de funeraire pateen getuigt van een sobere grootheid eigen aan het karakter van de Gentse Romaanse architectuur.¹¹ Mogelijk is Wilhelmus Aurifaber de oudst bekende goudsmid te Gent. Hij leefde in de 12de of 13de eeuw en wordt vermeld op een orbitarium van de Sint-Janskerk. Dat hij een goudsmid was laat zijn familienaam vermoeden. Dit vermoeden wordt nog versterkt als we weten dat hij in de Hoogpoort woonde, waar later het gildehuis de ‘Samson’ was gelegen (afbeelding 1).¹² Dat reeds vroeg grote bedragen werden besteed voor geschenken blijkt uit de som betaald voor de Blijde Intrede van de Franse koning Filips IV te Gent op 22 mei 1301. Het indrukwekkende bedrag van 27.000 pond wordt uitgegeven aan geschenken voor de organisatie van het steekspel en de statiekledij.¹³

Gent kende, niettegenstaande de vele ingrijpende gebeurtenissen, periodes van welvaart waarbij de kunstambachten van het einde van de 14de eeuw tot het midden van de 16de eeuw zorgen voor een hoogwaardig aanbod van luxegoederen. Reeds vanaf de 13^e eeuw zal de stedelijke aristocratie of patriciaat zich als stand afsplitsen van de lagere sociale klassen en door versmelting met de adel hun levenswijze imiteren. Een breder wordende kloof tussen arm en rijk was het gevolg van deze veranderingen. Zij die konden genieten van vaste en regelmatige inkomsten uit domeinen, renten, vergoedingen en betere ambachtsbedrijven konden zich verrijken. Dit resulteerde in een grotere vraag naar pronk en praal en

⁹ K. Blockhuys & A. Gervais, *De Kunstnijverheid*, Antwerpen, 1892, p. 229. Voor meer informatie over de stiel van de edelsmid als oudste ambacht verwijzen we naar de licentiaatsverhandeling, hoofdstuk 3.1.

¹⁰ S. Gevaert, *L'Orfèvrerie Mosane au Moyen Age*, Brussel, 1943, p. 6-36.

¹¹ P. Eeckhout, *Tent. Cat. Gent, 1000 jaar kunst en cultuur*, deel 2, Gent (STAM) 1975, p. 246.

¹² Gent, *Apologie van een rebelse stad*, Antwerpen, 1989, p. 328.

¹³ M. Boone, ‘Het Charter van Senlis’, *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, nieuwe reeks, deel LVII, Gent, 2003, p. 5.

impliceert de aanwezigheid van ambachtslieden, waaronder de goud- en zilversmeden, die aan die vraag kunnen voldoen. Uit het onderzoek blijkt immers dat door de aanwezigheid van vorsten en edellieden vanaf de Bourgondische periode, de vermaardheid van de Gentse kunstenaars, de stijging van de koopkracht bij de gegoede burgerij, vooral in de periode 1400-1480, de uitoefening van de artistieke arbeid de goudsmeden ten goede kwam.¹⁴ Van die bedrijvigheid getuigt de toenmalige internationale vermaardheid der Gentse goud- en zilversmeden. P. Lacroix beweert trouwens dat het centrum van de hofedelsmeedkunst niet Parijs was maar Gent.¹⁵ Van die artistieke arbeid hebben de meeste gouden en zilveren voorwerpen wegens hun grote muntwaarde de tijd niet getrotseerd. Ze verdwenen hetzij in de periodes van de Gentse troebelen, hetzij dat ze werden aangeslagen en in de smeltoven terecht kwamen, hetzij ze niet meer in de smaak vielen van anderen generaties en een andere vorm of bestemming kregen, hetzij dat het ontbreken of slijtage van het keurmerk de identificatie onmogelijk maakte.¹⁶ Slechts enkele namen van beroemde Gentse edelsmeden kwamen tot ons. Cornelis de Bont, Jacob Weyns, en verder nog Elooi de Wulf, Cornelis Bauwins, Jan van Hauweghem, Jan De Wees, Jan Trouvère (afbeelding 14a&b), Adriaan Van Hulthem (afbeelding 15) en Jan de Naghel III. Dat Gent in de 15de en in het begin van de 16de eeuw, als grootste stad van de Nederlanden, slechts enkele namen van goudsmeden kon nalaten, was de aanleiding om de werking van het goudsmedenambacht nader te onderzoeken met het doel het ledenaantal te reconstitueren en de tot nog toe onbekende edelsmeden uit deze periode een naam te geven.

Gelet op de hiërarchische structuur van het ambacht is de leidraad in het onderzoek, de loopbaan die de goudsmid aflegde binnen de organisatiestructuur van het ambacht, om vrijmeester te worden en toegang te krijgen tot hogere functies in het ambacht of in het politieke en economische leven. Ze waren immers op veel terreinen bedrijvig. Zo zijn er tekenaars, zegelstekers, graveerders en munters en als dusdanig meer thuis in het gilde dan in het hoog gespecialiseerde corpus van de goudsmeden. Ze waren ook wisselaars, deden bankzaken en financiële operaties, waardoor ze grote rijkdommen verwierven. Het is aan de rijk geworden goudsmeden te danken dat het ambacht kan bestaan; ze geven haar een vaste financiële basis.¹⁷ De ambachtsfinanciën van de Gentse goudsmeden geven ons de namen van dekens die voor het ambacht renten kopen, verkopen en beleggen.

¹⁴ P. Baudouin, *Edelsmeedkunst in België*, Tielt, 1988, p. 21.

¹⁵ P. Lacroix, *Histoire de l'Orfèvrerie*, Parijs, 1850, p. 80.

¹⁶ P. Baudouin, *Edelsmeedkunst in België*, Tielt, 1988, p. 22.

¹⁷ D. Schlugleit, *De Antwerpse Goud- en Zilversmeden in het corporatief stelsel*, Wetteren, 1969, p. 22-23.

Enkele vragen dienen hierbij te worden beantwoord.

- ◆ Indien de goudsmeden er reeds een oud traditie op nahielden wanneer zijn ze dan in Gent als ambacht verschenen?
- ◆ Hoe was het ambacht der goud- en zilversmeden intern georganiseerd?
- ◆ In welke mate weerspiegelen de ambachtsrekeningen het financiële leven van het ambacht?
- ◆ Wie waren de voornaamste opdrachtgevers van de goudsmeden?

2. Ontstaan van het goudsmedenambacht te Gent

Het onderzoek naar het ambacht vangt aan in het begin van de 15de eeuw. De ambachten hadden zich toen reeds formeel gevormd in de loop van de 14de eeuw en een overwegende positie verworven in het bestuur van de grote steden, waar sommige meesters zelfs een bestuursfunctie zullen vervullen.¹⁸ De goud- en zilversmeden, die de toen nog niet erg ontwikkelde Gentse metaalsector vertegenwoordigen, leverden één tot twee schepensbanken.¹⁹ De politieke organisatie van de stad bestaat dan uit drie leden: de poorters, de kleine neringen en de weverij.²⁰ In de 15de eeuw telt men 53 neringen waarin vanaf de 14de eeuw een bepaalde rangorde ontstond en waarbij zij als corporatieve vereniging in officiële documenten worden vermeld; een rangorde die bij stedelijke optochten strikt werd gerespecteerd.²¹ Deze hiërarchische waardeschaal moet niet zozeer in verband worden gebracht met het aantal leden dan wel met de status en de aard van de activiteit.²²

Voor het ambacht van de edelsmeden, dat nochtans in het algemeen in groot aanzien stond, kan de 17de plaats in de rangorde van de 53 neringen misschien verwondering wekken. Volgens M. Boone mag hier de afwezige stimulans worden ingeroepen van de verblijfplaats van het hof dat meestal te Brussel vertoefde, en het feit dat de luxebestellingen naar Brussel gingen ten nadele van Gent.²³ Nochtans telt Brussel in 1454 slechts een 36-tal goudsmeden en staat Gent met 49 goudsmeden hoger in aantal (zie activiteitentabel van de vrijmeesters in de 15e eeuw, Grafiek nr. 4, p. 261). Voor de periode 1440-1460 telt Leuven 13 edelsmeden.²⁴ Voor de tijdgenoot hield het behoren tot één van de 53 neringen

¹⁸ E. Witte, *Geschiedenis van Vlaanderen*, Brussel, 1983, p. 83.

¹⁹ M. Boone, 'Gent en de Bourgondische hertogen ca. 1384 – ca. 1453. Een sociaal-politieke studie van een staatsvormingsproces', in: *Verhandelingen van de Koninklijke Academie van Wetenschappen, Letteren en Schoone Kunsten van België / Klasse der Letteren*, jaargang 52, nummer 133, Brussel, 1990, p. 74.

²⁰ *Ibid.*, p. 14.

²¹ J. Dambuyne, *Corporatieve middengroepen*, Gent, 2002, p. 24.

²² M. Boone, *ibid.*, p. 74.

²³ M. Boone, *ibid.*, p. 80.

²⁴ W. Dievoet, *Edelsmeden in Vlaams Brabant*, Leuven, 2000, p. 6.

veel meer in dan een abstract lidmaatschap. Het betekende ondermeer de gemeenschappelijke participatie aan optochten, processies en veldtochten in een hiërarchisch bepaalde volgorde, die de weerspiegeling was van een politieke en economische orde zoals die in de stad bestond. Van dergelijke rituele uitingen van solidariteit getuigt het privilege dat hertog Filips de Goede op 15 maart 1430 toestond. Daarin kreeg het neringlid het recht om voortaan een eigen banier te voeren en elk ambacht om op zijn banier een *zilveren schild* te bevestigen waarop het wapen van het groot nering afgebeeld stond.²⁵

In de zestiende eeuw worden de neringen volgens het 69ste artikel van de *Concessio Carolina* in 1540 tot 21 ambachtsgroepen herleid. De goudsmiden namen samen met de tinnegieters de elfde plaats in.²⁶ Deze ambachtsgroepering had zowel economische als politieke redenen. Enerzijds bleek uit de samenvoeging van de corporatie een streven naar een rationelere indeling van de Gentse ambachtswereld op basis van de economische sector waartoe de vakorganisaties behoorden. Anderzijds werd aan het hoofd van de corporatie niet langer een deken maar een overste verkozen uit de rangen van de stadsnotabelen, die met het ambacht geen enkele affiniteit hadden, maar vorstgetrouwe burgers waren. Deze regeling was van toepassing tot aan het Calvinistisch bestuur van 1577 en eveneens na de reconciliatie van 1584. Vanuit politiek-institutioneel en corporatief oogpunt kan de 16de eeuw aldus in vier periodes worden opgedeeld. Het Gentse goudsmidenambacht kende, als alle overige ambachten, in feite slechts twee verschillende ambachtsstructuren en politieke regimes. De eerste twee periodes van 1500 tot 1540, en van 1577 tot 1584, de tweede periodes van 1540 tot 1577 en van 1584 tot 1600.²⁷ Binnen de stedelijke samenleving van het 15de eeuw en voornamelijk in de 16de eeuw behoorde het goudsmidenambacht tot de ambachtswereld die binnen de geïnstitutionaliseerde corporatieve kaders functioneerde, en met deze verschillende politieke regimes diende rekening te houden. Alhoewel zij sinds 1338 reeds over een eigen reglementering beschikten, vertoont de organisatie, het bestuur, de rechtspraak, het economisch beleid, de stedelijke politiek en sociabiliteit heel wat gemeenschappelijke kenmerken met de andere ambachten. De corporatieve samenhang kwam tot uitdrukking in de stedelijke processies waarin de ambachten in een bepaalde hiërarchische volg-

²⁵ M. Boone, 'Gent en de Bourgondische hertogen ca. 1384 – ca. 1453. Een sociaal-politieke studie van een staatsvormingsproces', in: *Verhandelingen van de Koninklijke Academie van Wetenschappen, Letteren en Schoone Kunsten van België / Klasse der Letteren*, jaargang 52, nummer 133, Brussel, 1990, p. 83.

²⁶ L. Van den Hane, *Costumen ende Wetten der Stadt Gendt*, Gent, 1779, p. 450-451; V. Van der Haeghen, *Inventaire des Archives de la Ville de Gand*, Gent, 1896, p. 110.

²⁷ J. Dambuyne, *Corporatieve middengroepen*, Gent, 2002, p. 36-38.

orde naast de burgerij en de ambtenaren zich aan de stedelijke gemeenschap als één lichaam presenteerden.²⁸

Op woensdag van Halfvasten trok tot vóór 1540 een grote parade door de stad: het Auweet. Tegen middernacht luidde Roeland het hooggetijde, en uit de *zilveren trompetten* op de toren van het Belfort klonk het sein voor de optocht. Drieduizend gewapende mannen uit de 53 neringen, in militaire parade-uitrusting, begeleid door feestmuziek en trommels, en voorafgegaan door verschillende overheden, trekken twee uur door de binnenstad. Aan alle vensters liggen jonkvrouwen, rijk gedost in pels en zijde, aan hals en borst *schitterend van goud en edelgesteente*. Standaards en bannieren wapperen tussen festoenen aan de huisgevels.²⁹

De eerste lijst welke hun namen vermeldt in het ‘*Register der Goudsmeden 1338 ad 1583*’ dateert van het jaar 1400 en bevat de ‘*meesters die nu ter tijd vrij zijn in’t ambacht*’ onder het dekenschap van Goessin Van der Moere.³⁰ Voor de goudsmeden is het jaar 1338 de datum waarop ze zich verenigen in een nering en hun reglement opstellen, waardoor zij economisch, demografisch en politiek machtig worden.³¹ Voor de Arteveldestad is 3 januari 1338 de datum waarop Jacob Van Artevelde verkozen wordt als opperhoofdman.³²

Met het reglement van 1338 werd een einde gesteld aan een toestand waarbij eenieder het bedrijf naar believen kon uitoefenen en met zoveel knechten als nodig was.³³ Men dient nu te werken volgens de strenge richtlijnen van het reglement die voortdurend werden aangepast om de kwaliteit van de producten te verbeteren en de professionalisering te bevorderen. De organisatie kent, zoals trouwens voor alle andere ambachten het geval was, een verticale opbouw. Ze vormden een gesloten gemeenschap met aan het hoofd, de opperdeken, de deken die het ambacht leidt, recht spreekt en de geschillen oplost en samen met de gezworenen, de keurders of waarders, waken over de goede kwaliteit van het

²⁸ Ibid. p. 10.

²⁹ A. Van Werveke, ‘Het Auweet, de groote parade van Halfvasten vóór 1540’, in: *Bulletin der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, nummer 15, Gent, 1907, p. 203-216.

³⁰ S.A.G., reeks 182, doos 1-5, map 1: Register der Goudsmeden 1338-1583, f° 4.

³¹ Ibid. f° 1-3v.

³² J. Dambruyne, *Corporatieve middengroepen*, Gent, 2002, p. 16; V. Fris, *Histoire de Gand*, Gent, 1930, p. 148-154; H. Pirenne, *Geschiedenis van België*, deel 1, Brussel, 1954, pp. 80-85, 314-317; H. Soly, *Tent. Cat. Carolus, Keizer Karel V 1500-1558*, Gent (Kunsthof De Sint-Pietersabdij) 2000, p. 116; Het is niet de bedoeling in dit artikel exhaustief in te gaan op de geschiedenis van deze periode. Toch zullen bepaalde gebeurtenissen het ambachtswezen van de goudsmeden treffen, zoals ondermeer de pestepidemie van 1423 en 1437-38, de sterfte in 1439, de oorlogen van 1453 te Gavere en 1492 tegen Maximiliaan van Oostenrijk die tot de ruïne van de stad zullen leiden, de *Concessio Carolina* in 1540, de godsdienststroebelen in 1566 en de emigratiestroom na 1584.

³³ Voor het reglement: zie S.A.G., doos 1-5, map 1, Register der Goudsmeden, f° 2 recto – 3 verso.

werk. Samen vormden ze de 'Eedt' of het dagelijks bestuur, die volgens de noodwendigheid besluiten neemt en ze laat uitvoeren. Verschillende besluiten werden opgenomen in het Cartularium van het ambacht.³⁴ Aan hen zijn de leerknappen, de knappen en de meesters verantwoording verschuldigd. Een provisor (kapelaan) wordt gekozen die de leiding zal hebben over de kapel van de goudsmiden bij de Augustijnen, en om de religieuze gebeurtenissen zoals een huwelijk, overlijden, en misvieringen te verzorgen.³⁵

3. Hoe was het ambacht der goud- en zilversmeden intern georganiseerd?

Welke belangstelling genoot het beroep van goudsmid en hoe was de opleiding georganiseerd en gereguleerd? Om het beroep van goud- en zilversmid te mogen uitoefenen moet men behoren tot een eerbare familie en een gedrag hebben waar niets op aan te merken valt. De kinderen die voor dit ambacht werden bestemd, worden reeds op zeer jeugdige leeftijd ingeschreven om in de leer te gaan in het atelier van een meester-ambachtsman. Deze meester kon de vader zijn, dit zijn de vrijmeesterkinderen, maar ook een ander in de stad gevestigd meester, dit zijn dan de leerlingen of 'leerknappen'.

Wij kunnen ons thans nog moeilijk een getrouwe voorstelling maken van een 15de eeuwse edelsmidatelier.³⁶ Een leerzaam en boeiende prent is een kopergravure van Etienne Delaune uit Augsburg, gemaakt in 1576, welke met veel oog voor detail de verschillende taken van de edelsmid en de benodigde materialen uitbeeldt (afbeelding 2).³⁷ Dit atelier met Bourgondisch aangeklede ambachtslieden zou het atelier kunnen zijn van Cornelis de Bont, in het huis 'Ingelborch' in de Lange Munt, een iets grotere werkplaats met bijhorende boetiek, waar Johannes Stekelinc, zoon van Gilles Stekelinc, een zeer vermaard goudsmid, zijn gezelschap was vanaf 1476. Na zijn dood in 1510, gaat zijn werkplaats, in januari 1512, over op zijn familielid Claeys Van Hulthem, die een nieuwe goudsmidenfamilie sticht te Gent.³⁸

³⁴ S.A.G., doos 1-5, map 2, Cartularium.

³⁵ Ibid., f° 33 recto.

³⁶ Een reconstructie van het atelier der goud- en zilversmeden is te zien in het Zilvermuseum Sterckshof te Deurne/Antwerpen.

³⁷ I. Dombi e.a., *Bruckmann's Silberlexikon*, München, 1982, p. 114. Augsburg is vanaf het midden van de 15de eeuw met zijn rijke burgerij één der belangrijkste steden voor edelsmeedwerk.

³⁸ V. Vander Haegen, 'Enquête sur la vie et les oeuvres de Corneille de Bont, orfèvre de Charles le Téméraire et de Marie de bourgogne', in: *Annales du XXI Congrès de la Fédération historique et archéologique de Belgique*, deel 2 (1909) p. 146-148.

De werkplaats is verplicht aan de straat gelegen, er kijkt iemand door het raam naar binnen. Het raam is zeer groot en laat veel licht binnen. Hier wordt immers van 's morgens vroeg tot 's avonds gewerkt. De werktijden waren streng gereguleerd. De plaats van het atelier aan de straat is daarom niet zonder belang. Het reglement van 1338 vermeldt dat niemand de werkplaats zal inrichten buiten de kennis van het ambacht, op straf van een boete van 2 mark zilver.³⁹ Het is de goudsmid niet toegestaan te werken vóór de dagklok, of na de eerste klok in de avond op straf van 20 schellingen. De vroegste vermelding van de werk- of dagklok dateert van het jaar 1327-28.⁴⁰

De smeltoven is het hart van de smidse. Wanneer er zilver wordt geslagen of gedreven, staat de oven op temperatuur, want het werkstuk moet steeds uitgedroogd worden om goed te kunnen slaan of drijven. Voor smeltovens bestonden strenge veiligheids- en brandvoorschriften. Volgens het besluit van 28 juli 1434 mag men, om de vrede en vriendschap tussen de leden van het ambacht te bewaren, geen fornuizen of stoven houden op bovenkamers of zolders om daar in het geheim op te werken.⁴¹ De boete hiervoor bedraagt 3 pond, en een verbod het ambacht uit te oefenen gedurende 40 dagen. De ovens werden gestookt met kolen, die werden aangeleverd. Ook dit was gereguleerd. In een besluit van 27 oktober 1406 lezen we dat alle houtskolen die men binnen Gent te koop aanbiedt, voortaan aan het schepenhuis moesten worden uitgestort.⁴² Daar bleven ze liggen tot drie uur in de middag op winterdagen, of tot vijf uur op zomerdagen. Aan deze regeling hing een boete vast van drie pond parisis, en de verbeurdverklaring van de kolen. Ook de soldeerlamp is een cruciaal werktuig. In een ordonnantie van 27 februari 1455 lezen we, dat alle soldeersel van zilver 8 penningen moet inhouden, op de straf van 3 pond parisis.⁴³ Niet enkel voor de leerknapp, maar ook voor de soldeur, was de tewerkstelling aan strenge regels onderworpen. In een geschil daterend van 9 mei 1478, lezen we hoe Jan de Voe, om de opdracht van een bisschop te kunnen afwerken, een nieuwe soldeur aanneemt, omdat zijn reguliere soldeur op reis is.⁴⁴ De nering oordeelt echter dat hij deze daad verricht, omdat hij geen gebrek zou hebben aan bekwame vakmensen in zijn atelier. De wetgeving op solderen blijft ook na de *Concessio*

³⁹ S.A.G., reeks 182, doos 1-5, map 1, Register der Goudsmiden, f° 2 verso; H. Ligny, *L'occident Médiéval, La Belgique et l'Europe*, Editions Universitaires, Paris / Bruxelles, 1947, p. 238-239.

⁴⁰ F. De Potter, *Gent van den oudsten tijd tot heden*, deel 1, Gent, 1884, p. 522.

⁴¹ S.A.G., reeks 182, doos 1-5, map 2, cartularia, f° 45 verso.

⁴² *Ibid.*, f° 48 verso.

⁴³ *Ibid.*, f° 53 recto.

⁴⁴ *Ibid.*, p. 37 verso.

Carolina van kracht. Niemand mag solderen met tin, op de boete van drie pond groten.⁴⁵

Eens de goudsmid volledig in orde is met de regelgeving op de werkplaats kan hij leerknappen en meesterkinderen inschrijven. De kinderen die voor dit ambacht werden bestemd, worden reeds op zeer jeugdige leeftijd ingeschreven om in de leer te gaan bij een meester-ambachtsman. In het inschrijvingsregister van de nering der goudsmiden worden voor de 15de en 16de eeuw respectievelijk 134 en 26 leerknappen ingeschreven. Voor dezelfde periode worden er 86 en 113 vrijmeesterkinderen ingeschreven. Volgens het reglement van 1338 zal de leerknapp hiervoor twee mark zilver betalen aan het ambacht. Als de goudsmid zijn kind zelf in de leer neemt betaalt hij minder, namelijk 5 schellingen parisis.⁴⁶ Deze toetredingsvoorwaarden werden gedurende de 15de eeuw, voor de leerknapp die geen vrijmeesterkind is, verschillende malen verhoogd. In 1425 moet elke knapp die geen vrijmeesterkind is 3 denieren betalen aan de provisor, elke week, zolang ze binnen Gent werken.⁴⁷ Voor elke knapp die niet binnen Gent heeft geleerd verhoogt het bedrag naar 6 denieren parisis. De leerknappen die bij de meester inwonen betalen aan de meester voor kost en inwonen. Blijven ze in gebreke, dan kan de meester hem hiervoor werk geven.

In 1450 moeten alle leerknappen 4 schellingen groten betalen voor een maaltijd voor de deken en de keurmeesters.⁴⁸ In 1476 betaalt hij 2 mark zilver bovenop de maaltijd van 4 schellingen groten.⁴⁹ Dit intredegeld blijft van toepassing tot de ordonnantie van 1541.⁵⁰ Met de *Concessio Carolina* worden de toetredingsmodaliteiten en de toegang tot het meesterschap vereenvoudigd. De bijdragen voor bijkomende kosten voor maaltijden en banketten worden afgeschaft.⁵¹

Volledig geïnspireerd op het reglement van de Parijse goudsmiden van 1268, maakt het reglement van 1338 geen vermelding omtrent de vereiste leeftijd en de duur van de leertijd. In Parijs werd de minimum leeftijd van de leerjongen op tien jaar bepaald. Later zouden ze die leeftijd verlagen tot acht jaar.⁵² Men mag aannemen dat in het begin van de 15de eeuw de meesters nog werkten volgens de

⁴⁵ Universiteitsbibliotheek, BHSL, Handschrift 58, reglementen op de neringen, f° 429.

⁴⁶ S.A.G., reeks 182, doos 1-5, map 1, Register der Goudsmiden, f° 3 recto.

⁴⁷ Ibid., f° 33 recto.

⁴⁸ S.A.G., reeks 182, doos 1-5, map 2, Cartularia, f° 8 recto.

⁴⁹ S.A.G., reeks 182, doos 1-5, map 1, Register der Goudsmiden, f° 32 verso.

⁵⁰ Universiteitsbibliotheek, BHSL, Handschrift 58, reglementen van de neringen.

⁵¹ J. Dambuyne, *Corporatieve middengroepen*, Gent, 2002, p. 194.

⁵² L.E. Van den Bergh-Hoogterp, *Goud- en zilversmeden te Utrecht in de late middeleeuwen*, 2 delen, 's-Gravenhage, 1990, p. 72.

‘oude costumen’. De leertijd was niet altijd gelijk. Het corporatisme voorzag een strenge leerplicht, met het oog op beperking van werkkrachten en een ononderbroken toezicht voor de dekens en gezworenen.⁵³ Meestal bleef men vier leerjaren bij de vrijmeesters, maar soms ook langer. Zo neemt Martin de Causmaker pas na tien jaar een volgende leerknaap aan. We stellen ook vast dat over het algemeen de meeste vrijmeesters werken met één leerknaap.

Wanneer een leerknaap in de leer ging werden de voorwaarden vastgelegd in een contract dat in het bijzijn van getuigen voor de schepen werd afgesloten. De overeenkomst vermeldt de datum van inschrijving, de naam en de leeftijd van de leerling, de naam van de ouders of de persoon die de leerling heeft opgevoed. Zoals alle daden van de nering gaat het inschrijven in de boeken gepaard met een zekere ceremonie: de vader of de leermeester komt de jongen op de Kamer aan de dekens voorstellen. De leerjongen wordt onderzocht, vermaand en ingeschreven. Dit is van grote betekenis voor zijn toekomst of loopbaan. Een leerjongen die niet opgetekend is of op de Kamer onbekend, zal nooit tot de meesterproef worden toegelaten. Het gebeurde wel dat bij de ‘*visitatie*’ van de deken aan de winkel van de goudsmid een leerjongen werd voorgesteld als huisknecht om de kosten van inschrijving in het inschrijvingsregister te vermijden.⁵⁴

Ghijselbrecht De Peistere werd door zijn moeder in de leer gedaan bij Matthias Van Houtte in 1410. Hij was nog zeer jong en ging nog naar school. De leertijd werd vastgelegd op acht jaar. Zij betaalde aan de meester 6 Doornikse pond en 13 schellingen. Voor inwoon bij de meester kwam daar nog eens 2 schellingen groten bij. Matthias moest hem eerst nog een jaar naar school sturen.⁵⁵

Het contract afgesloten in 1417-1418 door Nicasius Borluut en Gerard van Sint-Jacopshuus voor zijn zoon Simoen vermeldt een leertijd van 5 jaar. De prijs voor het onderhoud bedroeg drie pond groten. Er werden wel speciale bepalingen opgenomen indien één van de partijen kwam te overlijden. Wanneer de leerling kwam te overlijden binnen de eerste twee jaar van de opleiding werd een deel van het bedrag aan de vader teruggestort volgens beslissing van de schepen. Bij overlijden van de leerling na de eerste twee opleidingsjaren behield de meester de volle som. Ingeval de meester kwam te overlijden, dan was de erfgenaam van de goudsmid verplicht de leerling bij een andere meester te plaatsen.⁵⁶

⁵³ D. Schlugleit, *De Antwerpse Goud- en Zilversmeden in het corporatief stelsel*, Wetteren, 1969, p. 60.

⁵⁴ *Ibid.*, p. 61.

⁵⁵ F. De Potter, *Gent, van den oudsten tijd tot heden*, Gent, deel 2, 1882, p. 300.

⁵⁶ *Ibid.*, p. 302.

In 1478 wordt beslist dat iemand die een leerknapp wil aannemen voor een termijn van vier jaar, binnen de twee daarop volgende jaren geen anderen leerknapp mag aannemen, tenzij de leerknapp intussen de meester had verlaten.⁵⁷ Kwam de leerknapp te overlijden dan mocht de meester een andere leerknapp aanvaarden. Als de meester inbreuk pleegt op dit reglement dan zal hij verplicht worden een boete te betalen van drie pond parisis binnen de 40 dagen. Bovendien zal deze overtreding geregistreerd worden in het boek van de deken en 'tot eeuwige dagen' achtervolgd worden. De leertijd werd opgevoerd tot 6 of 7 jaar. Met deze maatregelen streefden de landsheren naar een relatieve beperking van het aantal goudsmiden in elke stad.⁵⁸

In 1483-84 gaat Jan de Bruu in de leer bij Cornelis de Bont.⁵⁹ De maatregel van 1478 is hier reeds van toepassing. Het leergeld wordt bepaald op 6 pond groten, de leertijd op 6 jaar. Hierin werd bepaald dat als de meester stierf binnen de drie eerste jaren van de leertijd, de leerling naar zijn ouders terugkeerde. De erfgenamen van de meesters keerden een deel van het leergeld terug om de leertijd bij een andere leermeester te kunnen aanvatten. De vader betaalde verder de kosten van de maaltijd aan de nering en beloofde zijn zoon niet te laten werken in de Munt of bij een andere meester. Cornelis de Bont was namelijk het hoofd van een muntatelier te Gent.

Voor de *vrijmeesterkinderen* waren de toetredingsmodaliteiten minder zwaar. Jan de Voe, dewelke als eerste vrijmeester wordt vermeld op de eerste keurplaat (afbeelding 4), plaatst in 1422-23 zijn zoon Jan in de leer bij Stevin van Curterike.⁶⁰ De meesterszonen, meestal de eerste, werden ontslagen van het betalen van een bedrag of dit werd zeer laag gehouden. De leertijd en soms het ogenblik waarop de vrijmeesterkinderen vrijmeester werden is moeilijk te achterhalen. Zo wordt Marc Ackaert als vrijmeesterkind ingeschreven in 1501-02, en reeds als waarder gemeld in 1507-08 zonder vermelding van het ogenblik waarop hij het vrijmeesterschap verwerft.⁶¹ Boudins Daneel, meesterkind in 1501-02, wordt zonder bijkomende vermelding keurmeester in 1504-05.⁶² Dit laat veronderstellen dat ze de stiel bij de vader geleerd hebben en achttien of twintig jaar zijn op het ogenblik van hun inschrijving. Van Cornelis Boudens die zijn twee kinderen Michielken en Pierkin inschreef in 1536-37 hebben we geen verder verhaal.⁶³

⁵⁷ S.A.G., doos 1-5, map 2, cartularia, f° 49 verso.

⁵⁸ P. Baudouin, *Edelsmeedkunst in België*, Tielt, 1988.

⁵⁹ S.A.G., reeks 182, doos 1-5, map 1: Register der Goudsmiden, f° 30.

⁶⁰ Ibid., f° 11 recto.

⁶¹ Ibid., f° 39 recto, 40 verso.

⁶² Ibid., f° 39 recto, 40 recto.

⁶³ Ibid., f° 46.

Dit is dan weer te wijten aan het ontbreken van verdere gegevens in het register ten gevolge van de *Concessio Carolina*. Dat de leertijd tussen achttien en twintig jaar kan aanvangen is niet uitzonderlijk.

Het bevoordelen van meesterszonen, kenmerkend in alle ambachtsreglementen, werkte de instandhouding van de familiebedrijven in de hand. De Gentse meesterkinderen verwierven de vrijheid van het ambacht op het moment van hun geboorte. Opdat de vrijheid rechtsgeldig zou zijn, moest men zich laten registreren. De meesterkinderen werden daarom op jeugdige leeftijd ingeschreven in het ledenregister. Meestal gebeurde dit kort na de geboorte. Om als kind de meestertitel te kunnen erven, diende men geboren te zijn nadat de vader het meesterschap had gekocht. Kinderen van *religieuzen* die zelf van erfelijke meesters afstamden, erfden de meestertitel niet, omdat geestelijken geen ambacht mochten uitoefenen.⁶⁴ In het register van het goudsmedenambacht worden echter verschillende religieuzen ingeschreven waarvan sommigen als vrijmeester worden vermeld. Eloy Everaert, schrijft zijn zoon Segher Everaert, religieus te Menen, in als meesterkind in 1476. Zijn zoon Jannekin wordt ingeschreven als meesterkind in 1488-89, oefent de functie van keurmeester uit in 1499-1500, en wordt vermeld op de tweede keurplaat, nummer 137.⁶⁵ Claeyns Everaert, ook priester, wordt als meesterkind ingeschreven in 1461-62. Hij schrijft zijn zoon Claeyns in 1495-96 in, en betaalt 7 schellingen.⁶⁶ Willem Moerslach, religieus, is meesterkind in 1465-66. Lieven van Curterike, priester en zoon van Stevin, wordt ingeschreven in 1468-69.⁶⁷ Jan van Nevele, zoon van priester Lieven, wordt als meesterkind ingeschreven in 1468-69.⁶⁸ Zijn broer Michiel van Nevele wordt als meesterkind ingeschreven in 1489-90.⁶⁹ Van deze meesterkinderen zijn verder geen gegevens bekend. Hieruit blijkt dat in het ambacht van de gouden zilvermeden zowel religieuzen als meesterkinderen worden opgenomen. Rekening houdend met het feit dat het ambacht van oudsher door monniken werd uitgeoefend, is dit geheel aannemelijk. De toename van mogelijke voorbereidingen in verband met de Blijde Gebeurtenissen in die periode, was hier waarschijnlijk niet vreemd aan.

⁶⁴ J. Dambruyne, *Corporatieve middengroepen*, Gent, 2002, p. 209.

⁶⁵ J. Casier, *Les orfèvres Flamands et leurs poinçons*, Gent, 1914, plaat II; S.A.G., reeks 182, doos 1-5, map 1, Register der Goudsmeden, f° 36, 38v.

⁶⁶ S.A.G., reeks 182, doos 1-5, map 1: Register der Goudsmeden, f° 37v.

⁶⁷ *Ibid.*, f° 25.

⁶⁸ *Ibid.*, f° 25.

⁶⁹ *Ibid.*, f° 36v.

Voor de periode 1420-1540, waarover gegevens bekend zijn uit het inschrijvingsregister, worden 51 vrijmeesters genoteerd die 93 jeugdige leerknappen in de leer nemen.⁷⁰

Aantal vrijmeesters	%	Aantal leerknappen per vrijmeester	Totaal aantal leerknappen
30	58,8	1	30
13	25,5	2	26
1	1,9	3	3
5	10	4	20
1	1,9	6	6
1	1,9	8	8
51	100		93

Tot de meesters die het hoogste aantal leerlingen voor hun rekening namen behoren volgende goudsmeden: Jan Dullaert, met drie knappen, Michiel Baert, Jan Delanoy, Jacob Lango, Goessin van der Schuere en Wouter Petipont met vier knappen. Cornelis de Bont neemt zes leerknappen in de leer en Ghijselbrecht Van der Schuere het grootste aantal, namelijk acht leerknappen. Meer dan de helft van de meesters neemt slechts één leerknapp in dienst, wat erop wijst dat dit meestal kleine werkateliers zijn. Van de totaal ingeschreven vrijmeesters over dezelfde periode neemt slechts 32,7% of 1/3 van de vrijmeesters, leerknappen in dienst, of met andere woorden, 2/3 van de vrijmeesters nemen geen leerknappen in dienst. Wat nog maar eens bewijst dat het goudsmedenambacht de toegang tot het atelier afschermt.

Uit voorgaande bleek dat de leertijd die de leerknappen bij de vrijmeester doorbrengen sterk varieert, gaande van de minimum leertijd van vier jaar, tot vijf jaar bij Geeraerd Van Sent-Jacopshuus, zes jaar bij Cornelis de Bont tot acht jaar bij Matthias van Houtte. Van de leerknappen en vrijmeesterskinderen die vrijmeester, deken of waarder werden, werden leertijden genoteerd gaande van twee tot zelfs dertig jaar, met een gemiddelde leertijd van 11 jaar. Vóór de invoering van het reglement van 1478 en 1483 namen sommige vrijmeesters twee leerknappen tegelijk in dienst. Dit is o.m. het geval voor Michiel Baert die in 1450 twee leerknappen aanneemt, Michiel Baert Janszone, vrijmeesterkind, en Pieterken Van Holsene.⁷¹ Jan van Sent-Jacopshuus neemt in 1434-35 eveneens twee leer-

⁷⁰ Voor de toegepaste methode, zie J.-P. Sosson, 'Une Approche des structures économiques d'un métier d'art: La Corporation des Peintres et Selliers de Bruges (Xve-XVIe siècles)', *Revue des archéologues et historiens d'art de Louvain*, 3 (1970) p. 91-100.

⁷¹ S.A.G., reeks 182, doos 1-5, map 1: Register der Goudsmeden, f° 18 recto.

knapen in dienst, Annekin Van de Moere en Annekin Dullaert.⁷² In 1447-48 neemt hij opnieuw twee leerknappen aan, Coppin Brecht en Melchior Bruchs.⁷³ Wie zich minder bekommert om de regelgeving is Cornelis de Bont. Hij neemt zes leerlingen aan, waarvan sommigen met een tussenperiode van slechts één jaar. In 1482 komt Fransken de Brune in de leer, In 1483 Hannekin de Bruu. Mogelijk werd dit aan meester Cornelis de Bont oogluikend toegestaan. Wie dan wel heel strikt het reglement toepast, is Ghijselbrecht Van der Schuere. Samen met zijn broer Goessin aanvaardden zij tussen 1456 en 1504 veertien leerknappen, wat erop wijst dat het hier om goudsmiden ging met veel werk. Tussen elke datum van aanneming verliep er meestal vier jaar, namelijk de duur van de minimale vereiste leerperiode. Tussen 1478 en 1494 neemt Ghijselbrecht geen leerknappen meer aan. Mogelijk is er hier een oorzakelijk verband met de burgeroorlog tussen Maximiliaan van Oostenrijk, dewelke Gent politiek, economisch, demografisch en fiscaal zwaar had getekend.

De zwaarste klappen kreeg Gent na de Vrede van Cadzand in 1492.⁷⁴ Na 1476 was de verpaupering totaal. Gent telde in 1492, 53% paupers.⁷⁵ Onderstaande grafiek geeft ons een beeld van het aantal ingeschreven leerknappen en meesterkinderen. Voor de periode 1480-1500 waarin Ghijselbrecht Van der Schueren geen leerknappen meer aanneemt, daalt het aantal ingeschreven leerknappen en meesterkinderen in vergelijking met de vorige twee decennia, van 38 naar 26 voor de leerknappen en van 32 naar 26 voor de meesterkinderen. Het is duidelijk dat in crisisperiodes het ambacht minder leerknappen (-12 inschrijvingen) in dienst neemt ten voordele van de meesterkinderen (-6 inschrijvingen) (zie Grafiek 1, p. 232).

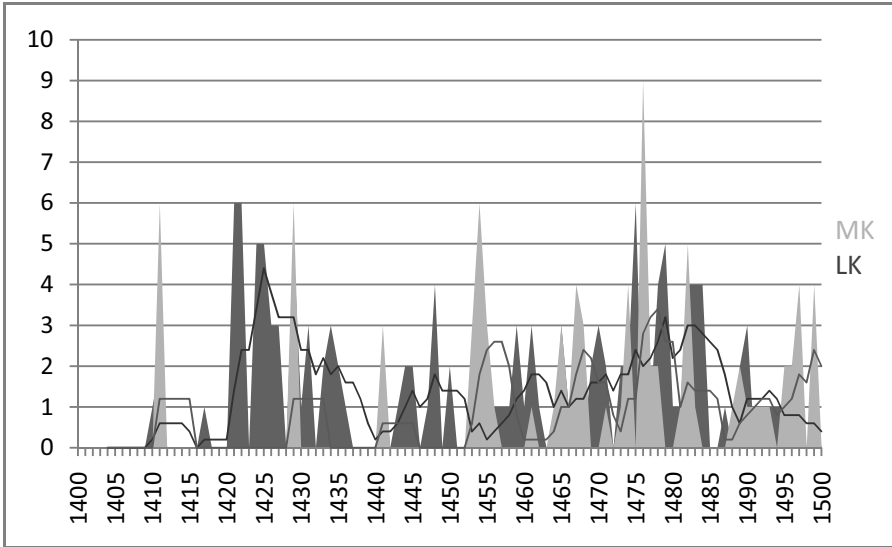
Een ander dieptepunt doet zich voor in de periode 1440-60. Dit heeft dan mogelijk weer te maken met de grote sterfte ten gevolge van de zwarte dood in 1437-39. Opnieuw zien we een afscherming van de meesterkinderen die, ten nadele van de leerknappen, stijgen van 6 naar 16 inschrijvingen. Behalve de bovenvermelde feiten noteren we na de recessie op het einde van de 14de eeuw en begin van de 15de eeuw een herstelperiode met 45 leerknappen en 6 meesterkinderen voor de jaren 1420-40. Het kleine aantal ingeschreven meesterkinderen wordt dan opgevangen door de toename van het aantal leerknappen. Het begin van het Bourgondische hofleven, en de luxe van de rijke burgerij, was hier mogelijk niet vreemd aan.

⁷² Ibid., f° 14 verso.

⁷³ Ibid., f° 19.

⁷⁴ J. Dambruyn, 'Mensen en Centen, Het 16de eeuwse Gent in demografisch en economisch perspectief', in: *Verhandelingen der maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, 26 (2001).

⁷⁵ W. Prevenier & W. Blockmans, *De Bourgondische Nederlanden*, Antwerpen, 1983.

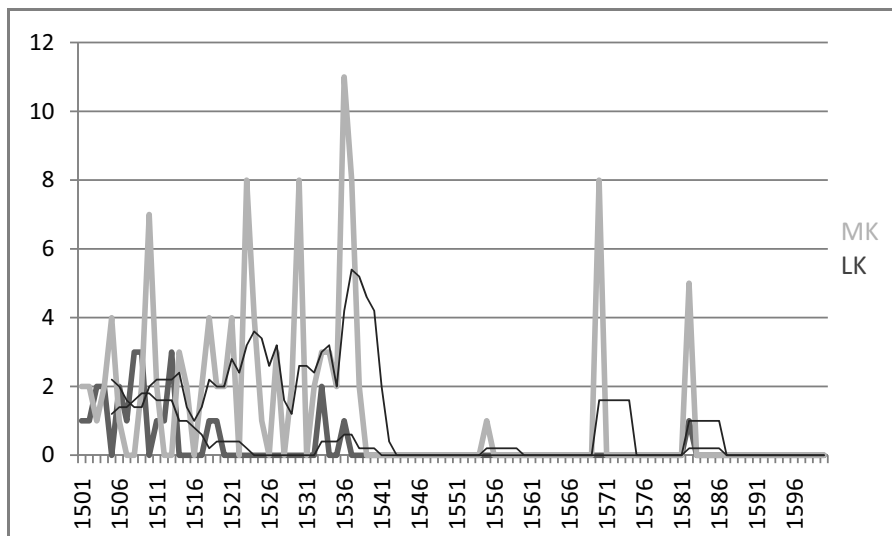

Grafiek 1: Inschrijvingen leerknappen en meesterkinderen in de 15de eeuw, in absolute aantallen en voortschrijdend gemiddeld van 5 jaar.

We noteren voor de periode 1440-60 de Blijde Intrede van Isabella van Portugal in januari 1456, van Filips de Goede op 23 april 1458, en de Dauphin van Frankrijk op 5 november 1459. Voor de periode 1460-80 noteren we Karel de Stoute op 28 juni 1467, Margareta van York op 20 juli 1468, Maria van Bourgondië op 16 februari 1477 en Maximiliaan van Oostenrijk in 1477. Voor de periode 1480-1500 hebben de Blijde Intreden plaats van Filips de Schone op 10 januari 1483, van Maximiliaan van Oostenrijk op 7 juli 1485, en van Filips de Schone en zijn vrouw Johanna van Castilië op 15 maart 1497. Dit heeft voor gevolg dat van het totaal ingeschreven leerknappen en meesterkinderen over de periode 1420-1500, respectievelijk 63,43% leerknappen en 86,04% meesterkinderen worden ingeschreven van 1440 tot 1500.

Dat er vanaf 1450-1500 een toenemende behoefte was aan werkkrachten bewijst de inschrijving van vrijmeesters die niet in Gent hebben geleerd. Er worden tussen 1480 en 1500 zeven vreemdelingen ingeschreven, daar waar de normale inschrijvingen één tot twee inschrijvingen bedroeg. De vreemdelingen moeten hiervoor 9 mark zilver Troysch betalen, wat overeenkomt met 4320 Vlaamse groten, en een zilveren schaal ten voordele van Sint-Elooi. Dit bedrag lag merkkelijk hoger dan de vrijmeesters die te Gent leerden. Zij betaalden slechts 5 mark zilver, of 2400 Vlaamse groten, plus een zilveren schaal voor Sint-Elooi, vermeerderd met 8 schellingen voor een maaltijd voor de deken en gezworenen.

Als de vreemdeling zoveel neertelt voor zijn intrede, kan enkel worden afgeleid dat er voldoende werkgelegenheid was.

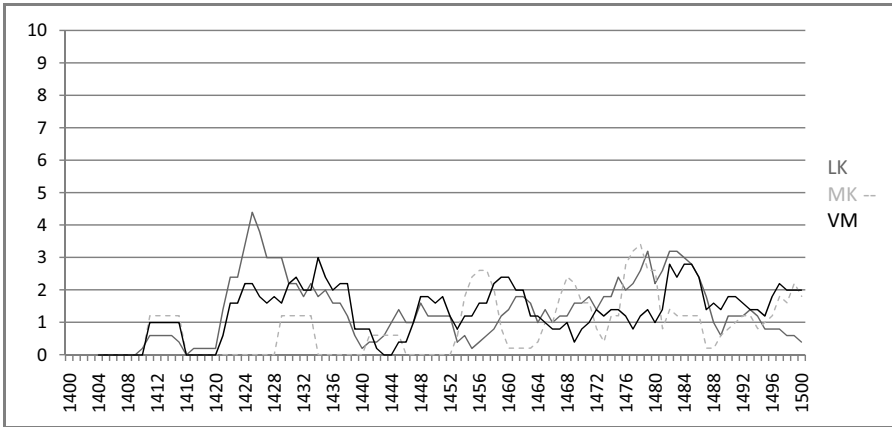

Grafiek 2: Inschrijvingen leerknappen en meesterkinderen in de 16de eeuw, in absolute aantallen en voortschrijdend gemiddelde van 5 jaar.

Voor de 16de eeuw ontbreken de gegevens over het aantal ingeschreven vreemdelingen. Vermits te Gent het aantal goudsmiden na de ingreep van de Concessio Carolina geleidelijk aan daalt om te eindigen met acht goudsmiden, zal men zeker niet geneigd geweest zijn om nog vreemdelingen in het ambacht te aanvaarden.

In de 16de eeuw zijn de Blijde Intreden minder talrijk. Op 22 mei 1507 doet Margaretha van Oostenrijk haar intrede. Karel V, Filips II en Albrecht en Isabella volgen in 1515, 1549 en 1600. Voor het begin van de 16de eeuw zien we een forse daling van het aantal ingeschreven leerknappen ten voordele van de meesterkinderen. De oorlog van 1492 heeft haar gevolgen gehad. De mensen zijn verarmd en de inschrijving in het goudsmidenambacht blijft een dure zaak. Daar waar we in de 15de eeuw een regelmatige afwisseling hebben van leerknappen en meesterkinderen zien we in de 16de eeuw een duidelijk overwicht aan ingeschreven meesterkinderen. Voor de mogelijke gevolgen van een instroom aan vreemde werkkrachten dekken de goudsmiden zich in door hun meesterkinderen in te schrijven. Wetende dat Karel V de toegang tot het ambacht zal versoepelen voor niet-meesterkinderen is dit een zeer begrijpelijke reactie.

Voor de 15de eeuw is het duidelijk dat, voor de perioden waar geen meesterkinderen worden ingeschreven, het aantal leerknappen verhoogt, en omgekeerd, als we het aantal ingeschreven leerknappen en meesterkinderen plaatsen tegenover het aantal vrijmeesters in de 15de eeuw, dan merken we opnieuw een dieptepunt in 1440. Tussen 1440 en 1446 worden slechts twee vrijmeesters ingeschreven. Dit resulteert uiteraard in een grotere behoefte aan leerknappen en meesterkinderen, dewelke voor desbetreffende periode het aantal vrijmeesters overtreft.

Grafiek 3: Inschrijvingen leerknappen, meesterkinderen en vrijmeesters in de 15de eeuw, in voortschrijdend gemiddelde van 5 jaar.

Worden alle ingeschreven leerknappen en meesterkinderen ook vrijmeester? Wanneer we ons afvragen of alle ingeschreven leerknappen en meesterkinderen vrijmeester zullen worden noteren we dat 59 van de ingeschreven leerknappen of 37,10% en 73 van de ingeschreven meesterkinderen of 39,5% vrijmeester worden. Van de 100 leerknappen of 62,89% en de 112 meesterkinderen of 60,54% kon niet worden vastgesteld of ze vrijmeester werden.

Na de volbrachte leertijd worden de leerknappen nog gedurende ongeveer twee jaar *gezellen*. Ze zijn dan over het algemeen bijna volleerde vakgenoten, die zich echter nog niet als vrijmeester kunnen vestigen. Ze treden meestal in loondienst bij andere meesters, met de bedoeling extra vaardigheden te verwerven in hun ambacht. Sommigen groepeerden zich samen in speciale verenigingen voor gezellen of broederschappen. Anderen gingen dan weer op reis om ervaring op te doen.⁷⁶ Het valt dan moeilijk te zeggen of zij hun meesterschap niet verworven

⁷⁶ A.M. Claessens-Peré, *Zilver voor Sir Anthony*, Antwerpen (Provinciaal Museum Sterckshof) 1999, p. 53.

op andere plaatsen. Voor een groot deel van de leerknepen was het verwerven van de meestertitel een vrij dure aangelegenheid. Vandaar dat ze levenslang in loondienst bleven van een ambachtsmeester.⁷⁷ Ook knechten waren belangrijk als werkkraft, maar speelden verder geen enkele rol.⁷⁸ Voor anderen was het inschrijven in het ambacht een visitekaartje om andere functies te vervullen, en kwamen ze in andere beroepen terecht.

Na het volbrengen van de leertijd en de vervolmakings-periode als gezelschap, kan de toekomstige goudsmid aanspraak maken op het *meesterschap*. Dit was onafscheidelijk verbonden met het poorterschap, verkregen hetzij door de geboorte, hetzij door de koop van het poorterschap. De kandidaat-vrijmeester moet door de Eed worden toegelaten. Zij onderzoeken zijn gedrag, de vereiste attesten in verband met de volbrachte leertijd en de inschrijving in het neringboek. Wordt hij aanvaard dan zal hij, na het afleggen van de meesterproef, de Eed afleggen.⁷⁹ Wanneer hij tot de meesterproef wordt toegelaten zal hij het *intredegeld* betalen. Vóór 1476 worden in de reglementen geen bedragen vermeld, behalve in een reglement uit 1447, die de verplichting oplegt om een zilveren schaal te geven van één Troysche mark (244,753 gram), met het wapen van het ambacht erin gegraveerd.⁸⁰ De ordonnantie van 1476 vermeldt dat de vrijmeester die in de nering wil komen de som moet betalen van 5 mark zilver, een zilveren schaal aan Sint-Elooi en 8 schellingen groten voor de maaltijd van de dekens en de keurmeesters. De persoon die elders heeft geleerd zal 8 mark geven, diegene die geen lering heeft genoten binnen Gent 9 mark, met boven op dit bedrag telkenmale de zilveren schaal en de maaltijd.⁸¹

Het intredegeld dat het ambacht aanrekent aan de toekomstige vrijmeesters ligt zowel vóór als na de wet van 1476 echter merkkelijk hoger wat vaak tot geschillen aanleiding gaf. In een geschil dat aansleept van dinsdag 15 december 1450 tot 5 december 1458 vecht Ghijselbrecht Van der Schuere het bedrag aan van 10 mark welke hij verplicht is te betalen omdat hij niet in Gent heeft geleerd.⁸² Als argument haalt hij het feit aan dat zijn collega vrijmeester Claeys Poucstrate het vrijmeesterschap in 1443 had gekocht voor de som van 5 mark, nl. 2 mark bij de aanvang van de leertijd en 3 mark bij het verwerven van het vrijmeesterschap. Het ambacht blijft na de uitspraak van het geschil bij haar

⁷⁷ L.E. Van den Bergh-Hoogterp, *Goud- en zilversmeden te Utrecht in de late middeleeuwen*, 2 delen, 's-Gravenhage, 1990, p. 73.

⁷⁸ *Ibid.*, p. 53.

⁷⁹ D. Schlugleit, *De Antwerpse Goud- en Zilversmeden in het corporatief stelsel*, Wetteren, 1969, p. 61.

⁸⁰ S.A.G., reeks 182, doos 1-5, map 1, Register der Goudsmeden, f° 34 recto.

⁸¹ *Ibid.*, f° 32 verso.

⁸² S.A.G., reeks 182, doos 1-5, map 2, Cartularia, f° 24 recto – 28 recto, 30 recto – 31 recto.

standpunt. De intredegelden worden voor de gehele 15de en 16de eeuw tot aan de *Concessio Carolina* als volgt toegepast: 8 mark voor de vrijmeester die in de nering heeft geleerd, 9 mark voor wie elders heeft geleerd, en 10 mark voor wie niet in Gent heeft geleerd. Daarbij geeft men een zilveren schaal aan Sint-Elooi en 8 schellingen voor de maaltijd van de dekens en de keurmeesters. Adriaan Bauwins betaalt voor zijn vrijmeesterschap in 1475-76 de som van 9 mark, omdat hij buiten Gent heeft geleerd.⁸³ Lauwereins Brandins is niet afkomstig van de stad. Hij heeft het ambacht ook nergens geleerd, en betaalt 10 mark intredegeld.⁸⁴ Dit is meer dan de wettelijke 9 mark. Goessin Van der Schuere betaalt voor het vrijmeesterschap 8 mark, waarvan 2 mark bij de aanvang van de leertijd, in plaats van de wettelijke 5 mark.⁸⁵

Voorts diende elke nieuwe meester de kosten te helpen dragen van het ambacht. Als hij de stad verlaat om zijn ambacht elders uit te oefenen en daarna terugkeert moet hij voor die periode in de kosten bijdragen tenzij hij een goede reden heeft.⁸⁶ Hij zal aan de knaap en de kapelaan van de nering 6 schellingen parisis geven.⁸⁷ Ook in de 16de eeuw behoort het intredegeld van het goudsmedenambacht tot de duurste ambachten. De hoge corporatieve inkomgelden van de goudsmeden waren bedoeld om te verhinderen dat teveel knechten zich als meester zouden vestigen.⁸⁸

In de 16de eeuw zorgen politieke en godsdienstige gebeurtenissen voor schommelingen in het te betalen intredegeld. Tot de ingreep van Karel V met de *Concessio Carolina* in 1540 werkt het ambacht aan de dure intredebetalingen met bijhorende kosten. Nadien wordt het intredegeld voor alle ambachten op 6 pond of 240 Vlaamse groten gebracht. Hierdoor wordt de toegang tot het ambacht versoepeld. Tijdens de Calvinistische Republiek aarzelt het ambacht niet om terug te werken aan de voorwaarden van vóór de *Concessio Carolina*. Na de reconciliatie in 1584 wordt het intredegeld opnieuw teruggebracht tot 240 Vlaamse groten. Dit geeft opnieuw de mogelijkheid aan de vreemde vrijmeester om tegen dit lager tarief het vrijmeesterschap te kopen.⁸⁹ Niet alle vrijmeesters kunnen deze bedragen in éénmaal betalen. Daarom werd bij het aangaan van het contract de wijze van betaling overeengekomen. Soms was de betaling van het leergeld reeds een voorschot op het intredegeld als vrijmeester. Zo noteren we ver-

⁸³ S.A.G., reeks 182, doos 1-5, map 1, Register der Goudsmeden, f° 27 verso.

⁸⁴ Ibid., f° 36 recto.

⁸⁵ Ibid., f° 25 recto.

⁸⁶ Ibid., f° 2 verso.

⁸⁷ Ibid., f° 33 recto.

⁸⁸ J. Dambruyne, *Corporatieve middengroepen*, Gent, 2002, p. 186.

⁸⁹ Ibid., p. 185.

schillende vrijmeesters die van deze regeling gebruik maakten. Dit was, bij wijze van voorbeeld, het geval bij Copkin Baerts (leerknapp in 1460-61), Hannekin Coolins (leerknapp in 1466-67) en Claeys De Winter f. Gillis (leerknapp in 1466-67). Zij betaalden in diverse perioden respectievelijk 2 mark zilver bij de inschrijving en 6 mark bij het vrijmeesterschap.

Soms werd voor de betaling van het intredegeld krediet toegestaan. De afbetaling hiervan zorgde ervoor dat het ambacht over periodieke inkomsten beschikte.⁹⁰ Zo noteren we voor de 16de eeuw bij Lieven Van de Moortele *'het eerste paiment'* in 1582 van 960 Vlaamse groten.⁹¹ In 1586-87 betaalt Guillaume Van de Velde de som van 240 Vlaamse groten *'in minderinghe van iii pond groten'* (720 Vlaamse groten).⁹² Soms werden leningen aangegaan om de hoge toetredingsprijs te kunnen betalen. In bepaalde gevallen staat de ambachtsmeester borg en schiet hij het bedrag voor.⁹³ Ook al mocht men het bedrag spreiden, dan nog bleef het ambacht een dure zaak. Zij behoorden samen met de brouwers tot de duurste vogels.⁹⁴ De toekomstige vrijmeesters konden daarom de financiële hulp van vader of familie, die eveneens tot de begoede families van het ambacht behoorden, goed gebruiken.⁹⁵ Zij behoorden tot de bovenlaag van de bevolking die benevens het beroep van goudsmid nog andere belangrijke functies waarnamen.⁹⁶

Naast het betalen van het intredegeld zal de toekomstige vrijmeester het bewijs leveren van zijn kunde. Vanaf het ontstaan van het ambacht in 1338 tot aan de verplichte invoering bij ordonnantie van 1541, is er geen specifieke regeling omtrent de uitvoering van een *meesterproef*.⁹⁷ In de meeste ambachten was het afleggen van een meesterproef niet verplicht. Vermoedelijk is dit aan het einde van de veertiende eeuw ontstaan. Een van de oudste ordonnanties, afkomstig uit Regensburg, dateert uit 1396.⁹⁸ Bij het goudsmidenambacht is het een gebruik die sinds 1300 in voege was. Niettegenstaande het feit dat er in de reglementen niets wordt vermeld over de uitvoering van de meesterproef, werd er bij de goudsmiden veel belang aan gehecht. Het werk moest perfect worden uitge-

⁹⁰ Ibid., p. 193.

⁹¹ S.A.G., ongenummerde reeks 182, doos 8, Rekeningen, Document 9, f° 1 recto.

⁹² Ibid, document 11, f° 1 recto.

⁹³ D. Schlugleit, *De Antwerpse Goud- en Zilversmeden in het corporatiefstelsel*, Wetteren, 1969, p. 63.

⁹⁴ J. Dambryne, *Corporatieve middengroepen*, Gent, 2002, p. 185.

⁹⁵ Ibid. p. 190.

⁹⁶ L.E. Van den Bergh-Hoogterp, *Goud- en zilversmeden te Utrecht in de late middeleeuwen*, 2 delen, 's-Gravenhage, 1990, p. 124.

⁹⁷ Universiteitsbibliotheek, BHSL, Handschrift 58, Reglementen van de neringen, f° 425.

⁹⁸ L.E. Van den Bergh-Hoogterp, *Goud- en zilversmeden te Utrecht in de late middeleeuwen*, 2 delen, 's-Gravenhage, 1990, p. 75.

voerd en de goudsmid diende te bewijzen dat hij meester was in het vak. Tijdens het werk, dat meestal enige maanden in beslag nam, werd de gezel afgezonderd in het ambachtshuis, afgesloten van de buitenwereld, waar hij onder het toezicht van de dekens en de gezworenen de opdracht uitvoerde. Na een vurig debat over de uitvoering van het werk en de bekwaamheid van de gezel, gaven zij hun oordeel plechtig te kennen.⁹⁹

Het meesterstuk was dus de enige manier om te oordelen of de toekomstige meester wel degelijk over de nodige vaardigheden beschikte.¹⁰⁰ In opeenvolgende reglementen en ordonnanties wordt de noodzaak van het verwerven van die vaardigheden en de correcte uitvoering ervan duidelijk gemaakt. In 1338 moeten alle goudsmiden werken naar *'de touche'* van Parijs, en het zilver smeden op vier Engelse penningen per mark.¹⁰¹ Verder mag niemand solderen met tin, een valse steen zetten in goud, of een echte steen zetten in verguld koper. Deze bepalingen worden in de ordonnantie van 1541 overgenomen.¹⁰² Op dat ogenblik is de meesterproef verplicht. Deze verplichting wordt nog eens herhaald in de grote ordonnantie van 1551.¹⁰³ De hoge vakkundigheid bij de edelsmeden was dan ook grotendeels het gevolg van het strenge opleidingssysteem. Van cruciaal belang was het systeem van de *'Wanderjahre'* (de trekkersjaren) waarbij de ambachtsgezellen, na het beëindigen van hun leertijd, verschillende jaren op reis moesten om hun horizon te verruimen, nieuwe technieken en ontwerpen aan te leren. De vakkundigheid en de opgedane ervaring kunnen ze dan toepassen wanneer ze naar hun stad terugkeerden om hun eigen winkel te openen. De ambachtsgezellen bezochten gewoonlijk gedurende vier tot zes jaar verschillende steden. Vooraleer zij hun meesterstukken konden voorleggen, moeten zij met verschillende meesters hebben gewerkt.¹⁰⁴ Veel gezellen hadden financieel de mogelijkheid niet om van huis weg te gaan, hoe bekwaam zij ook waren, en bleven daarom als gezel bij hun meester werken. Veel van de meesters tekenden eenvoudigweg het werk dat door hun gezellen was gemaakt.¹⁰⁵ Diegenen die de meesterproef afleggen, vervaardigen meestal opgelegde werkstukken die als proefstukken gelden. De onderdelen waaruit de proef bestond, waren het drijven

⁹⁹ P. Lacroix, *Moeurs, usages et costumes au moyen age et a l'époque de la renaissance*, Parijs, 1877, p. 316.

¹⁰⁰ L. Minard-Van Hoorebeke, *Description des Méreaux*, Gent, 1877, p. 178.

¹⁰¹ S.A.G., reeks 182, doos 1-5, map 1, Register der Goudsmiden, f° 2 recto; J.P. Mazaroz, *Histoire des Corporations Françaises, d'Art et Métiers*, Parijs, 1878, p. 115.

¹⁰² Universiteitsbibliotheek, BHSL, Handschrift 58, Reglementen van de neringen, f° 429.

¹⁰³ G. Stalins & J. De Bloys, *Tweeden druck vanden eersten boeck der ordonnancien statuten, edicten en placcaerten van Vlaendren*, Gent, 1639, p. 802.

¹⁰⁴ A.M. Claessens-Peré, *Zilver voor Sir Anthony*, Antwerpen (Provinciaal Museum Sterckshof) 1999, p. 53.

¹⁰⁵ D. Schlugleit, *De Antwerpse Goud- en Zilvermeden in het corporatief stelsel*, Wetteren, 1969, p. 64.

en gieten in zilver, het snijden van zegels en het zetten van edelstenen in een ring of een andere sierraad. De aankomende meester moest bewijzen dat hij deze drie facetten van het ambacht volledig beheerste.¹⁰⁶ Wie ontegensprekelijk blijkt geeft van zijn grote kunde is Cornelis de Bont, die in 1486 te Gent als meesterstuk het 'Chrismatorium' maakt, vermoedelijk voor Willem Wijmeersche, 21ste abt van Baudelo (afbeelding 3). Dit is af te leiden uit het wapenschild vooraan op het doosje en de initiaal W. Het werd gemerkt in hetzelfde jaar met het voor dat jaar geldend jaarteken, de gotische **b**. Tot die datum tekende hij zijn werk met het meesterteken in de vorm van een hermelijn. Vanaf 1486 wordt de hermelijn geïncorporeerd in de gotische letter **C**, de letter van zijn voornaam.¹⁰⁷ Het meesterstuk is gemaakt in de vorm van een tempel of kapel in gotische stijl, geornamenteerd met geschubd tentdakje en dakruitertje, gotische filiaaltjes en nok. Bovenaan wordt het afgesloten met een grendeltje bevestigd aan een ketting. Op het voetstuk staat de datum van de uitvoering en het meesterteken. Het getuigt van een perfecte kennis van het giet- en drijfwerk.¹⁰⁸ De reglementen betreffende de uitvoering van het werk zijn ook vervat in de eed die de gezel moet afleggen op het ogenblik dat hij in het ambacht als vrijmeester wordt aanvaard. Hieruit blijkt dat voor de goede faam van het goudsmedenambacht bekwame vaklui werden gevormd. Ziehier de formule van de eed in de 15de eeuw, zoals hij werd voorgezegd aan meester Cornelis de Bont:

• Ich belobe dat ich altyt sal weercken goedt gout ende goedt silber / te weeten / alle mijne weercken van gout / groote ofte cleene stucken / up den voet van XXII caraten sijn gout ter remedie / ten upsichte vande ghone / niet onderworpen sijnde aen beele sanduren / van een quajt van een cazact / blijvende alsoo XXI caraten ende IX grepen; ende aengaende de cleene stucken ende onderworpen sijnde aen beele sanduren / ter remedie van een half cazact / blijvende alsoo XXI caraten ende VI grepen.¹⁰⁹

• Dat ich maken sal alle mijne weercken van silber / soo de ghone die men noemt grofferrijen / als de ghone die men noemt minuterrijen / up den voet van II penninghen ende VIII grepen sijn silber / ter remedie / ten upsichte vande grofferrijen / van IV grepen / blijvende aldus II penninghen ende IV grepen; ende vooz soo vele aengaet de minuterrijen ter remedie van VIII grepen / blijvende alsoo II penninghen pzetes / ende niet daer onder.

• Doozder soo belobe ich dat alle mijne weercken niet en sullen overladen worden met sanduren nochte amausen / alles ingheselvolghe van tplacaet ende reglementen ende ordonmantien / hier up ghemaecht.

• Zoo helpe mij Godt ende alle syne heplighen. *

¹⁰⁶ L.E. Van den Bergh-Hoogterp, *Goud- en zilversmeden te Utrecht in de late middeleeuwen*, 2 delen, 's-Gravenhage, 1990, p. 75.

¹⁰⁷ L. Van de Walle, 'De la richesse artistique et scientifique de la ville de Gand', in: *Messageur des sciences historiques et archives des arts de Belgique*, 1845, p. 277-278.

¹⁰⁸ L. Minard-Van Hoorebeke, *Description des Méreaux*, Gent, 1877, p. 178-79; F. De Potter, *Gent, van den oudsten tijd tot heden*, deel 2, Gent, 1882, p. 305 – voor de eedaflegging: p. 298; P. Eeckhout, *Tent. Cat. Gent, 1000 jaar kunst en cultuur*, Gent (STAM) 1975, p. 266.

Na het behalen van de meesterproef zal de vrijmeester zij *meesterteken* slaan in alle door hem gemaakte gouden en zilveren voorwerpen. Gent, dat Parijs als goudsmidencentrum zeer snel navolgde, nam de verplichting om het meesterteken te slaan reeds op bij het ontstaan van het ambacht in 1338. Artikel 12 van het reglement vermeldt: *'dat niemene nieu weerc vercopen ende mach, binnen den huus // noch buten huus, leveren noch tsine noch andere liedre, en ware oft // binnen der stede ghemaect ware ende en ware gheteekent met eenen // teekine dat de warderers kennen mochter wiet ghemaect hadde, ende // dat teekin an tweerc te settene eer men der stede teekin der inne setten // soude, so dat niemen loechenen mochte wiet ghemaect hadde, up // mesdaet van x pond paris. //*¹⁰⁹

Artikel 19 van hetzelfde reglement bepaalt dat een goudsmid die een teken wil, voor elk teken aan de keurmeesters een denier paris is zal geven, en voor elk dozijn lepels vier denieren paris is.¹¹⁰ Het eerste artikel van de wet zegt dat alle goudsmiden moeten werken naar het voorbeeld van Parijs, hetzij met goud van het gehalte van Parijs, of beter.¹¹¹ De toets van Parijs garandeerde een hoog gehalte. Een beter gehalte werd gewaarborgd door de naam *'filet gout'*, dat volgens de ordonnantie 22 karaat goud moest bevatten. Het *'fijn gout'* bevatte 24 karaat goud en bestond dus uit puur goud, zonder enig bijmengsel.¹¹² Goudsmiden mogen te Parijs slechts werken met zilver dat even goed is als de *sterling*, of beter of vier Engelse penningen per mark.

Wat in 1268 te Parijs in het *'Livre des Métiers'* (boek der ambachten) door de prevoost van Parijs (Etienne Boileau) werd geformuleerd, zal zich over geheel Europa verspreiden en werd de basis van het reglement van het goudsmidenambacht te Gent.

Het ontstaan van het meesterteken is nauw verbonden met het ontstaan van de stedelijke bevolking. De ambachtsman verbonden aan het hof of de kerk werkte meestal anoniem en onder hun bescherming. Hij kreeg het zilver van de opdrachtgever en kon hierdoor niet aansprakelijk worden gesteld. Als de gilden hun plaats innemen zal de goudsmid verantwoordelijk zijn voor de kwaliteit van het afgeleverde werk. Een meesterteken krijgt dus pas bestaansrecht als de horig-

¹⁰⁹ S.A.G., reeks 182, doos 1-5, map 1, Register der Goudsmiden, f° 2 verso; Niemand mag binnenshuis of erbuiten nieuw werk verkopen, tenzij dat het stuk gemerkt is met het teken waarbij de keurmeesters weten wie het gemaakt heeft, en dat teken moet erop staan vóór dat men het stadsteken aanbrengt, op de straf van 10 pond paris.

¹¹⁰ Ibid., f° 3 recto.

¹¹¹ Ibid., f° 2 recto; J.P. Mazaroz, 1878, p. 115-124; E. Martin Saint-Léon, *Histoire des Corporation de Métiers depuis leurs origines jusqu'à leur suppression en 1791*, Parijs, 1897, p. 206.

¹¹² L.E. Van den Bergh-Hoogterp, *Goud- en zilversmeden te Utrecht in de late middeleeuwen*, 2 delen, 's-Gravenhage, 1990, p. 127.

heid is uitgebannen. Op dat ogenblik zal controle nodig zijn op de uitvoering van het reglement. De waarders worden aangesteld die het werk zullen keuren en voorzien van een stadsteken.¹¹³ Om misbruiken te voorkomen werd reeds in de middeleeuwen het toezicht op de gilden van goud- en zilversmeden door de gewestelijke overheid aan de plaatselijke overheid onttrokken.¹¹⁴

Een meesterteken is een stempel waarmee de goudsmid bevestigt dat het zilveren of gouden voorwerp uit zijn atelier komt en hij de kwaliteit van het stuk waarborgt. Het wordt in de laatste fase bij het vervaardigen van het voorwerp ingeslagen, waarna het voorwerp wordt gepolierd. Als voorbeeld van een meesterteken verwijzen we naar de hamer van de goudsmid Elooi de Wulf ingeslagen op een boeksloot afkomstig van het register der Tijkwevers van ca. 1518 vervaardigd uit zilver- en smaltwerk (afbeelding 5).¹¹⁵ Op de vaste plaatjes in reliëf, een pelikaan, op het beweegbare sluitstuk, een medaillon met wapenschild van Gent en een nabootsing van een tijkweefsel, afgewerkt met tand- en koordlijstjes.

De eerste verordening omtrent het meesterteken vinden we in Florence rond 1335.¹¹⁶ Ieder meester moest zijn meesterteken slaan op grote koperen platen die in het gildehuis bewaard werden, met het jaartal waarin het meesterschap was verworven. *'Een van de glories van het ambacht van de Gentse goud- en zilversmeden en meteen van den Oudheidkundige verzamelingen van de Stad Gent in het STAM is de nagenoeg volledig bewaarde reeks keurplaten uit het oude regime (de grootste verzameling ter wereld), zeven waarop de namen van de meesters met hun respectievelijke merken van 1454 tot 1793, en zeven voor de samenstelling van het bestuur van de nering van 1480 tot 1793, het einde van het oude regime, voorkomen.'* *'Voor de geschiedenis zijn ze een onvervangbare bron die toelaat met de grootst mogelijke zekerheid een Gents zilverwerk te identificeren.'*¹¹⁷

Aan het slaan van het meesterteken werd veel belang gehecht. Het ontbreken ervan of fraude bij het verwerken of verkopen van gouden of zilveren voorwerpen gaven volgens de noodwendigheid aanleiding om de reglementen en ordonnanties voortdurend aan te passen. Zij leggen strikte bepalingen op waaraan de goudsmid zich moet houden bij de uitvoering van zijn werk.

¹¹³ Ibid., p. 92; een tussen 1400 en 1450 gedateerde schaal in gedreven en verguld zilver waarop de Gentse helm als stadsteken bevindt zich in het Museum van de Groeningeabdij te Kortrijk (afbeelding 15).

¹¹⁴ E. Schrijver E., *Nederlands zilver*, Bussum, 1974, p. 18.

¹¹⁵ P. Eeckhout, Tent. Cat. Gent, *1000 jaar kunst en cultuur*, Gent (STAM) 1975, p. 270, afb. nr. 370; V. Van der Haeghen, *Inventaire des Archives de la ville de Gand*, Gent, 1896, p. 135; M. L'Abbé Ch. Vandepitte, *Notre vieille Flandre depuis ses origines*, deel I, Rijsel, 1906, p. 358.

¹¹⁶ I. Dombi e. a., *Bruckmans Silber-Lexicon*, Munchen, 1982, p. 179.

¹¹⁷ P. Eeckhout, Tent. Cat. Gent, *1000 jaar kunst en cultuur*, Gent (STAM) 1975, p. 51.

Het Cartularium van 4 augustus 1415 vermeldt dat elke goudsmid zijn teken moet slaan op het werk dat de *meerseniens* te koop aanbieden.¹¹⁸ Meerseniens verkopen immers zelf gouden en zilveren voorwerpen in hun winkel, zoals beslagen riemen, wat een voortdurende bron van conflict is tussen beide partijen. Op 13 februari 1444 volgt de beslissing dat elke goudsmid zijn teken moet zetten op elk werk, in het bijzonder op werk dat meer weegt dan twee Engels (Inghelsche = 1/20 ons of 1/128 mark), teneinde dat iedereen gekend is, als er een gebrek wordt bevonden, '*zijn acquyt mach weten te halene*'. Ingevolge de vaststelling dat stukken werden gemaakt die meer dan twee Engels wegen en geen teken kunnen bevatten, zoals kettingen en andere subtiele werken, bidden de keurmeesters dat daar geen inbreuken tegen worden gemaakt.

In dezelfde beslissing moeten alle werken die een halve ons wegen en in de stad Gent werden gemaakt, gemerkt worden met *het stadsteken*. Het stadsteken was bedoeld als kwaliteitsmerk. Wegens de noodzaak van een strenge controle op de verwerking van de edele metalen loopt de ontwikkeling van het stadsteken parallel met het meesterteken. Het in gebruik komen van deze beide keurtekens zal dan ook gelijktijdig hebben plaats gevonden.¹¹⁹ Aan de hand van het stadsteken of '*tegenzegel*' kon men de stukken identificeren. De plaatselijke keuren, meestal in de vorm van het stadswapen, geven een directe aanduiding van de plaats van herkomst. Met behulp van het meesterteken kan men dan nagaan welke goud- en zilversmid het stuk heeft vervaardigd of uit wiens werkplaats het stuk afkomstig is.¹²⁰

In de ordonnantie van 1476 moet iedere vrije goudsmid, die een winkel heeft of een munit uitsteekt op kosten van de nering, een stuk zilver kreeg die een ons weegt, om daar naartoe te werken, getekend met het stadsteken en het keurmeestersteken op de beide einden. Elke meester dient op beide uiteinden zijn teken te slaan, en het altijd bij te houden om het aan de deken en de keurmeester te tonen telkens ze een rondgang houden, op de boete van 2 schellingen parisis telkens wanneer men in gebreke is, tenzij men op reis is of niet thuis.¹²¹ Indien men het stuk verliest moet de vrijmeester een ander stuk halen op eigen kosten, gemerkt zoals het eerste stuk, waarbij elke ons zilver 12 groten meer zal kosten dan dat het in die tijd waard is, en dit voor de moeite van de zaak, of m.a.w. voor de bijkomende kosten die hieraan verbonden zijn.

¹¹⁸ S.A.G., reeks 182, doos 1-5, map 2, Cartularia, f° 40 verso.

¹¹⁹ L.E. Van den Bergh-Hoogterp, *Goud- en zilversmeden te Utrecht in de late middeleeuwen*, 2 delen, 's-Gravenhage, 1990, p. 92.

¹²⁰ E. Schrijver E., *Nederlands zilver*, Bussum, 1974, p. 19.

¹²¹ S.A.G., reeks 182, doos 1-5, map 1, Register der Goudsmeden, f° 30 verso.

In 1484 (dit reglement wordt overgenomen in een plakkaat van 1515) lezen we over de vele klachten die de goudsmiden in Vlaanderen richten aan de Grote Raad van Vlaanderen, in het bijzonder van de steden Gent, Brugge en Ieper, waar grote fraude gebeurt en waar men dagelijks voordeel uithaalt bij het vergulden en verzilveren van koperen voorwerpen.¹²² Philips van Oostenrijk komt na de dood van Maria van Bourgondië onder het regentschap van zijn vader, Maximiliaan van Oostenrijk op 28 april 1482. Niettegenstaande Maximiliaan van Oostenrijk het regentschap waarneemt, wordt Philips van Oostenrijk op zesjarige leeftijd, als soeverein te Gent ingehuldigd op 10 januari 1483, waardoor de Grote Raad van Vlaanderen de ordonnantie van 2 augustus 1484 onder zijn naam uitvaardigt.¹²³

Er worden strenge regels vastgelegd voor het vergulden of verzilveren van stukken. Behalve kerkelijke juwelen en gesmeden paarden- en wapentuigen is het vergulden of verzilveren van ander werk, zoals kralen, kroezen en kannen verboden. Men kon hiervoor beticht worden van valsheid. Verder mag de goudsmid dit werk niet verkopen, tenzij dan kerkelijke juwelen en de paarden- en wapentuigen, op de straf van 20 pond parisis (of 4800 Vlaamse groten). Om alle misdaden hiertegen te vermijden en de overtreders te kennen moeten alle goudsmiden uit Brugge, Gent, Ieper, Rijsel en Douai zich binnen de zes weken bij de nering melden, op de straf van 3 pond parisis, om aan de deken en de gezworenen hun merkteken over te dragen. In Frankrijk werd de eerlijkheid bij de uitoefening van het beroep reeds eerder vastgelegd in een ordonnantie van Karel V in maart 1378 voor de tien goudsmiden en juweliers van Parijs.¹²⁴ In de periode begin 1400 vermeldt het goudsmidenregister een lijst van 59 namen van Gentse goudsmiden, wat aanzienlijk hoger is dan de 10 goudsmiden te Parijs.¹²⁵

Op 8 november 1534 werd melding gemaakt dat na alle reeds opgelegde reglementen sommigen bleven frauderen.¹²⁶ Een suppoost (vrijmeester) van de nering had een ongetekend werk gemaakt zonder het stadsteken of keurmeester-terteken. Die goudsmid bleef weigeren en het geschil werd voorgebracht bij de Eed en aanhangig gemaakt bij de stad. Om dit voorval in de toekomst te vermijden werd een nieuwe wet uitgevaardigd. Wie deze overtreding opnieuw

¹²² S.A.G., reeks 182, doos 1-5, map 2, Cartularia, f° 50 verso – 52 recto.

¹²³ V. Fris, *Histoire de Gand*, Brussel, 1913, p. 152.

¹²⁴ E. Martin Saint-Léon, *Histoire des Corporations de Métiers depuis leurs origines jusqu'à leur suppression en 1791*, Parijs, 1897, p. 120.

¹²⁵ S.A.G., reeks 182, doos 1-5, map 1, Register der Goudsmiden, f° 5 recto.

¹²⁶ *Ibid.*, f° 6 recto.

beging kreeg een boete van 40 schellingen parisis (480 Vlaamse groten), in het profijt van Sint-Elooi en de armen. Elke vrije goudsmid moet elk werk dat hij maakt hetzij groot of klein, oud of nieuw, binnen of buiten de stad, zonder uitzondering laten keuren vooraleer hij het mag verkopen; zo niet krijgt hij een boete van 40 schellingen parisis, telkens het gebeurt, in het profijt van Sint-Elooi en de armen.

De ordonnantie van 1541 volgt onmiddellijk na de sententie van Karel V en de *Concessio Carolina* waarbij de nadruk vooral wordt gelegd op de kwaliteit en de uitvoering.¹²⁷ Een goudsmid mag het werk dat door de knaap werd gemaakt niet meer verkopen. Mocht dit toch gebeuren dan moet het door de persoon die het gekocht heeft teruggegeven worden zonder dat hij hiervoor zal vergoed worden. Vooraleer voorwerpen aan te kopen moet de herkomst hiervan worden nagegaan. Niemand mag juwelen maken uit koper of latoen (geel koper). Wie vals werk levert zal gestraft worden.

Keizer Karel had in het jaar 1551 een nieuwe reglementering uitgevaardigd voor de goudsmiden van geheel het land.¹²⁸ Het was een aanpassing aan de nieuwe tijden, en vernietigde de voorgaande verouderde maatregelen. Nochtans kan men stellen dat de ordonnantie van 1551 alle belangrijke reglementeringen bevatte sinds 1338, waarbij opnieuw de kwaliteit van het werk, en de controle op de uitvoering op de voorgrond treedt. De goudsmid moet zoals in 1338 werken naar de *'touche van Parijs'*. Alle richtlijnen over vergulden, verzilveren, het zetten van stenen, het plaatsten van muiten, zijn erin opgenomen.

De controle hierop wordt kracht bijgezet. Zo moet iedere goudsmid zijn stempel en het teken van de stad drukken op straf van 10 *Inghelsche* en moet hij zijn stempel naar de keur en gezworenen brengen, op straf van drie pond realen (99% goud, 5,35 gram in 1521-1577). De goudsmid mag zijn stempel niet uitlenen, op straf van drie pond realen. Uit de rekeningen van 1540-98 blijkt dat het bedrag dat de nering moest betalen voor een *letterpincoen*, een letterpons dat diende om de namen van de meesters en de keurmeesters in de koperen platen te laten slaan, 4 schellingen groten bedroeg.¹²⁹ Voor twee stalen stempels waar de jaarletters zijn opgesneden, dienende voor de keurmeesters, betaalde de nering 2 schellingen groten. Voor de koperen plaat met de namen van de keurmeesters, 30 schellingen groten, en voor het snijden nog eens 2 schellingen groten. Aan de hand van deze platen werden de biografische gegevens van de Gentse goud- en

¹²⁷ Universiteitsbibliotheek, BHSL, Handschrift 58, Reglementen van de neringen, f° 427.

¹²⁸ G. Stalins & J. De Bloys, *Tweeden druck vanden eersten bouck der ordonnancien statuten, edicten en placcaerten van Vlaendren*, Gent, 1639, p. 802.

¹²⁹ S.A.G., ongenummerde reeks 182, doos 8, Rekeningen 1540-98.

zilvermeden aangevuld met hun meesterteken.¹³⁰ Het was niet altijd mogelijk om hier een correct beeld van te krijgen. Men moet er evenwel rekening houden dat de meestertekens niet in waren grootte werden afgedrukt maar werden uitgegroot om het teken maximaal te kunnen ontcijferen.

Welke factoren hebben de aanwervingspolitiek beïnvloed? Men kan besluiten dat diverse factoren de aanwervingspolitiek van leerknappen, meesterkinderen en vrijmeesters zullen beïnvloeden.

- ◆ De belangrijkste factor is de bescherming van de eigen meesterkinderen door de goudsmedenfamilies.
- ◆ Ook de impact van de *Concessio Carolina* waardoor de toegang tot het ambacht goedkoper werd (240 Vlaamse groten) zal voor gevolg hebben dat de goudsmeden hun eigen kinderen inschrijven.
- ◆ De mate waarin de goudsmeden bereid waren leerknappen in dienst te nemen.
- ◆ De gevolgen van crisisperiodes, oorlogen, de zwarte dood, maar ook herstelperiodes en het aantal Blijde Intredes zullen de aanwervingspolitiek beïnvloeden.
- ◆ Uitzonderlijke opdrachten zullen de inschrijving van leerknappen en meesterkinderen naargelang hun aantal doen toenemen. In dit geval kunnen ook religieuzen en vreemdelingen worden ingeschreven.

Wie oefent controle uit op de uitoefening van hun werk, uit hoofde van de belangrijkheid en vakbekwaamheid van het product? Na het behalen van het vrijmeesterschap werden de vrijmeesters meestal eerst verkozen tot keurmeester, vooraleer de functie van deken van het ambacht waar te nemen. De *keurmeester* had in het ambacht een gewichtige functie. Hij controleerde of de gouden en zilveren voorwerpen die door de edelsmid werden vervaardigd wel degelijk aan alle opgelegde reglementen en ordonnantiën voldeden. Het feit alleen al dat de grondstof goud en zilver is, onderstreept eens te meer de belangrijkheid van zijn functie. Wie koper verkocht voor goud, of echte stenen in verguld koper verwerkte, kon op zware gevolgen rekenen. Jaarlijks werd door de Eed een vergadering gehouden, meestal in besloten kring, in het ambachtshuis de ‘*Samson*’, waar de deken en de gezworenen werden verkozen. De wijze van verkiezing werd vastgelegd in een verordening van 14 juli 1405, maar werd opnieuw geregistreerd op 12 augustus

¹³⁰ Zie E. Gezels, *Gentse Goud- en Zilvermeden in de 15de en 16de eeuw*, deel 1: prosopografische lijst, licentiaatsverhandeling 2006-2007, Universiteit Gent.

1478, daar het origineel verloren was gegaan. De verplichting om elk jaar een keurmeester te kiezen werd van bij de stichting in 1338 vastgelegd. Wie de keurmeester beledigde werd beboet met 10 pond parisis.¹³¹

Ook de ordonnantie van 13 februari en 26 februari 1444 legt deze verplichting op. Er werden onder de leden drie personen uitgeloot die mochten deelnemen aan de verkiezingen. Van de afgaande deken en de waarders werd eveneens één persoon uitgeloot. Na de eed te hebben afgelegd duiden deze vier personen drie mogelijke kandidaten aan die het volgend jaar de afgaande deken en de gezworenen zullen opvolgen. De vier kiezers en de drie mogelijke kandidaten, samen met de oudermannen, zullen dan na de eed te hebben afgelegd, het nieuw bestuur kiezen. Wanneer er onenigheid is zal de meerderheid beslissen. Er werd verder bepaald dat de aftredende personen het jaar daarop de functie niet meer mochten waarnemen.¹³² Deze regel was meer dan eens een uitzondering. Bij wijze van voorbeeld noteerden we volgende namen: Daneel Claus, deken in 1466-67/1467-68, Cornelis De Bont, deken in 1487-88/1488-89 – 1493-94/1494-95 – 1495-96/1496-97 – 1499-00/1500-01, Martin De Causmakere, deken in 1459-60/1460-61/1461-62.

Vanaf het jaar 1480 wordt op de koperen keurplaten VII tot XIV de datum van de uitoefening van hun functie opgenomen.¹³³ Reeds van bij de oprichting in 1338 worden hun taken en verplichtingen vastgelegd. Zij controleren: of de goud- en zilversmeden werken naar de onderrichtingen, nl. het gebruik van zuiver goud en sterling zilver, en of het werk getekend is met het meesterteken. Verder dat niemand soldeert met tin, of valse stenen zet in goud, of echte stenen zet in verguld koper. Bij het vaststellen van vals werk in de winkel van de goudsmid, of bij een verkoop ervan, zal hij beboet worden met 10 pond parisis. Bovendien wordt het werk vernietigd. Hij zal alle werk dat in Gent wordt uitgevoerd tekenen, en controleren of het meesterteken werd ingeslagen op straf van 3 pond parisis.¹³⁴ De keurmeester dient na te gaan of het goud en zilver dat bij de meerseniërs wordt verkocht, getekend werd, en door de keurders van het goudsmedenambacht werd gekeurd. De waarders kunnen het fout gewaardeerd goud en zilver aanklagen (*calangeren*) maar mogen het slechts meenemen met toestemming van de eigenaar. De keurmeester moet binnen de 30 dagen een oordeel vellen. Indien de keurder zich hier niet aan houdt riskeert hij zelf een boete van 50 pond parisis. Zij controleren of alle werken die minstens een halve ons wegen zijn getekend en

¹³¹ S.A.G., reeks 182, doos 1-5, map 1, Register der Goudsmeden, f° 3 recto.

¹³² S.A.G., reeks 182, doos 1-5, map 2, Cartularia, f° 18 recto.

¹³³ Casier J., *Les orfèvres Flamands et leurs poinçons*, Gent, 1914.

¹³⁴ S.A.G., reeks 182, doos 1-5, map 1, Register der Goudsmeden, f° 2 verso – 3 recto.

van het stadsteken zijn voorzien. Deze verplichtingen werden ter kennis gebracht op 9 maart 1444 omdat men inbreuken op de wet had vastgesteld en dat deze laatsten een grote blaam betekenden voor het ambacht. Het reglement van 1447 bepaalt dat de meesters drie dagen in de week in het huis van de deken hun voorwerpen van tekens kunnen voorzien, nl. maandag, donderdag en zaterdag.¹³⁵ Komt men niet op de gestelde dagen dan zal men 6 mijten betalen daar waar het anders gratis is. De deken en elke keurmeester ontvangt de sleutel van een klein koffertje, zodat de ene niet zonder de andere in de koffer kan gaan.

Na het reglement van 1451 moeten de keurmeesters controleren dat er geen riemen verkocht worden zonder meesterteken en stadsteken.¹³⁶ Het laten tekenen van de riemen bedroeg 2 mijten op de tekendagen, en 6 mijten buiten de voorziene dagen.

Het reglement van 1453 legt een boete op van één ons zilver, aan wie voortaan een inbreuk pleegt op het goud- en zilveragehalte.¹³⁷ Niemand mag nog zilver op krediet verkrijgen dan tot een waarde van 1 mark, op een boete van één ons zilver per mark. In het reglement van 24 maart 1458 zullen de keurmeesters na vaststelling van grote fraude bij de verkoop van valse en ondeugdelijke parels en gesteenten, alle valse en ondeugdelijke werken van goud, zilver, parels en gesteenten dienen te vernietigen welke binnen de stad verkocht worden.¹³⁸ Na het vaststellen van vals werk, mag het niet meer terug worden aangeboden. Niettegenstaande deze verordening werden nog overtredingen gepleegd. Ingevolge een inbreuk van Pieter de Borchgrave, omdat hij een koperen ring had verguld, besloot men tijdens het dekenschap van Jan Van Den Moere op 15 maart 1463 (5 jaar na het reglement) dat al wie vals werk maakt of verkoopt, 10 pond parisis boete moet betalen, zowel de maker als de koper. Daarenboven mag hij zijn ambacht in Gent niet meer uitoefenen. Pieter De Borchgrave wordt gestraft bij wijze van voorbeeld. Als hij zijn straf weigert zal de keurmeester de ring breken. Pieter verdedigde zich door te beamen dat hij dacht dat de strafweigering geen misdaad was. Maar door deze daad te stellen had hij de keurmeester, die een van de notabele schatters van de stad was, beledigd. Hij krijgt een boete van 10 pond parisis en mocht gedurende 6 weken zijn ambacht niet meer uitoefenen, zoals voorzien voor de inbreuken op de visitatieplicht, waarvan sprake, werden de boeten in drie verdeeld.¹³⁹ Op 22 augustus 1460 werd besloten dat de keurmeesters

¹³⁵ Ibid., f° 34 verso.

¹³⁶ Ibid., f° 35.

¹³⁷ Ibid., f° 18 verso.

¹³⁸ S.A.G., reeks 182, doos 1-5, map 2, Cartularia f° 47 recto.

¹³⁹ Ibid., f° 31 verso.

slechts twee dagen i.p.v. de drie dagen voorzien bij het reglement van 1447, beschikbaar moeten zijn om te schatten. Wie als deken of keurmeester op die dagen niet ter beschikking is zal één denier betalen voor elke keer dat hij afwezig is, ten voordele van de deken en de keurder.¹⁴⁰ Op zaterdag 6 januari 1470 stelt de keurmeester een inbreuk vast op het vervaardigen van juwelen door Guy Dujardin, bij hem thuis gemaakt met een knaap, en verkocht zonder te laten keuren en merken met het teken van de keurmeester der stad.¹⁴¹ Dit is tegen de rechten en vrijheden van het ambacht; daarom werd hij gedwongen de oude juwelen, die hij hiervoor had aangekocht, terug te geven aan diegene van wie hij ze had gekocht voor dezelfde prijs. Het geschil kwam voor de Eed en werd uiteindelijk beslecht in het voordeel van de nering. Hij mocht uiteindelijk de juwelen houden.

Volgens het reglement van 1476 ontvangt de vrijmeester een geijkt stuk zilver ter waarde van één ons, om naartoe te werken, en dit moet op beide einden naast zijn eigen teken ook getekend zijn met het stadsteken en het keurmeesterteken. De keurmeester zal waken over de strikte toepassing van de ordonnanties van 1484 en 1515 en controleren of de goudsmiden de regels van het vergulden toepassen.¹⁴² Hij kijkt toe of het gehalte van goud en zilver wordt nageleefd, zo niet zal hij het werk verbeurd verklaren en in twee breken. De meesters moeten hun merkteken neerleggen en mogen niet met andere tekens werken, op de straf van beschuldigd te worden van valsheid. Alle keurmeesters moeten het werk zien en schatten onder de eed die ze hebben afgelegd. Ze mogen niets door de vingers kijken, op straf van een boete van 3 pond parisis per werk. Als dit meermaals gebeurt zullen ze gestraft worden naar de wet die van toepassing is volgens de plaats waar zij wonen.

Dat er vals werk werd gemaakt bewijst volgende misdaad: Op zondag 24 juli 1491 lezen we dat, onder het dekenschap van Jan De Wilde en gezworenen Claus Josse, Jan de Peistere en Jan Brandins, de keurmeester in de winkel was gegaan bij Justaes Willemets om het zilver te schatten.¹⁴³ Justaes schoof vier zilveren schuttersshaken in een lade, die naar de keurmeester bemerkte, niet voldeden aan goed zilver. Justaes beweerde dat hij geen zilveren schuttersshaken had en indien dit wel het geval zou zijn, waarom de keurmeester ze dan niet gekeurd had. De keurmeester zond de knaap achter de haken en het andere zilver om te keuren. Toen bleek dat de stukken niet goed werden bevonden. De stukken wer-

¹⁴⁰ Ibid., f° 48 verso.

¹⁴¹ Ibid., f° 33 recto.

¹⁴² Ibid., f° 50 verso – 52 verso.

¹⁴³ Ibid., f° 65 recto.

den gebroken en Justaes moest als straf een metalen kandelaar maken om tegen de muur aan de straat van het neringhuis te plaatsen. In 1495 werd Claes De Winter veroordeeld omdat de draad waarmee hij gesoldeerd had niet goed bevonden werd. Hierop volgden *'injurien'* vanwege Claes aan het adres van de keurmeesters en de deken. Als straf moest hij op bedevaart naar het Heilig Bloed te Wilsenaken, en voor de blamage van de nering op bedevaart naar Keulen op de dag van Driekoningen, om vergiffenis te vragen. Op 11 augustus 1534 werd ten gevolge van een geschil, omdat een suppoost een ongetekend werk had gemaakt zonder het stadsteken noch keurmeesterteken, door drie schepenen en negen ouderen besloten, dat iedereen die de regel niet naleefde zal gestraft worden met een boete van 40 schellingen parisis, in het profijt van Sint-Elloi en de armen, telkens dit gebeurt.¹⁴⁴ De keurmeester zal controleren of de vrije goudsmid alle werk laat keuren.

Tijdens de 16de eeuw zullen de gevolgen van de *Concessio Carolina* zich laten voelen in de Ordonnantie van 1541. Alle oversten en gezworenen moeten naar de nering komen, hun eed afleggen en zweren dat ze de onderrichtingen zullen naleven, of zij zouden gestraft worden. Elk jaar zullen twee keurmeesters aangesteld worden om de gezworenen te helpen bij het keuren van allerhande goed. Daarbij wordt de herkomst van de goederen nagegaan. De keurmeesters sporen vals werk op, verklaren dit verbeurd en smijten het in stukken; de opbrengst ervan is voor de armen van de stad. Ze zullen controleren of alle wetten worden nageleefd. Als iemand de boeten niet betaalt, of aan de bevelen van de gezworenen niet gehoorzaamt, wordt dit gemeld aan de schepenen, die recht zullen doen geschieden.

De Ordonnantie van Karel V in 1551 legt het accent op de kwaliteit van het werk en de controle op de uitvoering ervan. Het werk moet gestempeld zijn. De deken en de gezworenen mogen niet in een andere stad functioneren. Zij moeten het gehalte van het Troysch gewicht controleren. Het werk moet zes dagen lang tentoongesteld worden vooraleer het te verkopen, zoniet wordt het in stukken geslagen, op straf van diefstal. Er mogen geen verboden werken worden verkocht, waaronder huisraad en inboedels van sterfhuizen.¹⁴⁵ De dekens en gezworenen moeten tweemaal per jaar *'visitatie'* houden om de werken te onderzoeken op echtheid. Bij het vaststellen van een inbreuk wordt het werk verbeurd verklaard, en de boete hierop wordt in drie gedeeld, voor de officiers, de deken en gezworenen, en de heer. Wanneer de *visitatie* wordt geweigerd zullen de officiers en de

¹⁴⁴ S.A.G., reeks 182, doos 1-5, map 2, Cartularia, f° 6.

¹⁴⁵ Universiteitsbibliotheek, BHSL, Handschrift 58, Reglementen van de neringen.

wethouder optreden. De deken en gezworenen moeten bij de aanvaarding van hun taak de eed afleggen. Om de opdracht van keurmeester te vervullen, werd in 1495 bepaald dat elke gezworene voor zijn pensioen 5 schellingen groten zal krijgen.¹⁴⁶ Aan een nieuw aangenomen gezworene zal de helft uitbetaald worden. Uit de rekeningen van 1542 blijkt dat 10 schellingen en 6 denieren werden uitbetaald aan Gooris Van Alssene (Alfen) en Olivier de Peistere. In 1577 aan de drie gezworenen Ghijsselbrecht Moenkins, Jacques Van de Vijvere en Jacques Weyns, 1 pond 2 schellingen en 6 denieren over een periode van ca. 20 maanden.¹⁴⁷

Onder het toezicht van de keurmeester berust de koperen plaat waarop de goudsmeden hun merkteken slaan. Op deze plaat werd ook het stadsteken aangebracht. Het keurteken dat de keurmeester aanbrengt is een garantie dat de legering waarvan het is gemaakt voldoet aan het 'alloom'. De keurtekens zijn het gehalleteken, het stadsteken en de jaarletter. Sinds de Middeleeuwen zijn zij een middel om de herkomst van het stuk te bepalen, eventueel het jaar waarin het werd gemaakt, aan de hand van de jaarletters, de toetreding tot het meesterschap en de aanvaarding in de nering.¹⁴⁸

Ontstaan uit de bekommernis tot het handhaven van een met eigen munt overeenstemmend gehalte voor voorwerpen uit edelmetaal, ontstond een ingewikkeld systeem van keurmerken.¹⁴⁹ In het reglement van 1338 werd reeds een onderscheid gemaakt tussen het teken van de stad en dat van de waarder. Hieruit blijkt dat men toen al een waarder kende. In de verordening van de Parijse goudsmeden in 1268 wordt nog niet gesproken over een teken van de stad. Pas in 1275 werd het verplicht gesteld.¹⁵⁰ Het teken van de stad Gent is een vizierhelm waarvan drie afbeeldingen:¹⁵¹

1482

Belgique

1552

Belgique

1595

¹⁴⁶ S.A.G., reeks 182, doos 1-5, map 2, Cartularia, f° 67 verso.

¹⁴⁷ S.A.G., ongenummerde reeks 182, doos 8, document 5, f° 3 recto.

¹⁴⁸ I. Dombi e.a., Bruckmann's Silberlexikon, München, 1982, p. 173.

¹⁴⁹ P. Baudouin, *Edelsmeedkunst in België*, Tiel, 1988, p. 41.

¹⁵⁰ L.E. Van den Bergh-Hoogterp, *Goud- en zilversmeden te Utrecht in de late middeleeuwen*, 2 delen, 's-Gravenhage, 1990, p. 91.

De nering van het goudsmedenambacht was een van de belangrijkste van onze steden en provincies. Zij diende als voorbeeld voor vele ambachten. Maarten De Causmaker, Jan De Voe, Jan De Blyde, Hendrik Boudens, Jacob Charles, Cornelis De Bont, Bouden De Peystere, om er maar enkele te noemen, waren vooraanstaande waarders. Meestal behoorden zij tot prestigieuze goudsmedenfamilies waarin waardigheden van vader op zoon doorgegeven werden. Het was niet ongebruikelijk dat men, om die status te vieren, zich liet 'konterfeiten'.¹⁵²

Wie is belast met de algemene leiding van het ambacht en door wie wordt hij voor de uitoefening van deze taak bijgestaan? Het onderzoek heeft uitgewezen dat de goudsmid die als leerknop of meesterkind werd ingeschreven, na het behalen van het vrijmeesterschap, meestal als keurder en deken met het ambacht verbonden bleef. De deken samen met de gezworenen waren de invloedrijkste personen binnen de gilde. Zij waren belast met de algemene leiding en zij werden uit de leden van de nering verkozen, op dezelfde wijze als de waarders, bij loting, volgens het reglement van 14 juli 1405, opnieuw geregistreerd op vrijdag 12 augustus 1468. De goudsmeden die het tot deze functie brachten, waren meestal vooraanstaande vakgenoten. Vaak vertegenwoordigt hij naar buiten toe de politieke macht van het gilde een vervult hij een bemiddelende rol tussen het ambacht en de stedelijke magistratuur. Zij waren belangrijke raadgevers in verband met het opstellen van ordonnanties en reglementen.¹⁵³

Na de *Concessio Carolina* werd hen alle politieke macht ontnomen. Op de koperen platen VIII tot XIV, waar de namen van de dekens en gezworenen worden vermeld, is er een onderbreking tussen 1539 en 1579. De inbeslagname van het ambachtshuis en de troebels van 1568 zullen er niet vreemd aan zijn. Op het ogenblik dat ze in 1577-84 terug werken volgens de oude gebruiken van vóór 1540, worden de namen van dekens en gezworenen opnieuw in de platen geklopt. Na 1540 werd de deken overste van de nering en aangesteld door de magistraat op voordracht van één of meer kandidaten van het ambacht.¹⁵⁴ Door het toezicht van de overheid had de functie van dan af aan belang ingeboet. In 1585 wordt de naam van de deken niet meer als eerste naam vermeld maar wel de naam van een 'Supérieure'. Voor dat jaar was het Jonckheer Antheunis Tryst.

¹⁵¹ E. Beuque, *Dictionnaire des poinçons*, 3 delen, Parijs, 1988; Catalogus van de tentoonstelling 'Gents zilver in Laarne. Magie van de edelsmeedkunst III', Kasteel van Laarne, Provinciebestuur Oost-Vlaanderen, Gent, 2009, p. 52.

¹⁵² N. Noordervliet, *Nederland in de Gouden Eeuw*, Amsterdam, 2003, p. 48.

¹⁵³ L.E. Van den Bergh-Hoogterp, *Goud- en zilversmeden te Utrecht in de late middeleeuwen*, 2 delen, 's-Gravenhage, 1990, p. 57-58.

¹⁵⁴ P. Baudouin, *Edelsmeedkunst in België*, Tielt, 1988, p. 16.

In 1589 is dit de naam van de vooraanstaande familie Borluut, nl. Jonckheere Jacques Borluut, heere van Schoonbergh, wiens familieleden Jan en Halin Borluut voorkomen op de goudsmedenlijst van het jaar 1400. De te vervullen opdracht zal vanaf 1585 voor de *Supérieure* minder zwaar geweest zijn dan voor de dekens van vóór 1540. Het goudsmedenambacht had veel van haar leden verloren, die na 1584 het ambacht hadden verlaten.

Tijdens de bloeitijd van het ambacht was de taak van de deken een zware taak, met grote verantwoordelijkheid tegenover de vorst en de Munt. Hoe hoger men klom op de ambachtssladder, hoe meer rechten men bezat, maar ook hoe meer plichten. Cornelis de Bont zal als hoofd van het Muntwezen te Gent hiervoor de geschikte persoon geweest zijn tijdens zijn dekenschap dat hij achtereenvolgens uitoefende van 1487 tot 1501. Ook Martin Causmaker zou een bekwaam deken geweest zijn. Zijn naam komt eveneens menigmaal voor op de koperen plaat in de jaren 1459-1470.

De deken was verantwoordelijk voor de natie tijdens zijn beheer. Een van zijn voornaamste taken was het waarden en stempelen (of *poïnçonneren*) van alle goud- en zilverwerken in de stad gemaakt en die op de kamer van de nering werden gebracht. Dit gebeurde op bepaalde dagen in de week. In 1460 werd dit vastgesteld op woensdag en zaterdag.¹⁵⁵ Het stempelen met zijn letter en met het teken van de stad is een waarborg van de echtheid van het vastgesteld allooï.¹⁵⁶ Hij zal controleren of de vrijmeester die het werk maakt zich houdt aan de vele ordonnanties en reglementen die hiervoor werden uitgevaardigd. Hiervoor verwijzen we naar de verplichtingen van de meester en de taken van de keurmeester.

Naast het stadsteken en het meesterteken zal de deken de *dekenletter of jaarletter* inslaan, al dan niet gekroond. Deze dekanale letter duidt aan in welk jaar het voorwerp werd gemaakt en onder wiens verantwoordelijkheid het werd gekeurd. Meestal werd elk jaar een andere letter gebruikt, telkens het bestuur veranderde. Soms was dit jaarlijks, soms tweejaarlijks, soms onregelmatig.¹⁵⁷ Het jaarletter werd waarschijnlijk in 1427 in Montpellier ingevoerd, omdat de stad bekend stond voor zijn slecht zilver.¹⁵⁸ In de registers, achter de naam van de deken van het jaar, werd een letter van het alfabet geschreven. Eenzelfde letter zou dan door de deken of de waarder op het te keuren stuk worden gestempeld. Dit eenvoudig principe werd naderhand door andere steden overgenomen; in de Nederlanden

¹⁵⁵ S.A.G., reeks 182, doos 1-5, map 2, Cartularia, f° 48 verso.

¹⁵⁶ D. Schlugleit, *De Antwerpse Goud- en Zilvermeden in het corporatief stelsel*, Wetteren, 1969, p. 57.

¹⁵⁷ E. Dhanens, 'Het edelsmeedwerk in de tentoonstelling 'Religieuze Kunst in Oostvlaanderen'', in: *Cultureel Jaarboek voor de Provincie Oost-Vlaanderen*, vijfde jaargang (1951), p. 123.

¹⁵⁸ I. Dombi e.a., *Bruckmann's Silberlexikon*, München, 1982, p. 140.

deed de jaarletter voor het eerst zijn intrede in Brugge in 1435.¹⁵⁹ In Gent werd het zilverwerk reeds in 1454 voorzien van een jaarletter. Ook in Parijs, in 1461 en in Londen, in 1478 werd de jaarletter ingevoerd. In het Bourgondisch gebied vond dit principe algemene ingang.

Voor het jaar 1459-60 vermeldt het inschrijvingsregister onder het deken-schap van Martin de Causmaker, Daneel Claus, Pieter van Noorthoute en Jan Desmet als waarders, en twee namen van stadskeurders, nl. Claes Weytins en Jan de Voe; en voor de eerste maal de jaarletters van de waarders van dat jaar, nl. de G. Voor de volgende jaren blijken de letters niet in alfabetische volgorde te worden opgenomen, maar zijn over de plaat verspreid. In 1484 verplichtte Maximiliaan Van Oostenrijk het gebruik van de jaarletter in geheel Vlaanderen. De beide data 1454 en 1484 zijn respectievelijk de data van de twee koperen keurplaten. Op de eerste plaat staan de namen van de 65 goudsmeden gevolgd door hun meesterteken en hier en daar letters van het alfabet, verspreid over de plaat. Volgens J. Casier kunnen dit enkel de letters van het dekenschap zijn. Het lijkt erop dat men de vrijmeester inschreef naarmate hij in het ambacht werd opgenomen om vervolgens de letter toe te voegen als ze zelf de functie vervulden.¹⁶⁰ Bij overlijden van de meester werd een kruisje achter zijn naam geplaatst. In 1501 verordonneerde Filips de Schone hetzelfde in al zijn landen voor werken van meer dan een Troois ons (ca. 30 gram).¹⁶¹ De ordonnantie van 1515 en 1551 verplichtte de edelsmeden van kleine steden in het Graafschap Vlaanderen hun werk te laten keuren in de dichtst bijgelegen grote stad. Vandaar dat de insculptieplaat VI de namen vermeldt van goudsmeden uit Oudenaarde en Kortrijk. Bij het bezoeken van de leden wordt nagekeken of de inrichting van de werkplaats in orde is, of er geen vals werk te bespeuren valt, of de werkbank van op de straat te zien is, of de leerknappen voldoen aan de voorwaarden van aanneming en ingeschreven zijn en of ze zich houden aan de werktijden.¹⁶² De deken moet hen alle ordonnanties en reglementen meedelen en hen daarop controleren.

Op het houden van een toog of het uithangen van een muilt stond een streng reglement.¹⁶³ De deken moet de inbreuken vaststellen en de stukken '*in twee laten slaan*'.¹⁶⁴ Als de deken op bezoek ging op plaatsen waar de meerseniers op eigen bodem waren, zoals de vrijdagse markt, lieten ze zich begeleiden door een

¹⁵⁹ J. Luyt, *Het Zilverlexicon*, Zwolle, 2005, p. 144.

¹⁶⁰ J. Casier, *Les orfèvres Flamands et leurs poinçons*, Gent, 1914.

¹⁶¹ J. Luyt, *Het zilverlexicon*, Zwolle, 2005, p. 144.

¹⁶² S.A.G., reeks 182, doos 1-5, map 1, Register der Goudsmeden, f° 2 recto-3 recto; S.A.G., reeks 182, doos 1-5, map 2, Cartularia, f° 49 verso.

¹⁶³ *Ibid.*, f° 49 verso.

¹⁶⁴ Universiteitsbibliotheek, BHSL, Handschrift 58, Reglementen van de neringen, f° 429.

'*korte roede*' of '*korte zwaarden*' van de stad. Geschillen met de meerseniërs zijn er altijd geweest. We noteren er één op 1 maart 1372 waarbij de goudsmiden zich bekloegen dat de meerseniërs niet toestonden dat de zilveren en gouden voorwerpen die zij te koop stellen, bij hen werden gekeurd op dezelfde wijze als in het goudsmidenambacht.¹⁶⁵ De goudsmiden bleven na de beraadslaging van de schepenen van de keure, belast met het oorspronkelijk strenge toezicht. In beslag genomen goederen werden overgebracht naar de kamer voor onderzoek. Bij vernietiging werd proces-verbaal opgesteld; ook de herkomst van de stukken werd nagegaan.¹⁶⁶

De Ordonnantie van 1541 legt aan de deken strengere eisen op.¹⁶⁷ De deken wordt vervangen door de overste. Behalve deze zware bestuurstaken zal de deken zorgen voor de intrede van de vrijmeesters in het ambacht, die voor hem de eed moeten afleggen. Elk jaar worden de oude overste en gezworenen verplicht hun rekening en bewijs te leveren, zowel van boeten, verbeurten, neringgelden als andere gevallen. Na de afgifte van de rekening zullen de overste, de gezworenen en de knaap betaald worden voor hun arbeid. Overste en gezworenen mogen geen belasting heffen op suppoosten. In de Ordonnantie van 1551 werd besloten dat de rekening van de nering en van Sint-Elooi moet opgemaakt worden, zoniet werd het uitoefenen van het ambacht voor 40 dagen, en 8 dagen voor de keure, opgeschort. Verder zal de overste tweemaal per jaar een rondgang maken voor het innen van de *keersgelden*. Voor de aanschaf van 4 wassen kaarsen voor de processe betaalde men in 1543-45, 16 groten.¹⁶⁸ Hij zal elk jaar een statiemantel maken en ontvangt hiervoor de som van 2 schellingen en 4 groten.¹⁶⁹ Hij betaalt de advocaat voor het opstellen van de supplicaties en geeft hiervoor 2 schellingen groten. Hij betaalt ook aan de huisbewaarder, voor het leveren van wijn, of het brengen van een brief naar de griffie, de som van 13 schellingen en 4 denieren. De overste zorgt voor de koperen platen waar de merktekens worden ingesneden, waarvoor 30 schellingen 2 denieren voor de plaat, en 2 schellingen groten voor het snijden van de letters. Hij zal het loon van de knaap uitbetalen, voor de som van 30 schellingen groten per jaar.¹⁷⁰ Verder zorgt hij voor de bijdrage aan de armen.¹⁷¹ Zelf ontvangt hij een bedrag van 3 pond en 4 schellingen, voor de

¹⁶⁵ S.A.G., reeks 182, doos 1-5, map 2, Cartularia, f° 39 recto.

¹⁶⁶ Universiteitsbibliotheek, BHSL, Handschrift 58, Reglementen van de neringen, f° 428.

¹⁶⁷ Ibid., f° 431-43.

¹⁶⁸ S.A.G., ongenummerde reeks 182, doos 8, Document 2 recto – 4 recto.

¹⁶⁹ S.A.G., reeks 182, doos 1-5, map 1, Register der Goudsmiden, f° 33 recto.

¹⁷⁰ Deze bedragen werden gehaald uit de rekeningen van 1543-45.

¹⁷¹ S.A.G., reeks 182, doos 1-5, map 2, Cartularia, f° 67 recto.

kosten die hij jaarlijks maakt voor Sint-Elooisdag, Kerstavond en Halfvasten, 3 pond, 4 schellingen.¹⁷²

De deken ontvangt een deel van de geïnde boeten, en een vergoeding voor het tekenen van stukken. Bij besluit van 1495 werd het pensioen van de deken en de gezworenen vastgesteld op 5 schellingen groten per jaar.¹⁷³ Voor de opdracht zelf wordt de deken niet vergoed. Zijn functie was een prestigefunctie. Hij zorgde voor de contracten met de mogelijke opdrachtgevers. Hij onderhield de betrekkingen met zusterorganisaties, verzorgde de briefwisseling en legde bezoeken af. In tijden van voorspoed was het niet gemakkelijk om het tot deken te brengen. Vele kandidaten ambiëren de functie. De gepaste familiebanden en een zekere standing te danken aan hun fortuin waren vereisten. In Gent was het niet anders. Ze behoorden tot de vooraanstaande goudsmedenfamilies zoals Jan van de Moere, Gheeraard van Sent Jacopshuus, Christoffel van Hove, Jan Halin en anderen die de functie van deken waarnamen.¹⁷⁴ De deken diende ook over veel vrije tijd en over een groot weerstandsvermogen te beschikken temeer dat hij deze functie vaak combineerde met andere functies en politieke mandaten.¹⁷⁵ De goudsmeden werden ook verkozen als keizer of overdeken van de Sint Jorisdigilde.¹⁷⁶ Soms maakten ze nog deel uit van broederschappen, die organisatorisch dezelfde structuur hadden als de ambachten, maar toch onderscheiden waren. Zij hadden eerder een religieuze drijfveer. Het lidmaatschap was niet verplicht zoals bij het ambacht maar hield verband met de patroonkeuze. Zo waren de leden van het ambacht Pieter van de Noorthoute, Pauwels Dullaert, Stevin Moerslach en Cornelis de Bont allen lid van het broederschap van St. Rochus en Antoon in de parochiekerk van Sint-Niklaas.¹⁷⁷ De grootmeesters van het ambacht, die meestal reeds van hogere leeftijd waren, werden meestal tot deken verkozen. Het was een afronding van hun carrière. We zien dit aan hun leeftijd: Pauwel Dullaert wordt

¹⁷² S.A.G., reeks 182, doos 1-5, map 1, Register der Goudsmeden, f° 33 recto.

¹⁷³ S.A.G., reeks 182, doos 1-5, map 2, Cartularia, f° 67 recto.

¹⁷⁴ C.L. Diericx, *Appendice aux Mémoires sur la ville de Gand*, Gent, 1816, p. 118-119. Zoals de naam Gheeraard van Sent Jacopshuus laat vermoeden namen sommige goudsmeden een functie waar in et godshuis 'Sente Jacobshuus op Nieuwland', een liefdadigheidsinstelling welke onderdak verleende aan de armen. In het bestuur van diverse Gentse gilden doken ook bestuurders op van het godshuis. Het element prestige en eer speelden een grote rol bij diegene die het bestuur op zich namen. Samen met de armenzorg zijn dit eigenschappen die aan de goudsmeden worden toegeschreven. Zie hiervoor: S. Meersman, 'Het Sente Jacobshuus op Nieuwland te Gent. Godshuis of politieke instelling (ca. 1257-1540)', *Handelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, XLV (1991) pp. 5-32.

¹⁷⁵ D. Schlugleit, *De Antwerpse Goud- en Zilvermeden in het corporatief stelsel*, Wetteren, 1969, p. 56.

¹⁷⁶ F. De Potter, *Gent, van den oudsten tijd tot heden*, deel 2, Gent, 1882, pp. 527-530.

¹⁷⁷ P. Trio, 'De Gentse broederschappen (1182-1580). Ontstaan, naamgeving, materiële uitrusting, structuur, opheffing en bronnen', *Verhandelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, XVI (1990) pp. 143-146.

vrijmeester in 1473-74 en deken in 1505-06. Jan de Peistere is vrijmeester in 1458-59 en nog steeds deken in 1511-12.¹⁷⁸ Martin de Causmaker ingeschreven als leerknapp in 1429-30. Na 7 jaar behaalt hij het vrijmeesterschap. Hij wordt keurder in 1450-51 en neemt de functie van deken nog waar in 1469-70 en heeft bijgevolg een loopbaan van 41 jaar bij het ambacht. Jan Dullaert wordt ingeschreven als leerknapp in 1434-35. Na 16 jaar wordt hij vrijmeester in 1451. Hij is keurmeester in 1455-56 en 1457-58. Hij wordt als deken aangesteld in 1473-74 en wordt in 1485 deken van de meerseniërs. Hij heeft een carrière bij het ambacht van 51 jaar. Christoffel van Hove werd als leerknapp ingeschreven in 1473-74 en wordt da 10 jaar vrijmeester in 1484-85. Hij is keurmeester vanaf 1492-93 en deken vanaf 1503 tot 1525 met onderbrekingen. In 1508 en 1521 is hij deken van de meerseniërs en aangesteld als overdeken van de neringen van 1504 tot 1508. Zijn loopbaan bij het ambacht omvat 52 jaar.¹⁷⁹

De deken liet zich voor deze belangrijke opdracht bijstaan door de *knaap*. Hij is de rechterhand van de deken. De personen die vrijmeester werden vóór 1540 kwamen meestal uit gegoede families. De sociale achtergrond was sterk determinerend om zich zelfstandig te kunnen vestigen.¹⁸⁰ Wie de intredegeden niet kon betalen en zich geen werkplaatsuitrusting kon veroorloven bleef in dienst als gezel of kon de functie van knaap bij de deken toebedeeld krijgen. Hij kent alle geplogenheden van het ambacht. De deken kan steeds op hem beroep doen voor diverse taken. Hij kan vele jaren in deze dienst blijven, ja soms tot aan zijn dood. Uit de rekeningen 1540-1590 blijkt dat de vergoedingen nogal schommelen, namelijk van 10 tot 20 en 30 schellingen per jaar. Het tarief van 10 schellingen werd reeds vastgelegd in het Reglement van 1425. De knaap woont in het achterpand van het neringhuis, 'de *Samson*', en houdt zich daar ter beschikking van de deken.¹⁸¹ Hij begeleidt de deken op zijn visitaties bij de suppoosten en treedt op als getuige bij het vaststellen van inbreuken op de reglementen, en bij de controles op het allooi. In beslag genomen stukken brengt hij naar de kamer. Hij gaat de vrijmeesters oproepen wanneer ze op de kamer van de nering moeten verschijnen om hun stukken te laten keuren. Voor de ommegang bij de leden ontvangt hij 2 schellingen parisis. Als hij de leden buiten de nering moet oproe-

¹⁷⁸ E. Cornelis, 'De kunstenaar in het Laat-Middeleeuwse Gent', in: *Handelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, 41 (1987) pp. 100-108.

¹⁷⁹ Zie prosopografische lijst in E. Gezels, *De Gentse goud- en zilversmeden in de 15de en 16de eeuw*, Licentiaatsverhandeling Universiteit Gent, 2006-2007.

¹⁸⁰ J. Dambryne, *Corporatieve middengroepen*, Gent, 2002, p. 194.

¹⁸¹ F. De Potter, *Gent, van den oudsten tijd tot heden*, deel 2, Gent, 1882, p. 311.

pen, wordt het bedrag verdubbeld. Hij neemt in de kamer ontvangst van de stukken die moeten gekeurd worden en gestempeld.

Het reglement van 1425 omschrijft zijn verschillende taken.¹⁸² Hij is belast met het innen van de boeten, waarvan hij nota's opmaakt die in een boekhouding bijgehouden worden. Op de dag van de afrekening zal hij alle nota's moeten voorleggen teneinde de afrekening van de afgaande deken te kunnen opmaken.¹⁸³ Hij woont de kerkelijke plechtigheden bij waar het ambacht op vertegenwoordigd is. Bij een uitvaartmis van een der leden draagt hij de twee schilden met het wapen van de natie. Hij ontvangt hiervoor een vergoeding van 6 schellingen parisis, en hetzelfde bedrag bij een huwelijk. De knaap is steeds gekleed in een *'swart laken tabbaert'*, dat elk jaar vernieuwd wordt. In de rekeningen van het ambacht van 1540-1590 werden de namen van volgende knapen genoteerd. Jacop de Wintere ontvangt in 1540-41 (vrijmeester in 1508-09) voor diensten en reizen 30 schellingen groten. Matthijs de Knaap ontvangt in 1577-1583 10 schellingen groten loon.¹⁸⁴ Francois de Naghele ontvangt 20 schellingen groten loon. Dat de knaap levenslang in dienst blijft wordt bevestigd door het portret van Abraham Grapheus als knaap van de Sint Lucasgilde. Hij is weliswaar geen knaap van het Gentse goudsmedenambacht waarvan spijtig genoeg dergelijke afbeelding ontbreekt, maar hij wordt herhaalde malen in de Antwerpse 'Liggeren' vermeld als 'cnape' van het Sint-Lucasgilde. Op het einde van de 16de eeuw, namelijk in 1589, 1593 en 1601 noteerde hij zijn werkzaamheden in de ledenlijsten en de rekeningen die hij bijhield.¹⁸⁵ Sinds de stichtingsordonnantie van de Sint-Lucasgilde te Antwerpen op 26 augustus 1382, kan men deze gilde aanzien als eerste beschermende maatregel ten aanzien van het vak der goudsmeden. Tot aan de stichting van de 'Neeringhe van Goudsmeden' op 24 februari 1455 is de geschiedenis van de goudsmeden deze van de Sint-Lucasgilde.¹⁸⁶ De 'cnape' Grapheus liet zich, zoals blijkt uit het servet en schort, in met de feestdis gegeven tijdens het opperdekschap van Cornelis de Vos en toont, met losgeknoopte pijpjeskraag en met de gildeketting en de medailles van zijn functie op de borst, de pronkbekers en gildetrofeeën waarvan hij bewaarder was. In zijn linkerhand houdt hij de 'Pictura'-beker door de Antwerpse goudsmid Adriaen Valck gedreven naar het ontwerp van Sebastiaan Vrancx. Het dra-

¹⁸² S.A.G., reeks 182, doos 1-5, map 1, Register der Goudsmeden, f° 33 verso.

¹⁸³ Universiteitsbibliotheek, BHSL, Handschrift 58, Reglementen van de neringen, f° 431.

¹⁸⁴ S.A.G., ongenummerde reeks 182, doos 8, rekeningen, document 5, f° 5 recto.

¹⁸⁵ Tent. Cat. *'De schilder en zijn wereld. Van Jan van Eyck tot Van Gogh en Ensor'*, Antwerpen (Koninklijk Museum voor Schone Kunsten) 1964-1965, p. 94, cat. nr. 114.

¹⁸⁶ D. Schlugleit, *De Antwerpse Goud- en Zilvermeden in het corporatief stelsel*, Wetteren, 1969, p. 16-18.

gen van zilveren insignes was voor de ambachten zeer belangrijk. Tijdens de openbare plechtigheden, processies, optochten en vergaderingen droegen de bestuursleden en de knaap van talrijke ambachten een insigne. Het was een herkenningsteken om zich van de andere ambachten te onderscheiden. Het gewicht, de grootte, de uitvoering en de kostprijs van een knaapinsigne varieerde van ambacht tot ambacht volgens hun rang. De corporatieve hiërarchie van de knaapinsignes stemde dus overeen met die van de ambachtshuizen, waardoor de insignes in grote mate de rijkdom en sociale status van de ambachten symboliseerden.¹⁸⁷ De gewoonte om zich aldus rijkelijk te tooien met goud- en zilverwerk was eveneens reeds in gebruik in Frankrijk tijdens de 15de eeuw. Zelfs wanneer men ten strijde trok waren paard en ruiter uitzonderlijk uitgedost met goud en zilver. Dit was ondermeer het geval tijdens de oorlog tussen Frankrijk en Engeland (1422-1461), waar zelfs het voetvolk zich tooide met buitgemaakte stukken. Voornamelijk tijdens de regering van Karel VII kende deze luxe een grote bloei. De gewoonte om zich met zilveren schilden te tooien ging verloren tijdens de regering van Lodewijk XII, maar bleef in gebruik in het buitenland.¹⁸⁸

Kunnen we het aantal goudsmeden uit de 15de en 16de eeuw nog retraceren? Na een grondige studie van de interne organisatie van het ambachtsleven stelt zich terecht de vraag naar het aantal actieve goudsmeden tijdens de 15de en 16de eeuw. De lijst van het jaar 1400 zal hierbij als vertrekpunt dienen. Voor de periode 1400-1420 ontbreken alle gegevens omtrent het aantal inschrijvingen, behalve voor de periode 1411-1413.¹⁸⁹ We hebben getracht deze onderbreking in te vullen, uitgaande van de 59 namen vermeld op de lijst van 1400 en het aantal vrijmeesters die uit het onderzoek traceerbaar werden. Lijst 1400 vermeldt *'Die navolghende sijn de namen vanden meesters die nu ter tijt vry sijn in tambacht vanden goudsmeden binnen Ghend, enne eerst vanden personen die vrij waren talfouste int jaer xiii^c, ende doe Goessin Van den Moere deken wart'*.¹⁹⁰ Er worden 59 namen opgenomen. Bij nader onderzoek van de lijst bleek dat de volgende namen ten onrechte opgenomen werden in de lijst. Twee vrijmeesterkinderen worden pas in 1411-13 ingeschreven: Andries Van der Capelle's zoon wordt ingeschreven in 1411-13, en wordt keurmeester in 1427-28.¹⁹¹ Andries Thijs is vrijmeesterkind in 1411-13, en heeft verder geen vermeldin-

¹⁸⁷ J. Dambruyne, *Corporatieve middengroepen*, Gent, 2002, pp. 121-122.

¹⁸⁸ H. Havard, *Histoire de l'Orfèverie Française*, Parijs, 1896, p. 264-267.

¹⁸⁹ S.A.G., reeks 182, doos 1-5, map 1, Register der Goudsmeden, f° 8 recto.

¹⁹⁰ Ibid., f° 5 recto.

¹⁹¹ Ibid., f° 4v, 12.

gen.¹⁹² Vijf meesters verwerven pas in 1411-13 het vrijmeesterschap: Andries Van der Capelle, Aerndad van Lembegaude, Pieter de Meunc, Jan Reyneere en Michiel de Coninc. De zeven hierboven vermelde personen waren dus geen vrijmeester op het ogenblik dat de lijst uit 1400 werd opgemaakt. Deze lijst bevat enkel de namen van de ingeschreven personen in het ambacht. Na correctie van deze aantallen blijven dus effectief 52 vrijmeesters over op de lijst van 1400. Rekening houdend met het feit dat Gent op het gebied van de edelsmeedkunst een vooraanstaande plaats bekleedde, mede door de verschuiving van Franse bestellingen naar Vlaanderen (de verdrukkingpolitiek van de zwakzinnige Charles VI tegenover de Parijse corporaties) mogen wij dit hiaat dus schattingsgewijs invullen. Op grond van het feit dat er ongeveer twee goudsmeden per jaar bijkomen en er ook twee wegvallen, zal dit aantal van 52 goudsmeden dus enigszins theoretisch stabiel blijven. Wij staven onze redenering als volgt. Bij een verondersteld aantal van 25 goudsmeden die 25 jaar actief blijven kan dit aantal in stand worden gehouden als er elk jaar één bijkomt en één weggaat. Voor 50 goudsmeden wordt dit dus elk jaar twee erbij en twee eraf. Dit geldt dus eveneens voor de 52 goudsmeden. De lijst van 1454 vermeldt inderdaad de namen van 49 actieve vrijmeesters, wat ons doet aannemen dat er gedurende die periode een vrij constante activiteit is geweest. We noteren dat Jan zonder Vrees, en vanaf 1419 Filips de Goede, aanzienlijke bestellingen plaatste bij dit ambacht. Die trend in de activiteitsgraad blijkt eveneens uit de studie van namen vermeldt op de koperen keurplaten. Keurplaat I geeft de namen van 65 vrijmeesters over een periode van dertig jaar, namelijk van 1454 tot 1484, of een gemiddelde van 2 meesters per jaar.¹⁹³ Voor de periode van 1484 tot 1582, worden 162 vrijmeesters genoteerd op Keurplaat II wat afgerond eveneens een gemiddelde geeft van 2 per jaar.¹⁹⁴ Na de hierboven vermelde aanpassingen wordt de oorspronkelijke lijst van het jaar 1400 met de 59 namen herleid naar 53 namen voor het jaar 1420. Na archivalisch onderzoek bleken volgende dertien namen retraceerbaar tussen 1400 en 1420: Joos Wouters, Gheeraerd Van Sent Jacopshuus, Matthaëus van Houtem, Goessin Van der Moere, Raesse Van den Houte, Joes Moeraert, Jan Halin, Pieter Galle, Claes Everaerd, Jan de Wispelaere, Geerolf de Valkenaere, Tristram de Bruwere en Seger Burdin. Vanaf 1411-13 worden de vijf vrijmeesters, ten onrecht opgenomen op lijst 1400, ingeschreven. In dezelfde periode

¹⁹² Ibid., f° 8.

¹⁹³ J. Casier, *Les orfèvres Flamands et leurs poinçons*, Gent, 1914: plaat I.

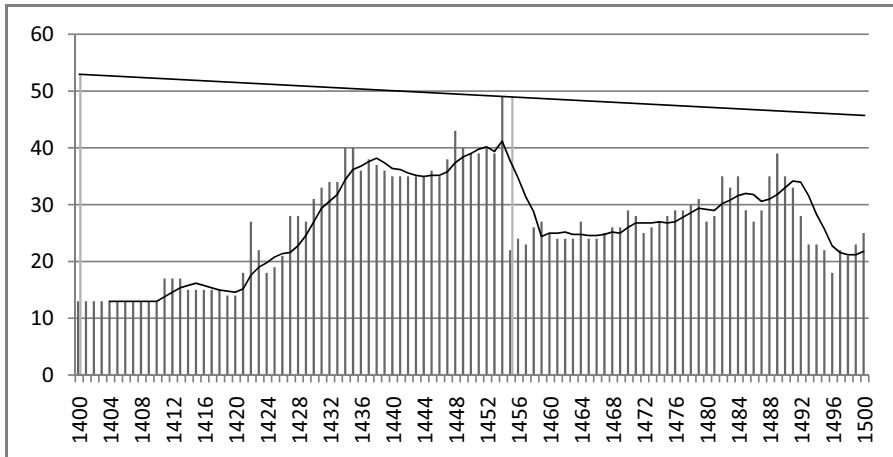
¹⁹⁴ Ibid., plaat II.

valt er één vrijmeester weg. In 1414 en 1419 vallen respectievelijk twee en één vrijmeester weg.

Het *totaal aantal ingeschreven vrijmeesters volgens de inschrijvingsregisters* bedragen voor de 15de eeuw en de 16de eeuw respectievelijk 131 en 37. Vermits we voor de 16de eeuw slechts beschikken over de inschrijvingsregisters tot het jaar 1538 en van 1577 tot 1593, is het niet mogelijk om een juist aantal vrijmeesters te retraceren. Voor de 15de eeuw werden voor de perioden 1420-40, 1440-60, 1460-80, en 1480-1500 respectievelijk 38, 28, 21 en 39 vrijmeesters ingeschreven. Dit betekent een gemiddelde van 25% of 31 vrijmeesters per periode. We zien inderdaad een golfbeweging in het voortschrijdend gemiddelde van het aantal vrijmeesters dat schommelt tussen 1 en 3, wat overeenkomt met het normale inschrijvingspatroon van 2 per jaar. Op basis van de gemiddelde inschrijving van 31 vrijmeesters (bovengenoemde vier perioden gedeeld door vier) mogen we veronderstellen dat voor de periode 1400-1420, waarvoor geen gegevens voorhanden zijn, eenzelfde patroon mag aangenomen worden. De periode 1420-40 en 1480-1500 nemen samen 61% van de inschrijvingen voor hun rekening. De eerste periode valt samen met een piek in de Bourgondische cultuur, de tweede periode profiteert van de gunstige periode na het Groot Privilegie van 1477, en van de vele Blijde Intredes. Van 1439 tot 1444 is er geen enkele inschrijving gebeurd. Dit dieptepunt is een gevolg van de grote sterfte in die periode. Voor wat het totaal aantal actieve vrijmeesters in de 15de eeuw betreft verwijzen we naar de analyse gemaakt op basis van de lijst 1400. De ontbrekende gegevens voor de periode 1400-20 werden aangevuld met de dertien vrijmeesters die in die periode actief waren. Maar rekening houdend met de lijst 1400, waar 52 namen op staan en waarbinnen de 13 bovenstaande getraceerde vrijmeesters functioneren, zal de hypothetische curve van 52 vrijmeesters in 1400 gaan naar 49 vrijmeesters in 1454. We zien dus een hoge constante in de activiteit en dit toont duidelijk de bloeiperiode van het goudsmedenambacht in de eerste helft van de 15° eeuw (zie Grafiek 4).¹⁹⁵

In de 16de eeuw ligt de inschrijving van vrijmeesters beduidend lager met 12 vrijmeesters voor de periode 1500-1520 en 18 vrijmeesters voor de periode

¹⁹⁵ Een interessante vaststelling is o.m. dat de uitgaven voor presenten die de stad jaarlijks besteedde aan allerlei giften, vaak in de vorm van wijn aan diverse personen, hetzij stedelijke functionarissen, hetzij vreemde notabelen die de stad bezochten en de uitgaven voor feesten, processies, Blijde Intredes en schiet- en steekspelen over dezelfde periode (1400-1492) een gelijkaardig verloop kennen. Zie hiervoor W. Ryckbosch, 'Tussen Gavere en Cadzand. De Gentse stadsfinanciën op het einde van de middeleeuwen (1460-1495)', *Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, Verhandelingen deel XXXI, Gent, 2007, p. 83, grafiek II.2.18 en p. 325, bijlage K. Het aandeel van de uitgaven voor edelsmeedwerk is hieruit echter niet af te leiden.

Grafiek 4: Activiteit traceerbare vrijmeesters in de 15de eeuw, in absolute aantallen en voortschrijdend gemiddelde van 5 jaar, met trendlijn van het hypothetisch aantal op basis van lijst 1400 en 1454

1520-1540, of een gemiddelde van 15 vrijmeesters. Een percent is hier niet relevant gezien de korte periode van inschrijving die nog volgt tussen 1577 en 1593. Gent herstelt zich langzaam van de burgeroorlog tegen Maximiliaan Van Oostenrijk. Er worden slechts 12 inschrijvingen genoteerd tussen 1500 en 1520, dat is 30% van de vorige periode. Tussen 1520 en 1540 loopt het aantal op naar 18 en valt op nul bij de *Concessio Carolina*, door gebrek aan gegevens. De toename van 12 naar 18 vrijmeesters gebeurt vlak vóór 1540. Ook het aantal ingeschreven meesterkinderen neemt in dat jaar fel toe. Hieruit kunnen we afleiden dat men de bui van de *Concessio* heeft zien hangen en men de toegang tot het ambacht heeft willen afstoppen voor vreemdelingen die door de verlaging van intredegelden zich hier gemakkelijker konden vestigen.

Voor de 16de eeuw is de gemiddelde activiteit van de vrijmeesters gehalveerd ten opzichte van de 15de eeuw tot 17,29. Mede door het ontbreken van de gegevens over de periode na de *Concessio Carolina* (1540) tot aan het Calvinistisch bestuur in 1577. Toch was het mogelijk een benaderend aantal van de actieve meesters te reconstitueren op basis van de nog bestaande inschrijvingsregisters, ambachtsrekeningen en literatuur voor de jaren van 1540 tot 1600. Voor de jaren 1571-72 zijn mogelijk nog 17 goudsmiden woonachtig in Gent.¹⁹⁶ Opmerkelijk is vast te stellen dat de gemiddelde activiteit van de vrijmeesters

¹⁹⁶ J. Dambruyne, *Corporatieve middengroepen*, Gent, 2002, p. 382, tabel 87.

fluctueert in een op- en neergaande beweging in functie van de vier politiek-institutionele perioden tijdens de 16de eeuw. Achtereenvolgens werden volgende percentages bekomen: tot 1540 waar het ambacht werkt volgens de oude coutumes vinden we een percentage van 22,8%, na de *Concessio Carolina* tot aan het Calvinistisch bestuur in 1577 daalt het percentage tot 13%. Tijdens het Calvinistisch bestuur tot aan de Reconciliatie in 1584 wordt opnieuw gewerkt volgens het oude regime van vóór 1540 en stijgt de gemiddelde activiteitsgraad tot op het peil van de eerste periode naar 22,9%. De confiscaties en verkoop van de ambachtshuizen na de *Concessio Carolina*, en vernietiging van kunstwerken tijdens de Beeldenstorm van 1566 en 1577, had ongetwijfeld een hernieuwde vraag naar zilverwerk tot gevolg. Na de Reconciliatie in 1584 zal het ambacht dat in 1592 nog 10 goudsmiden telde die miltgeld betalen, eindigen met 8 goudsmiden in het jaar 1600 en gemiddelde activiteitsgraad van 9,3%.¹⁹⁷

De *Concessio Carolina*, de troebels van de Beeldenstorm en de emigratie die vanaf 1584 op gang komt, zullen hier niet vreemd aan zijn. Aangezien vele goudsmiden behoorden tot het Calvinisme, zullen sommigen hiervan de gevolgen ondervinden. Zo werd Frederic de Buc onthoofd. Zijn broer Hendrik de Buc werd uit de stad verbannen.¹⁹⁸ Zijn vermogen werd geconfisqueerd, zijnde 15.240 Vlaamse groten. Ghyselbrecht Terleers werd eveneens verbannen en het vermogen geconfisqueerd ter waarde van 13.920 Vlaamse groten.¹⁹⁹ Jacob Weyns vlucht naar Wesel waar hij kort nadien zal sterven. Lieven Buus wordt verbannen en vlucht naar Engeland.²⁰⁰ Daar is hij lid van de St Olave's Church in Londen en woont bij een goudsmid. In diezelfde periode is de Gentse schilder Lucas de Heere naar Engeland gevlucht. Er is ook een zekere John van Gente in Londen, een goudsmid die als knaap werkt bij Gareth Falke.²⁰¹ Na de reconciliatie zijn eveneens verschillende goudsmiden naar Engeland gevlucht. In 1593 werd Jacop Vanvuier, een Gentse goudsmid veroordeeld omdat hij vier vreemdelingen als knaap in dienst had. Op dat ogenblik was hij reeds tien jaar in Engeland.²⁰² Zij waren niet de enige vluchtelingen in Londen. Ook edelsmeden uit Brugge, Antwerpen en andere steden zochten daar werk. Meestal kon een goud-

¹⁹⁷ Ibid., p. 55, tabel 6; S.A.G., reeks 182 (niet genummerde reeks), doos 8, document nr. 14.

¹⁹⁸ Marcus van Vaernewijck, *Van de beroerlicke tijden in die Nederlanden en voornamelijk in Ghendt – 1568-68*, deel 3, Gent, 1874, p. 57.

¹⁹⁹ Ibid., p. 188.

²⁰⁰ V. Fris, *Histoire de Gand*, Brussel, 1913, p. 115; J. Dambruyne, *Corporatieve middengroepen*, Gent, 2002, p. 833.

²⁰¹ R.E.G. Kirk & E.F. Kirk, *Returns of aliens dwelling in the city and suburbs of London*, Aberdeen, 1907, p. 368, 394, 434.

²⁰² L.B. Luu, *Immigrants and the Industries of London, 1500-1700*, Hants, 2005.

smid zich daar niet zelfstandig vestigen. Om de kost te verdienen werkten zij als gezelschap. In bepaalde gevallen maakten zij goederen die ze aan de Engelse goudsmid konden verkopen. De Vlaamse goudsmiden werden gewaardeerd voor hun uitzonderlijk talent.²⁰³

Het impact van de verschillende gebeurtenissen op het aantal actieve vrijmeesters is nagenoeg hetzelfde als wat besproken werd voor de aanwervingspolitiek van de leerknappen en de vrijmeesters. De gemiddelde activiteitsgraad is voor de 15de eeuw 26,3 vrijmeesters. Het aantal actieve meesters in de periode 1440-1480, waarin de opdrachten toenemen tengevolge van de Blijde Gebeurtenissen, bedraagt gemiddeld 30,65 wat groter is dan het algemeen gemiddelde voor de ganse 15de eeuw. Als we rekening houden met de 52 goudsmiden bij de aanvang van de 15de eeuw dan wordt de gemiddelde activiteit 36,86 in plaats van 26,3 voor de eerste periode, wat volledig aansluit bij de 30,65 van de laatste periode.

4. In welke mate weerspiegelen de ambachtsrekeningen het financiële leven van het ambacht

We kunnen ons een beeld vormen van het financiële leven van de nering der goud- en zilversmeden in Gent door middel van de ambachtsrekeningen uit de 16de eeuw. Reeds in 1456 werd een besluit opgesteld dat deken en keurmeesters verplichtte hun rekeningen te maken.²⁰⁴ Wie zich hier niet aan hield kon voor 40 dagen het recht om zijn ambacht uit te oefenen verliezen.

Voor de 16de eeuw zijn de rekeningen bewaard tussen 1540 en 1545, en tussen 1577 en 1598. Het ontbreken van documenten vóór deze datum, en de aanvang van deze rekeningen in 1540 is geen toeval. Na de *Concessio Carolina* wou Karel V de macht van de ambachten inperken door hun roerende en onroerende goederen in beslag te nemen. Het ambacht was immers een machtige politieke, maatschappelijke, godsdienstige en krijgskundige organisatie die zich steunde op handel en nijverheid.²⁰⁵ Door deze basisactiviteit streng te controleren, kon Karel V de macht van de ambachten breken. In de ordonnantie van 1541, aangaande de reglementen van de neringen na de *Concessio Carolina*, lezen we dat de afgaande overste en gezworenen elk jaar verplicht worden aan de baljuw en de schepenen van de keure hun rekening en bewijzen voor te leggen, van boeten,

²⁰³ A.M. Claessens-Peré, *Zilver voor Sir Anthony*, Antwerpen (Provinciaal Museum Sterckshof) 1999, p. 54, 57.

²⁰⁴ S.A.G., reeks 182, doos 1-5, map 1, Register der Goudsmiden, f° 35 recto.

²⁰⁵ V. Fris, *Dagboek van Gent van 1447 tot 1470*, deel 1, Gent, 1901, p. 25-26.

verbeurdverklaringen, neringgelden en andere inkomsten.²⁰⁶ Zij controleren de juistheid van de rekeningen en de wettelijkheid van de inkomsten en uitgaven. Na de overdracht van de rekening zullen de overste, gezworenen en de knaap worden betaald voor hun werk. Bij elke aanvang van een nieuw werkjaar, dienen de overste en gezworenen hun Eed af te leggen, waarbij ze trouw zwoeren deze ordonnantie te zullen opvolgen.

Op 30 april 1540 werden alle huizen, goederen en renten verbeurd verklaard. Daar het ambachtshuis het symbool was van de politieke en economische macht van de ambachts-wereld, en de broedplaats van het verzet, werd deze in beslag genomen.²⁰⁷ Naast het verlies van ambachtshuis en renten, mocht men voortaan geen belasting meer heffen op de leden van de nering. Hierdoor verloor het ambacht der goud- en zilversmeden al zijn regelmatige inkomsten. Door de strenge controle van de financiën wou Karel V immers voorkomen dat de neringen al te snel terug een patrimonium opbouwden. Naargelang hun loyaliteit tijdens de opstand in 1539-40 werden, op 7 maart 1541, de geconfiscieerde renten deels teruggegeven aan het ambacht, met als hoofddoel de voorziening in armenzorg en religie.²⁰⁸

De rekeningen van de periode 1540-45 getuigen (deels) van deze situatie. In 1494 wordt een staat van goed van de erfelijke renten opgemaakt die toebehoren aan het ambacht van de goud- en zilversmeden.²⁰⁹ Hier beschikt de nering nog over negen erfelijke renten. De rekeningen van 1540-45 maken slechts melding van drie erfelijke renten, één van de weduwe van Willem de Mey, Francine Zoets, één rente van de kinderen van Adolf Hallinck, en één rente van Martin de Pottere.²¹⁰ De eerste twee renten werden geïnd voor een periode van 2 jaar, wat wil zeggen dat na de tijdelijke confiscatie van de rente, het bedrag over twee jaar werd gevorderd. Niettegenstaande de forse terugschroefing van het aantal renten, staan deze toch nog in voor 54% van de totale inkomsten (zie Grafiek 5).

De ordonnantie van 1541 verbood de belasting op de leden van de nering, omdat daar een regelmatige inkomst in zat.²¹¹ Toch zien we dat in de periode 1543-45 nog steeds 24 goudsmeden een jaarlijkse bijdrage betalen van 60 Vlaamse groten per jaar.²¹² Daarbij werd ook knaapgeld gevraagd dat afhankelijk was van het aantal tewerkgestelde leerknappen. Vrijmeesters die twee knapen

²⁰⁶ Universiteitsbibliotheek, BHSL, Handschrift 58, reglementen van de neringen, f° 432.

²⁰⁷ J. Dambruyne, *Corporatieve middengroepen*, Gent, 2002, p. 138.

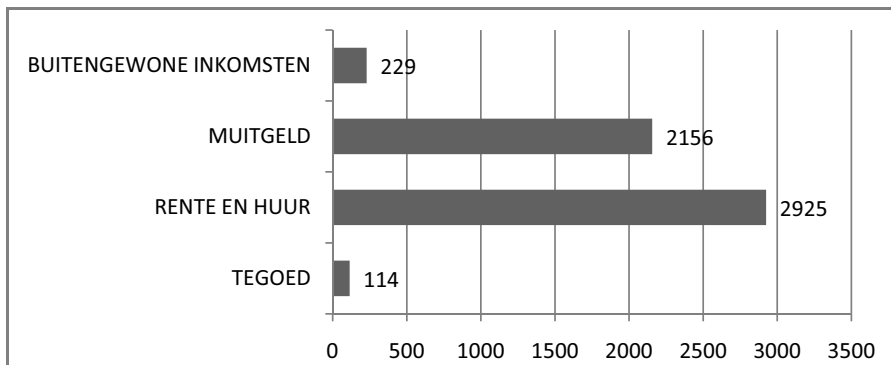
²⁰⁸ *Ibid.*, p. 143.

²⁰⁹ S.A.G., reeks 182, doos 1-5, map 2, Cartularia, f° 1 recto – 1 verso.

²¹⁰ S.A.G., niet genummerde reeks 182, doos 8, rekeningen 1540-1598, document 1, f° 1 recto.

²¹¹ J. Dambruyne, *Corporatieve middengroepen*, Gent, 2002, p. 146.

²¹² S.A.G., niet genummerde reeks 182, doos 8, rekeningen 1540-1598, document 1, f° 1 recto – 3 recto.

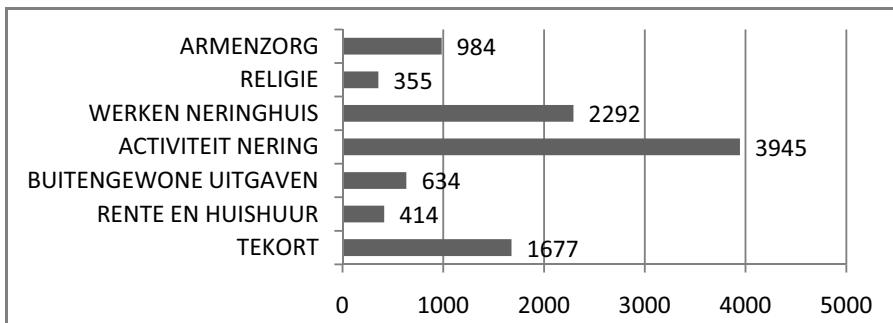
Grafiek 5: Gemiddelde inkomsten voor de periode 1540-1545, uitgedrukt in procent Vlaamse groten.

tewerk stelden gaven een surplus van 36 Vlaamse groten. Voor één tewerkgestelde knaap werd een bedrag van 28 Vlaamse groten gevraagd. De inkomst van de muitgelden bedroeg 1560 Vlaamse groten in het jaar 1543, en waren goed voor 40% van de totale inkomsten voor de periode 1540-45. Ondanks de strenge reglementering na de *Concessio Carolina*, en een verlaging van het intredegeld, waren in de vijf volgende jaren, renten en jaarlijkse bijdragen goed voor 94% van de inkomsten. Na de inbeslagname verworven de meeste ambachten geen nieuw ambachtshuis. De goud- en zilversmeden bekleeden hierin een bevoorrechte positie. Gillis Braekelman, advocaat in de Raad van Vlaanderen stelt voor de nering een verzoekschrift op voor het verkrijgen van een nieuw neringhuis.²¹³ Op 23 juni 1541 vertrekt Francois Van Hove, op dat moment gezworene in de nering, naar Brussel om het verzoekschrift te overhandigen. Daar krijgt hij een brief gericht aan Joos van Hecke, ontvanger van de Koninklijke Majesteit. Deze wees de nering een huis toe in de Onderstraat. De voornaamste reden hiervoor was, dat de keurmeesters een beschermde plek nodig hadden om de werken te keuren. Na de toewijzing van het nieuwe ambachtshuis werden alle tussenpersonen, de huisbewaarder, de griffier, de audiëncier, de klerk, en Francois van Hove, rijkelijk bedankt met wijn.²¹⁴ Het ambachtsleven hervatte zich. Een nieuwe koperen keurplaat werd aangekocht, samen met de geijkte onsen zilver om het zilver te keuren. Zoals de wet het voorschreef werd de rekening ter controle overgedragen aan de baljuw. Na controle kregen overste en

²¹³ Ibid., f° 2 recto-3recto.

²¹⁴ Ibid., f° 3 recto.

gezworenen een vergoeding voor hun diensten. Het belang van het verkrijgen van het nieuwe neringhuis laat zich ook zien in de *uitgaven* die hiervoor werden verricht. Niet minder dan 2723 Vlaamse groten werden hieraan besteed, goed voor 62,93% van de totale uitgaven voor het jaar 1541. Veel moet men van dit nieuwe neringhuis echter niet verwachten. De rekeningen tonen aan dat het pand in een verwaarloosde toestand was. De vloer diende te worden herbetegeld, het schrijnwerk opgeknapt. De ramen werden hersteld en herbetegeld, en de goot werd gerepareerd. De administratie voor het bekomen van het neringhuis, en de werken die eraan dienden gedaan te worden, waren goed voor 2964 Vlaamse groten, of 68,5% van de totale uitgaven voor het jaar 1541.

Grafiek 6: Gemiddelde uitgaven voor de periode 1540-1545, uitgedrukt in procent Vlaamse groten.

In de jaren 1540-45 gaat 6% van de uitgaven naar uitzonderlijke kosten. Een bedrag van 877 Vlaamse groten was bestemd om een proces te voeren ter verdediging van Lieven Claus.²¹⁵ Hij wordt in 1549 veroordeeld omdat hij lid was van de sekte van Herdopers. Zijn twee dochters worden in 1573 voor gelijke beschuldiging terechtgesteld.²¹⁶ De gedeeltelijke teruggave van de rente en ambachtshuizen in 1541 had tot doel het religieuze leven en de armenzorg in stand te houden. Temeer door de historische verwantschap van de goud- en zilversmeden aan de laatmiddeleeuwse broederschappen, dienden zij in de armenzorg te voldoen.

Vóór de ordonnantie van 1541 kwamen boeten, verkregen uit geschillen en verbeurd verklaarde goederen, aan de nering toe, voor zover ze het bedrag van drie pond niet overschreden. Daar de meeste boeten onder dit bedrag lagen

²¹⁵ S.A.G., ongenummerde reeks 182, doos 8, document 2, f° 6 recto.

²¹⁶ P. Bernardus De Jonghe, *Gendsche Geschiedenissen ofte Cronyke*, deel 3, Gent, 1781, p. 216.

kwam de opbrengst hiervan integraal de nering toe. Met deze boeten deden zij aan armenzorg en werd de ambachtskapel onderhouden. Na de *Concessio Carolina* wijzigt dit. Het reglement van de neringen vermeldt dat alle boeten onder het bedrag van drie ponden voortaan verdeeld wordt in drie partijen, namelijk één derde voor de nering, één derde voor de vorst en een derde voor armenzorg.²¹⁷ Een belangrijk deel van deze inkomsten werd dus afgeroomd. De controle hierop werd verscherpt. De ambachten werden na 1540 verplicht *twee* verschillende rekeningen aan te leggen: hun ambachtsrekening en een armenrekening. De overheid eist een transparante boekhouding om te beletten dat de gelden die bestemd waren voor de corporatieve socialezekerheidskas voor andere doeleinden zou worden aangewend.²¹⁸ De nering kon een donatie geven in de vorm van een geldelijk bedrag, of in goederen voorzien. In de rekeningen van 1540-45 wordt bijna 10% van de totale uitgaven besteed aan de armen. De vorm waarin dit gebeurde was een geldelijke steun, en éénmaal gaf de nering een bed aan een arme.²¹⁹

De uitgaven voor religieuze diensten beperkten zich in deze periode tot 4%. Driemaal per jaar werd een mis gehouden voor Sint-Elooi. Een vierde mis werd gehouden op Kerstavond. Op deze dagen werd de kapel schoon gemaakt en voorzien van nieuwe wassen kaarsen. Het houden van een gezongen mis kostte de nering 28 Vlaamse groten.

Naast de inkomsten en de uitgaven waren de over te dragen saldi een derde belangrijke post in de boekhouding. De rekeningen tussen 1540 en 1545 vertonen een negatief saldo. Dit werd steeds overgeboekt naar het volgende boekjaar.²²⁰ De regelgeving hieromtrent kunnen we reeds lezen in een ordonnantie van 14 juli 1405.²²¹ Wanneer een tekort zich voordeed, schoot de deken dit voor uit eigen zak. Bij de instelling van de nieuwe deken en gezworenen, diende zij binnen de zes weken het bedrag terug te betalen. Omgekeerd diende de deken die een tegoed had op het einde van het boekjaar, dit binnen de zes weken over te dragen aan de nieuwe bestuursleden. Dit reglement onderging geen wijzigingen doorheen de 15de en 16de eeuw. We zien het op 30 november 1530 nog eens bekrachtigd in het inschrijvingsregister.²²² In praktijk waren deze bedragen veelal aan de grote kant, zodat het moeilijk was het tekort in één keer bij te pas-

²¹⁷ Universiteitsbibliotheek, BHSL, Handschrift 58, reglementen van de neringen, f° 431.

²¹⁸ J. Dambuyne, *Corporatieve middengroepen*, Gent, 2002, p. 147.

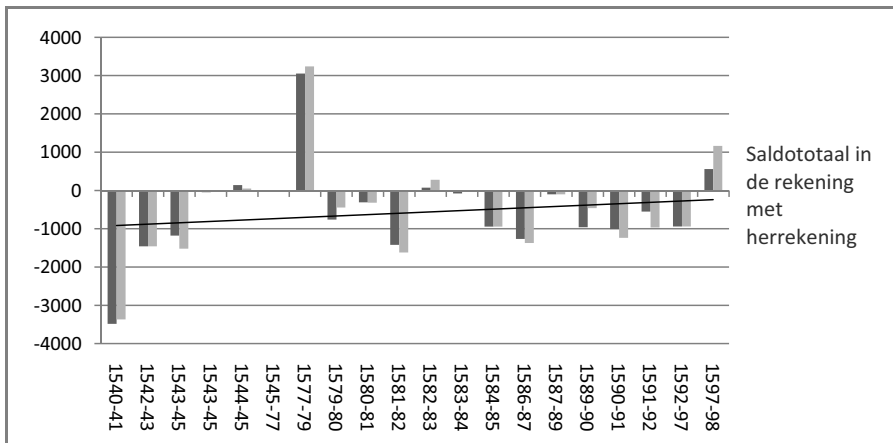
²¹⁹ S.A.G., ongenummerde reeks 182, doos 8, document 3, f° 1 verso.

²²⁰ J. Dambuyne, *Corporatieve middengroepen*, Gent, 2002, p. 159.

²²¹ S.A.G., reeks 182, doos 1-5, map 2, Cartularia, f° 19 recto.

²²² S.A.G., reeks 182, doos 1-5, map 1, Register der Goudsmeden, f° 48 recto.

sen. Inderdaad, als we het tekort van de verschillende boekjaren vergelijken met de terugbetaling van afgaande dekens, blijkt dat zij steeds een kleiner bedrag terugkrijgen. We zien dan ook dat tegoed en tekort beiden in één rekening kunnen voorkomen. Een blik op de negatieve saldi in onderstaande grafiek illustreert hoe zwaar dit probleem kon doorwegen.

Grafiek 7: Saldi in Vlaamse groten en trendlijn voor de periode 1540-1598.²²³

In 1577 komt Gent onder het Calvinistisch bewind te staan. Het politieke regime van vóór 1540 werd opnieuw geïnstalleerd.²²⁴ Dit betekende een grotere vrijheid voor het ambachtsleven, wat blijkt uit de positieve saldorekening van het jaar 1577-79. Het werd op financieel vlak minder gecontroleerd en krijgt terug officieel toestemming om geldboeten te innen en belasting te heffen op hun leden (in de rekeningen van 1540-45 zagen we dat deze inning in de vorm van muiltgeld gewoon blijft doorlopen). Ook de financiële toegangsdrempel om tot de nering te komen werd verhoogd.

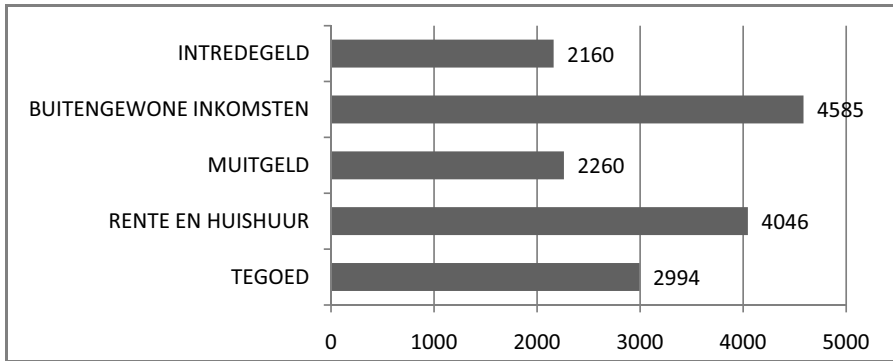
Waar we in de rekening van 1540-45 een daling zagen van het aantal renten, die een regelmatige inkomstenbron vormden, van negen in 1494 naar drie in 1540, zien we in de rekeningen voor de periode 1577-79 tot 1583-84 terug een toename naar zes renten.²²⁵ Niettegenstaande een aanhoudend negatief saldo

²²³ Voor de exacte bedragen, zie E. Gezels, *De Gentse goud- en zilversmeden in de 15de en 16de eeuw*, Licentiaatsverhandeling Universiteit Gent, 2006-2007, tabel 9 en 9a.

²²⁴ J. Dambruyne, *Corporatieve middengroepen*, Gent, 2002, p. 141, 154.

²²⁵ S.A.G., ongenummerde reeks 182, doos 8, document 5, f° 4 verso – 5 recto.

had het ambacht van de goudsmeden zijn patrimonium terug weten te verruimen (zie Grafiek 8).

Grafiek 8: Gemiddelde inkomsten voor de periode 1577-1584, uitgedrukt in procent Vlaamse groten.

Het niveau van vóór de *Concessio Carolina* werd echter niet meer gehaald. Na de Beeldenstorm van 1566, en de instelling van de Raad van Beroerten door de hertog van Alva, en de vervolging van vele Gentenaren werden huizen verlaten en verkocht of verhuurd. Goudsmeden trokken weg uit Gent, en emigreerden o.a. naar Engeland.²²⁶ De jaarlijkse inkomsten uit renten staan nu slechts in voor 25% van de totale inkomsten, tegenover 52% in de periode 1540-45.

De officiële toelating om bijdragen te vragen aan de leden van het ambacht, in de vorm van het jaarlijkse muiltgeld, bracht ook geen spectaculaire omwenteling. In 1580-81 betalen 25 vrijmeesters muiltgeld.²²⁷ Dit aantal is dus constant gebleven t.o.v. de periode 1540-45. In het jaar 1581-82 daalt het aantal vrijmeesters die muiltgeld betalen naar 22. In 1582-83 zijn dit er 20, in 1583-84 terug 21. De wegingsfactor in de totale inkomsten daalt ook, door een verlaging van de jaarlijkse bijdragen. In de periode 1540-45 diende men 60 Vlaamse groten muiltgeld per jaar te betalen. Dit bedrag verlaagt in 1580-81 naar 40 Vlaamse groten, en in 1582-83 naar 20 Vlaamse groten. We zien dus een verlaging van de periodieke bijdrage, die nog amper instaat voor 14% van de totale inkomsten.

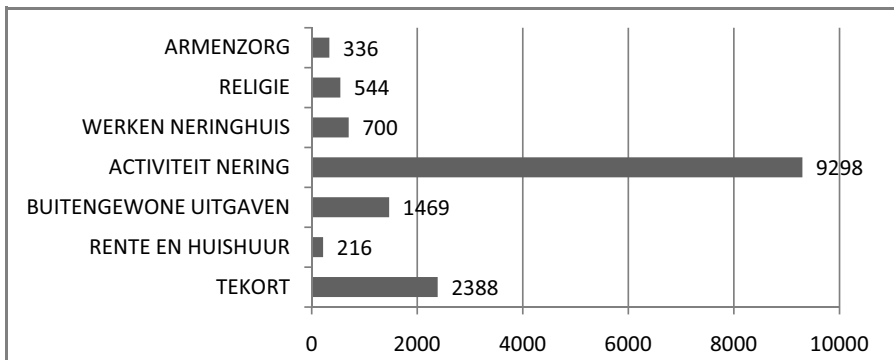
De verhoging van het intredegeld kan deze daling in de inkomsten niet compenseren. In deze periode worden 3 vrijmeesters ingeschreven, nl. Dierick Coppens in 1577-79, met 240 Vlaamse groten intredegeld, Lieven Van de Moortele

²²⁶ Zie R.E.G. Kirk & E.F. Kirk, *Returns of aliens dwelling in the city and suburbs of London*, Aberdeen, 1907.

²²⁷ S.A.G., ongenummerde reeks 182, doos 8, document 5, f°.

en Ghelein van Crombrughe in 1582-83, met elk 960 Vlaamse groten intredegeld als eerste aanbetaling.²²⁸ In de periode 1540-45 is 40% van de inkomsten afkomstig van vrijmeesters. Tussen 1577 en 1584 is dit nog 27%.

Het positief saldo op het einde van het boekjaar 1577-79 is dan volledig te verklaren vanuit buitengewone inkomsten, en het tegoed hieruit blijft in het gemiddelde doorwegen voor de periode 1577-84. In 1577 verkoopt de nering een partij juwelen aan Adriaan van Hulthem en Lieven Hallinck, voor een totale som van 3405 Vlaamse groten.²²⁹ Tevens verkoopt ze de aankleding van de kapel, namelijk het ijzerwerk, het zijdewerk en de gordijnen. Hiervoor krijgt ze een som van 1160 Vlaamse groten. Als redenen hiervoor kunnen verschillende verklaringen worden gegeven. De nering kan aan het jarenlange deficit een einde hebben willen maken, of ze voorzag een aantal grote uitgaven. Waarschijnlijk kunnen beide uitspraken waarheid bevatten. We zien inderdaad dat 16% van de uitgaven tussen 1577 en 1584 naar het bijpassen van de rekening gaat.

Grafiek 9: Gemiddelde uitgaven voor de periode 1577-1584, uitgedrukt in procent Vlaamse groten.

Een aantal markante gebeurtenissen vergen een extra uitgave van het ambacht. In 1577 verblijft prins Willem van Oranje in 'Den Gouden Appel' in de Appelbrugstraat (thans de Jan Breydelstraat) te Gent, op een 100-tal meter van het ambachtshuis van de goudsmeden.²³⁰ We zien in de rekening van dit jaar dat de deken een Mariabeeld laat versieren, waar streng op werd toegezien, en toortsen met brandstof aankoopt.

²²⁸ Ibid., f° 4 recto; document 9, f° 1 recto.

²²⁹ S.A.G., ongenummerde reeks 182, doos 8, document 5, f° 4 verso.

²³⁰ V. Fris, *De oude straatnamen van Gent*, Gent, 1925, p. 21.

In 1579-80 vervaardigt de nering een juweel als geschenk voor de bruiloft van de zoon van de overdeken, en betaalt ze de bruiloft van Haman Stalens zijn dochter op 25 juli.²³¹ In 1581-82 organiseert de nering een maaltijd ter waarde van 361 Vlaamse groten, in de lakenhal, in presentie van alle dekens, en een schenking van twee zilveren schalen overhandigt aan de overdeken, voor de trouw van zijn zoon in augustus.²³² In dit zelfde jaar versiert de nering der goud- en zilversmeden zes Mariabeelden voor de Blijde Inkomst van de Hertog van Alençon, een gebeurtenis waar bijvoorbeeld ook Lucas de Heere de opdracht krijgt om in de noodzakelijke decoraties te voorzien.²³³ De maagden werden versierd met zes matte en zes witte zijden doeken, met witte geplooidde heuveltjes, zes gele sluiers en andere sieraden, samen goed voor een uitgave van 888 Vlaamse groten.

Omtrent het neringhuis doet zich een gelijkaardig verhaal voor als in 1540-41. Na het definitieve afscheid van Karel V, dat bezegeld werd met de afbraak van de citadel in 1577, waar hij eerder verbleef, denkt de nering erover om de gift van het ambachtshuis rechtsgeldig te maken.²³⁴ Op 15 september 1579 wordt op de Zolder een resolutie opgesteld waarmee Adriaan van Hulthem, gezworene, met de wagen naar Antwerpen reist. De reis duurt vijf dagen. Hij overnacht op de heen- en terugreis in het 'Vlaams Hoofd'. Na zijn terugkomst wordt een uitgave gedaan aan Jan Stoop, griffier, om een rekest op te stellen om de 'gift' van Keizer Karel 'authentiek' te maken. Op 8 december stelt Jan Van der Haghen een vertaling op, van de aanvraag voor een attest van het goudsmidenhuis. Deze acties gaan opnieuw gepaard met een renovatie van het pand. Een week lang worden metsers betaald en materiaal aangevoerd. De goudsmidenkamer krijgt een vensterkozijn met glazen vensters. Tevens wordt divers ijzerwerk, haken, 'hangsels' en een grendel gekocht. In 1581-82, net voor de intrede van de hertog van Alençon, wordt het dak van het neringhuis gerepareerd. Lieven van der Schelden, schilder in Gent, maakt in 1579-80 een wapenboek met de wapens van alle notabele personen van de stad, waaronder overdeken, schepenen, en dekens van de neringen.²³⁵ De goud- en zilversmeden betalen voor het schilderen van hun wapen de som van 30 Vlaamse groten. Wat betreft de werking van het ambachtshuis merken we, in vergelijking met de periode 1540-45, een gewijzigde situatie op. Na de Concessio Carolina had de nering weinig mid-

²³¹ S.A.G., ongenummerde reeks 182, doos 8, document 5, f° 8 verso.

²³² S.A.G., ongenummerde reeks 182, doos 8, document 8, f° 2 recto.

²³³ E. De Busscher, *Recherches sur les peintres et les sculpteurs à Gand*, deel 2, Gent, 1866, p. 46.

²³⁴ V. Fris, *De oude straatnamen van Gent*, Gent, 1925, p. 100.

²³⁵ E. De Busscher, *Recherches sur les peintres et les sculpteurs à Gand*, deel 2, Gent, 1866, p. 61.

delen en was zijn voortbestaan afhankelijk van de goodwill van Karel V. In 1577 zien we, naast de bovenvermelde uitzonderlijke gebeurtenissen, een nering met een stevige activiteit, die voor 62% van de uitgaven goed was. In datzelfde jaar werd een toename vastgesteld van de gemiddelde activiteitsgraad van de vrijmeesters naar 22,9%. Deze bestond uit diverse zaken, zoals het verkiezen door middel van kiesbussen, de eedaflegging, het snijden van de namen op de keurplaten, het houden van vergaderingen op diverse tijdstippen, het keuren van de goud- en zilverwaren, het houden van ommegangen en huisbezoeken, het laten opstellen van rekwesten en resoluties, onderhandelen met advocaten. Niet enkel deken en gezworenen ontvingen op het einde van het boekjaar hun vergoeding, maar ook de knaap, de klerk van de zolder, de baljuw en vanaf 1590 de hoofdman.

De religieuze werking van het ambacht ondergaat procentueel geen wijziging. Ze maakt net zoals in de periode 1540-45, 4% uit van de totale uitgaven. Toch kunnen we voor de periode 1577-84 enkele bemerkingsen geven. Met de installatie van het Calvinistisch regime in 1577 verkocht de nering de uitrusting van haar kapel.²³⁶ De rekeningen vermelden enkel voor dit jaar nog een uitgave voor een gezongen mis op maandag na Kerstmis 1578.²³⁷ Het zal duren tot in 1586 vooraleer het celebreren van de mis terug tot de uitgaven behoort.²³⁸ In de gehele nering van de goudsmeden waren er immers nog maar twee personen die het katholicisme aanhingen, zodat men in dit jaar geen gezworenen koos, omdat ze allemaal Geuzen waren. Twee goudsmeden werden als oproerstokers geverbaliseerd, nl. Willem Van der Kene en Claeyns De Causmakere.²³⁹ De afstandname van de katholieke religie werkte ook een daling van de armenzorg in de hand. In de periode 1540-45 ging 4% van de uitgaven, of 588 Vlaamse groten, naar armenzorg. Voor de periode 1577-1583 zien we geen donaties. Pas in 1584 worden 336 Vlaamse groten uitgegeven ten verdienste van de armen, goed voor 2% van de totale uitgaven.

Met de komst van Alexander Farnese, prins van Parma, kreeg het oude politieke regime zijn prestigieus karakter terug. Zijn blijde intrede in Gent was gepland op 30 november 1584, maar het zou nog drie jaar duren vooraleer hij op 9 augustus 1587 in Vlaanderen arriveerde.²⁴⁰ Het gevolg was dat de ambachten opnieuw werden ingeperkt. Ze waren van overheidswege verplicht om de tijdens

²³⁶ S.A.G., ongenummerde reeks 182, doos 8, document 5, f° 4 verso.

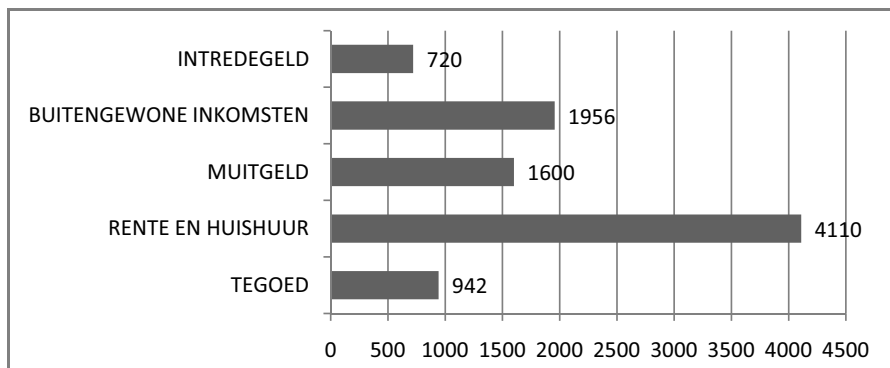
²³⁷ Ibid, f° 1 recto.

²³⁸ S.A.G., ongenummerde reeks 182, doos 8, document 11, f° 1 verso.

²³⁹ J. Van den Vivere, *Chronijcke van Ghendt*, Gent, 1885, p. 244.

²⁴⁰ E. De Busscher, *Recherches sur les peintres et les sculpteurs à Gand*, deel 2, Gent, 1866, p. 18.

de Beeldenstorm en de Calvinistische Republiek verlaten en verwoeste altaren terug op te richten (zie Grafiek 10).²⁴¹

Grafiek 10: Gemiddelde inkomsten voor de periode 1586-1598, uitgedrukt in procent Vlaamse groten.

Wat de inkomsten betreft voor de periode 1586-98 daalt het aantal renten terug daalt naar drie. Na 1591 wordt de rente aangevuld met de verhuur van 3 panden en de kelder van het ambachtshuis.²⁴² Door een daling van het tegoed op de rekening en de buitengewone inkomsten, staan de renten toch nog in voor 44% van de totale inkomsten.

Het aantal leden dat muiltgeld moet betalen ondergaat een forse wijziging. We zagen in de periode 1577-84 reeds een daling van 25 naar 20 winkels. In de periode 1586-98 zet deze daling zich verder. In 1586-87 betalen 10 meesters muiltgeld, waarvan 2 met een knaap.²⁴³ Net deze twee vrijmeesters met een knaap, Pieter van Hove en Joris Van de Velde, komen in 1589-90 te overliden. De weduwe zet de de winkel voort.²⁴⁴ Ook mochten zij leerjongers aanwerven. Dit aantal blijft verder ongewijzigd. Het muiltgeld blijft tussen 1586 en 1591 laag, nl. 20 Vlaamse groten. In 1591-92 wordt dit bedrag verhoogd naar 100 Vlaamse groten.²⁴⁵ Zo staat het muiltgeld voor de periode 1586-98 in voor 17% van de totale inkomsten. Het intredegeld wordt teruggebracht naar 240 Vlaamse

²⁴¹ J. Dambuyne, *Corporatieve middengroepen*, Gent, 2002, p. 157.

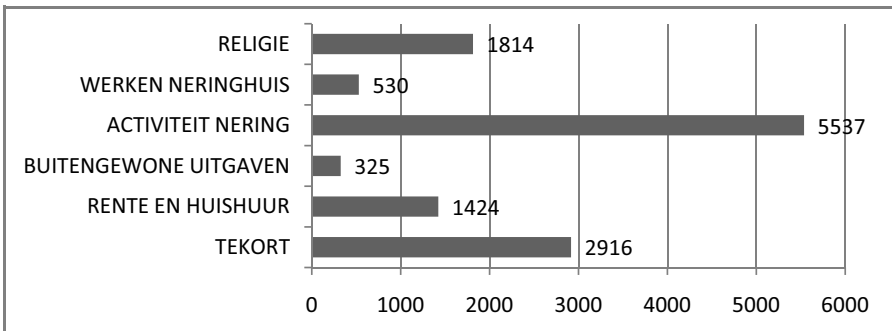
²⁴² S.A.G., ongenummerde reeks 182, doos 8, document 13, f° 1 recto.

²⁴³ S.A.G., ongenummerde reeks 182, doos 8, document 8, f° 1 recto.

²⁴⁴ De weduwe van een goudsmid kon immers de winkel van haar echtgenoot vrijmeester blijven voortzetten met behulp van een zoon – tot deze zelf vrijmeester werd – of met vreemde gezellen. Zie D. Schlugleit, *De Antwerpse Goud- en Zilversmeden in het corporatiefstelsel*, Wetteren, 1969, p. 63.

²⁴⁵ S.A.G., ongenummerde reeks 182, doos 8, document 14, f° 1 verso.

groten. Slecht 1 goudsmid koopt het vrijmeesterschap, Cornelis Van Dijck. De buitengewone inkomsten worden verklaard vanuit de verkoop van juwelen, ter waarde van 120 Vlaamse groten, de verkoop van een partij boskolen, ter waarde van 860 Vlaamse groten, en een terugbetaling van de nering van de Grauwwerkers, ter waarde van 1200 Vlaamse groten (zie Grafiek 11).

Grafiek 11: Gemiddelde uitgaven voor de periode 1586-1598, uitgedrukt in procent Vlaamse groten.

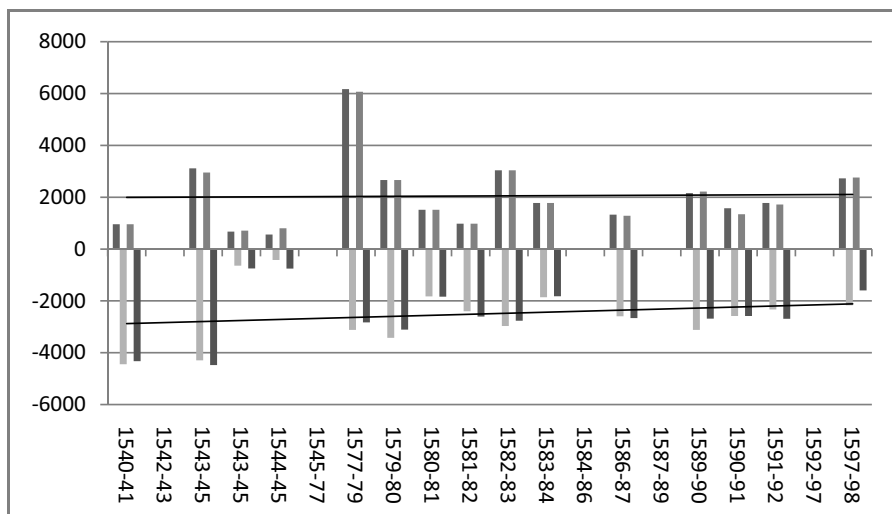
In de periode 1586-98 gaat 11% van de uitgaven naar het betalen van rente (zie Grafiek 11). Het gaat enerzijds om de grondrente van het goudsmedenhuis, ter waarde van 240 Vlaamse groten, in het voordeel van Gillis de Ruddere. Anderzijds wordt aan Jusaert Van der Haeghen, ontvanger van Sint-Baafs, een landcijns betaald van 120 Vlaamse groten per jaar, en dit voor de laatste 8 jaar. Blijkbaar had men deze rente niet meer betaald sinds de installatie van het Calvinistisch regime. Na de reconciliatie eist de ontvanger van Sint-Baafs het bedrag op van de periode 1581 tot 1589.²⁴⁶ Een aanhoudend negatief saldo op de rekeningen tussen 1584 en 1597, en bijgevolg de terugbetaling van deze bedragen aan de afgaande overste, maakt voor deze periode bijna een vierde uit van de totale uitgaven. Het neringhuis ondergaat een aantal kleine herstellingen. De keuken van het goudsmedenhuis krijgt een glazen venster in 1586, en de luifel wordt verhangen en omhooggetrokken in 1589-90. In 1590-91 wordt de greppel voor het ambachtshuis gerepareerd. In 1586 wordt een tafel, een schabellenbank en een tresoor aangekocht voor in de keurkamer te stellen.²⁴⁷

²⁴⁶ S.A.G., ongenummerde reeks 182, doos 8, document 12 bis, f° 2 recto.

²⁴⁷ S.A.G., ongenummerde reeks 182, doos 8, document 11, f° 1 verso.

De activiteit van het ambachtshuis gaat rustig verder en is goed voor 44% van de gemiddelde uitgaven. We zien enkel de basisactiviteiten in de rekeningen van de nering terugkeren, zoals het kiezen, het snijden van de namen op de keurplaten, enkele vergaderingen en de uitbetaling van het loon. Hier dient gezegd te worden dat vanaf 1585 geen deken meer aan het hoofd van de nering staat maar een hoofdman of overste. Na reconciliatie werd Pieter Vrancke aangesteld als hoofdman. Dit waren over het algemeen gereputeerde burgers en edellieden.

Na de reconciliatie dient de nering zijn religieuze diensten weer aan te vatten en het altaar te herstellen. Daarom wordt in 1586 een uitgave gedaan, door Adriaan Van Hulthem, om het altaar te repareren.²⁴⁸ In 1590 wordt het venster van de kapel hersteld. De kapel wordt terug aangekleed, en op Pinksteren, Sacramentsdag, Maandag na Kerstdag en de drie dagen van Sint-Elooi worden gelezen en gezongen missen georganiseerd. De religieuze uitgaven maken in de periode 1586-98, 15% van de totale uitgaven uit. De armenzorg is in deze periode volledig weggevallen.

Grafiek 12: Inkomsten en uitgaven voor en na herrekening, met trendlijn in de periode 1540-98.

Besluitend kunnen we zeggen dat het ambacht van de goud- en zilversmeden zich moest stand houden in drie moeilijke perioden. Na de *Concessio Carolina* werd het al zijn rechten en inkomsten (officieel) ontnomen, en gebeuren voor

²⁴⁸ Ibid., f° 2 recto.

deze periode de grootste uitgaven. Na bijna veertig jaar zien we dat het ambacht zich terug heeft opgewerkt. Het niveau van vóór de Concessie werd echter niet meer behaald. Daar de meeste goudsmiden in de periode 1577-79 het Calvinisme aanhingen, krijgen we een relatief stabiele activiteit met een lichte afname van de kosten. Met de reconciliatie valt het ambacht terug op zijn basisactiviteit. Niettegenstaande het aanhoudende verlies gedurende de hele periode 1540-98, zien we op de bovenstaande grafiek 12 toch een evolutie. Het ambacht heeft stand gehouden in een moeilijke eeuw. Een lichte stijging van de inkomsten is waarneembaar tegenover een sterkere daling van de uitgaven. In het jaar 1598 sluit de nering af met een positief saldo. Het is het begin van een nieuwe periode, die zal ingehuldigd worden door de Blijde Intrede van de Aartshertogen Albert en Isabella op 28 januari 1600.²⁴⁹

5. Wie waren de voornaamste opdrachtgevers van de goudsmiden?

In de 15^e eeuw leefde de burgerij, het hof en de kerk naar Europese normen in hoge welstand.²⁵⁰ Dank zij hun welvaart, kon tijdens de eerste helft van de 15^e eeuw aan het hof en in de steden een geweldig vertoon van praal plaatsvinden in de vorm van luisterrijke feesten en optochten die de vorsten of de steden regelmatig inrichtten. Er is weinig overgebleven uit de periode van vóór de godsdienstoorlogen om nog een inzicht te krijgen in de enorme productie van die laatste tweehonderd jaar (1369-1566). Wat niet tijdens de Beeldenstorm is ten onder gegaan gaat in latere tijden toch verloren en niet in het minst tijdens de Franse Revolutiedagen van 1794. Het aantal goudsmidenateliers van Gent, Antwerpen, Brugge en Brussel samen overschrijden ruim de 200, de hofsmeden niet te na geteld. Dat is veel voor de toenmalige bevolking. Het wijst erop dat het geheel van cliënteel, hof, adel, kerkelijke prelatuur, overheid, corporaties en burgers met de regelmaat van de klok bestellingen plaatsten.

Op goud, zilver en edelstenen rust een symboliek van duizenden jaren. Goud wordt vereenzelvigd met macht en rijkdom, met het koningschap. Reeds bij de Merovingen was het goud het voornaamste roerend bezit van de koning. Hij liet de munt slaan en gaf de geschenken aan kerk en adel. Goud is ook de koningskroon, het heft van het zwaard, de sacrale ring. Het is dan ook zeker dat de eerste opdrachtgevers aan het hof moeten gezocht worden. Versieringen van wapens,

²⁴⁹ G. Celis, 'De blijde inkomsten der graven van Vlaanderen', in: *Geschiedkundige bijdragen*, 1 (1919), p. 7, 14.

²⁵⁰ P. Lacroix, *Histoire de l'Orfèvrerie*, Parijs, 1850, p. 80.

mantelspelden, armbanden, helm en paardentuig, drinkbekers en wijnkannen, zullen, benevens sieraden voor de vrouwen, in onze gewesten de eerste profane opdrachten geweest zijn. Ook in genoemde periode zijn de Gallo-Romeinse herenboeren reeds als opdrachtgever bekend. Sint-Eligius werkte als kind in een edelsmidatelier van een landeigenaar.²⁵¹

De afzetmarkt voor goud en zilver gaat zich langzaam verbreden naarmate het hof omvangrijker wordt, de erfadel ontstaat, kooplieden zich verrijken, kerken en kloosters gebouwd worden. De ontwikkeling van het religieus zilver is sterk gerelateerd aan het overheids-goud. Het waren immers koningen en koninginnen die het financieel mogelijk maakten om kloosters en abdijen te stichten. De abdij van Clairvaux zal kort na haar stichting in 1122 reeds 68 nieuwe kloosters oprichten.²⁵² Al deze abten vertoefden weldra in prinselijke abtswoningen waar het tafelzilver met hun waardigheid in verhouding stond. De verspreiding van het christendom en de ontwikkeling van de feodaliteit gaan hand in hand. Dit had tot gevolg dat men tot in de verste uithoeken van het land gemeenschappen vindt met een baronie, een kerk en een klooster. Kerkelijke en wereldlijke macht worden de grote opdrachtgevers van de edelsmeden.

Bij de verzelfstandiging van de steden in de 13de eeuw komen daar nog drie categorieën bij: de patriciërs-poorters, de corporaties en de stedelijke overheid. Mettertijd gaan nieuwe gebruiken in eet- en drinkgewoonten aan het hof voor een ontwikkeling zorgen van het profaan zilver. Er komen zilveren messenhechten, zoutvaten, taartenschotels en koekenmandjes bij. Er werd reeds verwezen dat Filips de Stoute en Jan zonder Vrees aanzienlijke sommen geld uitgaven aan edelsmeedwerk. Filips de Goede en Karel de Stoute schijnen hier nog een veelvoud van besteed te hebben.²⁵³ Bij het huwelijk van Filips de Stoute zou zijn schoonvader Lodewijk van Male talrijke bestellingen geplaatst hebben bij de Gentse goudsmeden, o.a. bij Gilles Du Wees, Fleurkin Vilain en Baudewijn Goethals.²⁵⁴ We verkeren dan in een kapitalistische omgeving waarin het profaan en religieus zilver reeds sterk toegenomen is.

De talrijke inventarisstukken die bewaard bleven, na de dood van Karel de Stoute in 1477, getuigen van een groot aantal verzamelde schatten aan edelsmeedwerk in goud en zilver, waaronder: 167 gouden kapellen; 60 gouden vaat-

²⁵¹ P. Parsy, Saint Eloi, in: *Les Saints*, nummer 56, Parijs, 1923, p. 23.

²⁵² J.C. Groot ed., *Encyclopedie van het Katholicisme*, Amsterdam/Brussel, 1959, p. 236.

²⁵³ P. Lacroix, *Histoire de l'orfèverie*, Parijs, 1850, p. 82.

²⁵⁴ P. Eeckhout, Tent. Cat. Gent, *1000 jaar kunst en cultuur*, Gent (STAM) 1975, p. 249; P. Deshaines, *Documents et extraits divers concernant l'histoire de l'art dans la Flandre, l'Artois et le Hainaut avant le 15e siècle*, Rijsel, 1886, p. 478, 487, 504, 508, 522.

bekken; 48 schotels en bekers in kristal; serpentijn; albast en schildpad met goud bezet; 26 bekers in nieuw en verguld zilver; 10 zilveren ‘tafelschepen’, dé belangrijkste pronkstukken voor de versiering van de tafel;²⁵⁵ 17 bonbondoosjes en 69 kommen, 57 tassen en 68 flessen in nieuw en verguld zilver; 48 waterkanen; en nog veel meer.²⁵⁶ Bij het huwelijk van Margaretha van York met Karel de Stoute te Damme in 1468, draagt zij een gouden kroon met edelstenen. Een edeldame krijgt bij haar huwelijk een complete uitzet, waaronder juwelen, sieraden en persoonlijke accessoires in zilver. Op het oudst bekende portret van Maria van Bourgondië als jong meisje zien we een prachtig halssnoer en dito speld op de hoofdkap.²⁵⁷ In 1504 levert Cornelis de Bont een zilveren flacon met lederen omhulsel bestemd voor Filips de Schone wanneer hij op jacht vertrekt.²⁵⁸

De portretkunst kan ons een beeld geven van het geproduceerde edelsmeedwerk. Op een portret van Margaretha van Oostenrijk als jong meisje zien we een prachtige hanger aan een halsbandje.²⁵⁹ Het karaktervol portret uit 1524 van de negentienjarige Maria van Hongarije, toont een sober maar uiterst kunstvaardig halssnoer.²⁶⁰ De in goud gezette parels van de staatsiekledij van Margaretha van Parma, geschilderd door Tobias Stimmer, toont temeer dat het hof de opdrachgever is van uitzonderlijke stukken. Wat bij de vorstelijke portretten telkens weer opvalt is de onwaarschijnlijke harmonie tussen kledij en juweel. De kleuren van de stoffen en bestiksels worden a.h.w. nagebootst in het juweel.

We kunnen ons voorstellen dat zulke hertogelijke bestellingen alleen aan de beste goudsmiden werden toevertrouwd en dat eens men zijn naam gevestigd had, kon rekenen op een positie als hofleverancier. In deze vrome tijd waren aan elk hof ook getijdenboeken aanwezig. De sloten die hieraan bevestigd waren werden waarschijnlijk in abdijen zelf, waar het scriptorium gevestigd was, gesmeed. De Gulden Vlies ketting in het bezit van de familie De Croy, symbool van de Bourgondische eenheid en onderlinge verbondenheid is in zijn eenvoudige opvatting nochtans een van de meest indrukwekkende creaties van een Vlaamse goudsmid (Jean Peutin uit Brugge).

Een pronkschild, die een apotheose van Karel V voorstelt, een herdenkingsmedaille van de slag van Pavia, een funeraire keizerskroonhelm met rondschild

²⁵⁵ Gemeentekrediet van België, Tent. Cat. *Schatten op tafel*, Brussel (Passage 44) 1984, p. 151.

²⁵⁶ E. Marchal, *La sculpture et les chefs-d'œuvre de l'Orfèvrerie Belges*, Brussel, 1895, p. 226.

²⁵⁷ W. Prevenier & W. Blockmans, *De Bourgondische Nederlanden*, Antwerpen, 1983, p. 256.

²⁵⁸ V. Van der Haeghen, ‘Enquête sur la vie et les oeuvres de Corneille de Bont’, in: *Annales du XXI Congrès*, deel 2, Luik, 1909, p. 148.

²⁵⁹ D. Eichberger, Tent. Cat. *Dames met Klasse*, Mechelen (Lamot) 2005, p. 143.

²⁶⁰ H. Soly e.a., *Karel V 1500-1558, De keizer en zijn tijd*, Antwerpen, 1999, p. 52.

en treurzwaard voor de herdenkingsdienst van de overleden keizer in Augsburg, pronkharnassen met goudplaatjes afgeboord.²⁶¹ Naast orders voor eigen gebruik plaatst het hof ook bestellingen om aan de voortdurende nood van geschenken te voldoen. Het was immers gebruikelijk dat de hoge bezoekers een waardevol geschenk aangeboden kregen, dat ambassadeurs op hun verplaatsingen geschenken meedroegen. Ook de veelvuldige passages van het hof langs abdijen en kloosters waren vergezeld van giften.

De 'adel' die zich altijd op de smaak van het hof geïnspireerd heeft zal ook voor de grote gelegenheden van geboorte, verjaardagen, huwelijk of de intrede van een dochter, de gepaste bestellingen plaatsen bij de edelsmeden. Het meisje wordt uitgehuwelijkt met een bruidschat die het vermogen van haar vader weerspiegelt. Ook een intredende kloosterlinge heeft recht op een bruidschat welke aan het klooster geschonken wordt. Bij de eerste mis van een priester wordt eveneens een geschenk in zilver voorzien. Vrijwel alle edellieden bezaten blanke wapens die door edelsmeden versierd werden met goud en zilverinleg, met gravures en fijne draadwindingen. Het foedraal van de steeds aanwezige dolk was kunstig bewerkt. De adellijke verblijven waar jacht en feestmaaltijden gegeven werden beschikken over serviezen voor een groot aantal genodigden. Bij zijn terugkeer uit het H. Land in 1451, ontving Adolf van Kleef een dozijn zilveren schalen.²⁶² Deze uitingen van welstand zullen door de steeds rijker wordende poorterfamilies overgenomen worden. Hof en adel waren een onuitputtelijke bron voor opdrachten.

Een voor de edelsmid belangrijk cliënteel ontwikkelt zich bij de opkomst der stedelijke macht. De stad is grotendeels in handen van de rijke koopliedenburgerij, een stadsadel die in steeds grotere huizen zich meer comfort en luxe kan veroorloven. Bij de verkoop van de inboedel van de stadsontvanger Jan van Melle in 1477 zien wij het hoogste bedrag staan voor juwelen, 11.069 Vlaamse groten, gevolgd door huisraad in zilver en goud, 6.557 Vlaamse groten; samen goed voor 47% van de inventaris.²⁶³

Aan de hand van de inventaris van Gillis Van der Beke, gestorven te Gent in 1561, kunnen we ons een beeld vormen welke juwelen een dame uit de Gentse stedelijke elite in bezit had.²⁶⁴ De juwelendoos van zijn echtgenote bestond uit twee grote gouden kettingen en een kleine, twee koralen Paternosters en twee Paternosters met verguld kruis en tussentekens, twee ringen ingezet met robij-

²⁶¹ Ibid., p. 420, 430.

²⁶² F. De Potter, *Gent, van den oudsten tijd tot heden*, deel 7, Gent, 1882, p. 364.

²⁶³ W. Prevenier & W. Blockmans, *De Bourgondische Nederlanden*, Antwerpen, 1983, p. 256.

²⁶⁴ S.A.G., reeks 332, minuten van staten van goederen, doos 1, map 6, inventaris van Gillis Van der Beke, 1561.

nen, één ring ingezet met een parel, diverse edelstenen zoals koraal, granaatsteen en diamant, twee gouden hartjes, drie gouden knopjes voor een halsband, gouddraad en een gouden tandenstokertje. In de inventaris van Geertruydt Stroovers, weduwe van Jan de Walens, gestorven in 1565, merken we een ronde witte doos op, met parelknoppen, zilveren schuttershaken, vergulde knoppen, een busje met parels, zes kralen en zilveren Paternosters met vergulde tussentekens, gouden crucifixen, en voorstellingen van de H. Johannes en het Agnus Dei.²⁶⁵ Verder zien we nog een zilveren voet van een glas en een met zilver beslagen riem. De inventaris van Juliane van Watervleet, gestorven in 1592, geeft melding van een zilveren schuttershaak, een zilveren vingerhoed en zilveren spelden, gouddraad en een gouden pincet.²⁶⁶ Enkele gebruiksvoorwerpen zien we in de inventaris van Lonaert Van den Moere, gestorven in 1594.²⁶⁷ Het maakt melding van een zilveren bierkroes, een zilveren kop en een zilveren bel in een glas.

De 'stad' was eveneens goede klant bij de Gentse edelsmeden. Bij de verschillende Blijde Intreden dragen goudsmiden het geschenk dat de stad aan de vorst aanbiedt. Het is een symbool van eerbetuiging, van dankbaarheid, ook van berekening.²⁶⁸ De geboorte van Karel V op 24 februari 1500 in het Prinsenhof te Gent was een gelegenheid voor de stad om een massief zilveren schaalmodel van een pronkschip te geven als geschenk. De doopplechtigheid op 7 maart werd op doek vastgelegd door een anonieme Vlaamse meester. Het schilderij stelt de doopstoet voor waarbij de baby werd gedragen door zijn meter en overgrootmoeder de hertogin van York, weduwe van Karel de Stoute.²⁶⁹ Voor eigen gebruik liet de stad zilveren zegelmatrijzen maken waarvan er twee bewaard zijn in het STAM.²⁷⁰ Van Jan van Hauweghem is een beker uit 1532 nog te zien in het kasteelmuseum van Norwich, Engeland (afbeelding 7). Ook de hechtsel der schalmeiers van Cornelis de Bont uit 1483 (afbeelding 8), en latere kopieën door Cornelis Bauwins (afbeelding 6), Adriaan van Hulthem (afbeelding 10) en Jan Du Wees (afbeelding 9), worden in het STAM bewaard.²⁷¹ De stad voorziet ook de stadsmuzikanten van de nodige instrumenten. Zo zijn in 1482-83 door Jan Bauwins en in 1538-39 door Jan Du Wees de zilveren schuiftrumpetten gele-

²⁶⁵ S.A.G., reeks 332, minuten van staten van goederen, doos 1, map 8, inventaris van Geertruydt Stroovers, echtgenote van Janne de Walens, 1565.

²⁶⁶ S.A.G., reeks 332, minuten van staten van goederen, doos 5, map 50, inventaris van Juliane van Waterleet, 1592.

²⁶⁷ S.A.G., reeks 332, minuten van staten van goederen, doos 7, map 38, inventaris van Lonaert Vanden Moere, 1594.

²⁶⁸ P. Eeckhout, *Tent. Cat. Gent, 1000 jaar kunst en cultuur*, Gent (STAM) 1975, p. 247.

²⁶⁹ H. Soly, *Karel V, 1500-1558, De keizer en zijn tijd*, Antwerpen, 1999, p. 448.

²⁷⁰ *Ibid.*, p. 249.

²⁷¹ *Ibid.*, p. 249.

verd. Pieter de Coninc leverde in 1540 ‘zes zilveren trompetkins’. In het British Museum te Londen bevindt zich een beker met deksel van verguld zilver en smaltwerk, waarschijnlijk in de late 15de eeuw te Gent gemaakt, en dat heeft toebehoord aan Joos van Ghistele, schepen en baljuw in de stad tussen 1477 en 1492.²⁷² Maar ook het kostuum van de trompetters en cimbaliers was rijkelijk versierd met zilveren knopen.²⁷³ De schepenen zwoeren hun eed op het kruis van Sint Blasius. Elk jaar te half-oogst werd het kruis van de krocht van de Sint-Janskerk naar het schepenhuis overgebracht en werd de schepeneed hernieuwd. De oudste getuigenis daarvan is 1322.²⁷⁴

De stedelijke elite was grotendeels verenigd in gilden en religieuze broederschappen, die een geheel nieuw gamma voorwerpen deed ontstaan. In Gent bestonden vijf schuttersgilden die de drie standen van de bevolking tot leden hadden. De twaalf provisors van de Sint-Jorisgilde werden uit de drie leden der stad gekozen: poorters, wevers en neringen.²⁷⁵ Bij jaarlijkse prijskampen en schietingen voorzag de stad ook in prijzen en trofeeën welke uit zilver waren vervaardigd. Rondtrekkende boden die een jaarmarkt of schieting gingen aankondigen droegen een borstplaat van verguld koper met het insigne van hun gilde, bijvoorbeeld de Sint-Jorisgilde. Overal waar zij kwamen werd hun onderdak en voedsel verstrekt en hier en daar werden zelfs kleine zilveren geschenken gegeven.²⁷⁶ De prijsschietingen waren gedurende de middeleeuwen bij de meeste gilden in gebruik. In navolging van de oude ridderspelen waar vorsten en edellieden de palm der behendigheid betwistten, werden zij de volksfeesten bij uitstek. Het gemeentebestuur van Moerbeke is in het bezit van een prachtige midden 16de-eeuwse breuk van de Sint-Sebastiaansgilde van Moerbeke-Waas gemaakt door de Gentse edelsmid Goris van Alfen en gedateerd 1525.²⁷⁷

Het eerste schietspel waar de Sint-Jorisgilde van Gent verscheen greep plaats in 1408 te Oudenaarde en werd genaamd ‘het Landjuweel’ omdat er juwelen en andere voorwerpen in zilver werden uitgelooft. In de lijst van de bekende keizers, koningen en overdekens van het groot Sint-Jorisgilde vinden we de namen terug van de volgende goudsmeden: Jan van Sicleers (1439), Ghijsbrecht Van

²⁷² J. Decavele, *Gent, Apologie van een rebelse stad*, Antwerpen, 1989, p. 329.

²⁷³ F. De Potter, *Gent, van den oudsten tijd tot heden*, deel 1, Gent, 1882, p. 557-558.

²⁷⁴ *Ibid.*, p. 276, 277.

²⁷⁵ Ph. Blommaert, *Over ambachtsgilden en neringen te Gent*, Gent, 1840, p. 14.

²⁷⁶ *Ibid.*, deel 2, p. 133.

²⁷⁷ Catalogus van de tentoonstelling ‘Gents zilver in Laarne. Magie van de edelsmeedkunst III’, Kasteel van Laarne, Provinciebestuur Oost-Vlaanderen, Gent, 2009, pp. 53-55; F. De Potter & J. Broeckart, *Geschiedenis van de gemeenten der provincie Oost-Vlaanderen, Arrondissement Gent, 1864-1870*, heruitgave 1993, deel 5, p. 46-47.

der Schueren (1495), Lieven de Buc (1536) en Lieven d'Herde (1520). Op de schieting won de gilde van de stad Gent de eerste prijs, bestaande uit twee zilveren kannen ter waarde van 18 pond. Ook de boden die naar de steden werden uitgezonden om de schutters uit te nodigen om deel te nemen aan de schieting werden door de magistraat van die stad met rijke geschenken, waaronder juwelen, zilverstukken of munten, begiftigd. Bij hun terugkeer bezorgden zij aan het gildebestuur een lijst van de ontvangen geschenken. Deze omvatten zilveren schalen, een vierde van een gouden nobele (munt), een zilveren munt, een schep, een zilveren staf, een schild, twee ridders (gouden munt), een leeuw, een kroes, een zilveren pauw en twee kannen wijn. Toen de vorst met zijn hofhouding aan de schieting deelnam werden ook allerlei zilveren prijzen uitgedeeld, waaronder eveneens zilveren potten, zilveren fonteinpotten, zilveren kannen, en zo meer. De rederijkers vielen eveneens in de prijzen voor het best opgevoerde spel in de Nederlandse en Franse taal.²⁷⁸ De statuten van de Sint-Jorisgilde van 1416 bepalen dat alle juwelen dienden vervaardigd te worden in '*vlaemschen maercen, 6 oncen voor elke marc of betre*', gegraveerd met het wapen van de Sint-Jorisgilde en van de stad Gent, en dat in dit juweel goud noch werk mag worden aangerekend.

Naast het zilver van '*de gildekamer*' moet ook het edelsmeedwerk van de *gildekapel* tot hun inventaris gerekend worden. In de gildekamer worden de gildebreuken bewaard, halskettingen die op officiële gelegenheden gedragen worden alsook de draagtekens, gildepenningen, standaarden met zilveren versierselen op de top, trofeeën, doelwijzers voor de schutters. Ook de drieënvijftig kleine neringen hebben gelijkaardige bezittingen. Tijdens de veiling van de 1400 geconfisceerde voorwerpen tussen 28 en 30 juni 1540 hadden 27,5% van de voorwerpen betrekking op profaan en religieus zilverwerk. Van het zilveren drink- en eetgerei nemen de zilveren kannen en schalen een belangrijke plaats in. Bij de vele Gentse corporaties was het immers een traditie dat een nieuwe meester een drinkschaal aan het ambacht schonk. Voor de intrede van de meester in het goudsmedenambacht was dit niet anders. De kostbaarste voorwerpen die de ambachten bezaten waren uit edelmetaal vervaardigd, voornamelijk uit zilver. Zij droegen het meest bij tot het sociale prestige van het ambacht.²⁷⁹ Deze vaststelling afgeleid uit de confiscatierekeningen van de 16de eeuw zullen zeker relevant geweest zijn voor de corporaties van de 15de eeuw tijdens de bloeiperiode van het goudsmedenambacht. Van Cornelis Bauwens is een draagteken in ver-

²⁷⁸ F. De Potter, *Gent van den oudsten tijd tot heden*, deel 2, Gent, 1884, p. 144-160.

²⁷⁹ J. Dambruyne, *Corporatieve middengroepen*, Gent, 2002, pp. 109-118.

guld zilver van de nering van de Zoetwatervissers bewaard in het STAM.²⁸⁰ In particulier bezit is nog de vermoedelijke halsketting van de goudsmiden bewaard van ca. 1465-85, ook uit massief zilver vervaardigd. De zestien schakels stellen de verschillende fasen der zilverbewerking en ambachtsgebonden taferelen voor vanaf de ontginning. In het neringboek der tapijtwevers, ook bewaard in het STAM, staat een opgave van het zilverwerk en juwelen die de corporatie toebehoorde, voornamelijk bestaande uit een zilveren kelk, kazuifels en verguld laken, twee grote kandelaars en een groot neringteken.²⁸¹ Joseph Casier geeft een interessante beschrijving van de halsketting van de Sint-Sebastiaansgilde van Hulst met het wapen van de abt van Baudeloo.²⁸²

'*Kerken, kloosters en abdijen*' zijn al van in de vroege middeleeuwen opdrachtgever van een waaier van cultusobjecten: kelken, cibories, monstransen, wierookvaten, patelen, misampullen, chrismatoria, reliekhouders, koorlezenaars en kandelaars, olielampen, offerschalen, tabernakeldeuren en kruisbeelden, kazuifels en sluitstukken voor koorkappen, medailles en dankschilden in zilver voor de bedevaarders en de zieken die genezing bekwamen. Een inventaris van de Sint-Baafsabdij van 1482 vermeldt 165 cultusobjecten. Wat daarvan overbleef is het enige sluitstuk van een koorkap van abt Lieven Hugenois (1517-35, afbeelding 11), thans in het Louvre in Parijs.²⁸³ De inventaris van de Sint-Pietersabdij van 1547 is al even sprekend en vermeldt rijk borduurwerk, zilveren haken en sluitspelden. In de nacht van 24 op 25 augustus 1578 werd de Sint-Pietersabdij geplunderd, en naast de enkele verborgen reliekhouders bleef niet veel meer over. Op 7 december 1481 maakt Cornelis de Bont een prachtig Mariabeeld geheel vervaardigd uit zilver en goud voor de bisschop van Doornik, kardinaal Ferry de Cluny. Het beeld is vakkundig geciseleerd en rijkelijk van parels voorzien. Het voetstuk, verdeeld in zes compartimenten, stelt taferelen voor uit de '*Boodschap aan Maria*'.

De gedwongen confiscatie van 1578 was na de Beeldenstorm de tweede slag voor het kerkzilver. Uit een inventaris van 1579 blijkt dat 35 religieuze instellingen en 82 parochiekerken van Gent en omstreken 943 zilveren cultusobjecten hebben ingeleverd. Onder de beslaggoederen bevonden zich het reliekschrijn van de Heilige Amalberga en dat van de Heilige Bertulus uit de Sint-Pietersabdij. Uit

²⁸⁰ J. Decavele, *Gent, Apologie van een rebelse stad*, Antwerpen, 1989, p. 352.

²⁸¹ Ph. Blommaert, *Over ambachtsgilden en neringen te Gent*, Gent, 1840, p. 21.

²⁸² J. Casier, 'Un collier de gilde aux armes d'abbés de Baudeloo', in: *Bulletin de l'académie royale d'archéologie de Belgique* (1925) Antwerpen.

²⁸³ G. Declercq, Tent. Cat. *Ganda & Blandinium, de Gentse abdijen van Sint-Pieters en Sint-Baafs*, Gent (Sint-Pietersabdij) 1997-98, p. 206-207.

de Sint-Baafskerk verdwenen de reliekschrijnen van de Heilige Livinus en de Heilige Bavo.²⁸⁴ In de Sint-Jacobskerk vinden we nog een chrismatorium in de vorm van een koffertje met bol deksel van Jacob Weins, gedateerd 1553 (afbeelding 12).²⁸⁵ Het chrismatorium van Cornelis de Bont in de vorm van een kleine gotische kapel is thans in het Louvre in Parijs. Het is een wonder dat het retabel van het Lam Gods van de gebroeders Jan en Hubert van Eyck tot ons gekomen is. Goud, zilver en edelstenen zijn er verbluffend voorgesteld. Het werpt een licht op de hoge graad die werd bereikt in het ambacht en het kunstenaarschap in de Bourgondische periode. Het laat ook zien hoe religieuze en profane edelsmeedkunst met elkaar verweven zijn. Het is een ware staalkaart van hofedelsmeedkunst waar men een religieus karakter aan gegeven heeft. De kroon van Maria is een kroon die alleen in de hemel gedragen wordt. Van Eyck is hier een ogenblik een goddelijk geïnspireerde edelsmid geweest. De lelies op de kroon van Maria symboliseren haar maagdelijkheid. Alle accessoires zijn qua kleur op elkaar afgestemd zoals in de reeds vernoemde Bourgondische portretten. We mogen stellen dat de Bourgondische cultuur inzake kunst en kunstambachten het toppunt van menselijk kunnen en artistiek voelen heeft bereikt en dat onze edelsmeden hieraan in ruime mate deelachtig waren.

Slotwoord

Met deze bijdrage werd een beeld geschetst van de loopbaan die de Gentse goudsmid aflegt, binnen de 15de en 16de eeuw, vanaf zijn intrede als leerknop. Hier en daar ontdekten we enig wedervaren uit hun bestaan. De weerslag van de sociaal-economische en politiek-institutionele gebeurtenissen waren voelbaar in hun persoonlijk leven en dat van het ambacht. Hun leven speelde zich af binnen het corporatief stramien. Zij waren devote volgelingen van Sint-Eligius die ook een weldoener van de armen was. Zij namen deel aan de Heilige Sacramentsprocessie en tot aan de ingreep van de *Concessio Carolina* aan het Auweet. Ze hechtten veel belang aan de plaats die ze in de stedelijke en corporatieve hiërarchie innamen. Een positie bekleeden bovenaan deze rangorde gaf hen immers een gevoel van superioriteit. We zagen dat het goudsmedenambacht de 17de plaats innam binnen de hiërarchische indeling van de 53 neringen. Voor de goudsmeden komt die 17de plaats overeen met de 16de plaats die zij bekleedden in de rangorde van hun globale materiële rijkdom in 1540. Wat de economische rang-

²⁸⁴ Ibid., p. 207-208.

²⁸⁵ J. Decavele, *Gent, Apologie van een rebelse stad*, Antwerpen, 1989, p. 331.

orde betreft nemen zij voor diezelfde periode een tussenpositie in samen met de schilders (van 50412 Vlaamse groten).²⁸⁶

De lijst van het jaar 1400 was het vetrekpunt voor het onderzoek. Het zijn mannen die de wapenstrijd tegen de Fransen nog vers uit het volksgeheugen voortvertelden, de kleinkinderen van de Artevelden. Zij leefden in de prille Bourgondische Nederlanden, maar waren nog echte middeleeuwers die onvermoeibaar hun privileges bleven verdedigen, met meer dan gewone rebelse karaktertrekjes.

Van die vestiging van het Bourgondisch hof, het opkomende patriciaat, een toenemende handelsbedrijvigheid en een sterk christelijke samenleving hebben zij kunnen profiteren. Het was hun dagelijks brood, voor sommigen de welstand die van vader op zoon overging. Aangezien voor menig goudsmid het ambacht zo sterk een familiale zaak was, was de overlevingskracht ook groter, de toekomst van het meesterkind stond immers op het spel.

Vooral met betrekking tot de *aanwervingspolitiek* werd de intrede geregeld ter bescherming van de vrijmeesterkinderen en de bloedverwanten. Om het hoofd te bieden aan uitzonderlijke opdrachten zullen zij, al dan niet, meer of minder leerknappen, meesterkinderen, meesters of vreemdelingen in dienst nemen. Uit het onderzoek naar de loopbaan van de goudsmid werd vastgesteld dat:

- ◆ De leerknapp mits het betalen van zijn intredegeld een degelijke opleiding kreeg bij een bekwaam en vaak vermaard goudsmid, waarbij de leertijd kon verschillen naargelang het werk en de gemaakte vorderingen.
- ◆ De vrijmeester zijn vakmakschap diende te bewijzen door het afleggen van een meesterproef waarna hij mits het betalen van duur intredegeld het vrijmeesterschap bekam en een meesterteken mocht slaan. Wie buiten de stad had geleerd of vreemdeling was moest meer betalen. Dit intredegeld werd na de *Concessio Carolina* in 1540 en na de reconciliatie van 1584 teruggebracht op 240 Vlaamse groten.
- ◆ Dat op basis van de instroom van 2 leden per jaar het aantal actieve vrijmeesters tijdens de 15de eeuw werden getraceerd en de hiaten in de ledenlijst werden ingevuld.
- ◆ Dat bepaalde factoren die aanwervingspolitiek van leerknappen, meesterkinderen en meesters hebben beïnvloed
- ◆ Dat na het behalen van het meesterschap sommige goudsmiden de functie van keurder waarnamen.

²⁸⁶ J. Dambruyne, *Corporatieve middengroepen*, Gent, 2002, pp. 122, 129-133, tabel 22 & 24.

- ♦ De keurmeester een heel belangrijke controlefunctie uitoefende op de kwaliteit van het werk en de naleving van de reglementen, waarna hij soms de functie van deken bekleedde. Het was een sterk ambacht, met langdurig gevormde leden, met een strenge reglementering die hen bedreigde maar ook beschermde. De overtredingen werden streng bestraft met de voor die periode gebruikelijke straffen, gaande van het opdragen van zielmissen, het betalen van boetes voor Sint-Elooi en de armen, werken uitvoeren voor het ambacht of tijdelijk worden geschorst. Voor de 15de eeuw was de bedevaart een vaak toegepaste straf. In het midden van de 15de eeuw nam de macht van de vorst toe, wat gepaard ging met een repressief systeem van bestraffing. Lijfstraffen en executies, moeten het centraal gezag bevestigen. In de 16de eeuw worden sommigen goudsmeden hiervan het slachtoffer.²⁸⁷
- ♦ De deken instond voor het algemeen beheer van het ambacht en de ambachtsfinanciën, een gewichtige en zware opdracht waarin hij werd bijgestaan door de knaap. Een van zijn voornaamste taken is het poinçonneren van het goud- en zilverwerk.

Volgens de gegevens uit de confiscatierekeningen van de ambachten van 1540 bestond bijna de helft van het kapitaal uit renten, en één derde uit ambachtshuizen. Huizen en renten zorgen immers voor regelmatige inkomsten van het ambacht. Dit is grotendeels te verklaren door het feit dat de keuze aan beleggingsmogelijkheden in de 16de eeuw veel beperkter was dan vandaag en bijgevolg beantwoordt aan de beleggingspatronen van privépersonen in de 16de eeuw.²⁸⁸ Voor het goudsmedenambacht is dit niet anders. De ambachtsfinanciën worden beïnvloed door de opbrengst van de renten, de hoogte van de intredegelden en de ontvangst van de muiltgelden. Sinds de ordonnantie van 1541 wil Karel V vermijden dat het ambacht na de inbeslagname van hun goederen, hun macht en patrimonium opnieuw zou opbouwen. Toch zal het ambacht in deze moeilijke situatie stand houden.

Het onderzoek uitgevoerd door Johan Dambruyne in *'Corporatieve Middengroepen'* heeft aangetoond dat in 1572 ongeveer 4000 meesters actief waren te Gent. Dit cijfer stemde overeen met de ongeveer 3933 woningen (gemiddeld dure woningen) die door de middenklassen werden bewoond. Uit onderzoek

²⁸⁷ H. Van Hamme, 'Stedelijk particularisme versus vorstelijke centralisatie en hun impact op de bestraffing en de criminaliteit in het vijftiende-eeuwse Gent (ca. 1419-1480)', *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, nieuwe reeks, LV (2001) pp. 135-178.

²⁸⁸ J. Dambruyne, *Corporatieve middengroepen*, Gent, 2002, p. 125.

naar de huisvesting van 1634 meesters werd vastgesteld dat geen enkele ambachtsmeester een goedkope woning betrok en één tiende van de ambachtsmeesters tot de stedelijke elite behoorde. Zeventien goudsmiden bewoonden een huis in de categorie van de dure woningen hetzij van 1001 tot 1500 Vlaamse groten. Zij woonden in de duurste straten van de stad. Hoewel voor het uitoefenen van het beroep van edelsmid een klein atelier volstond, bewoonden ze toch dure huizen. De woning van de goud- en zilversmeden weerspiegelde in zeer sterke mate de sociale status van deze hooggeschoolde ambachtsmeesters die zowel binnen als buiten het ambacht groot respect genoten. Het was een kapitaalcrachtige groep die werkte met dure grondstoffen. Gelet op de prijs van de koopwaar en het goeude cliënteel (zie opdrachtgever) die zij over de vloer kregen, vervulde hun woning een economische representatiefunctie waarbij de edelsmid het aan zichzelf verplicht was een respectabel huis te betrekken.²⁸⁹

In alle ambachten bewoonden de bestuursleden duurere panden dan de meesters. Bij de goudsmiden was het verschil tussen een bestuurslid en een meester het geringst. Zij bewoonden de duurste panden in het centrum van Gent.²⁹⁰

- ♦ Cornelis de Bont woonde in de Lange Munt in het huis 'De Ingelborch'. Het goudsmidenatelier wordt op 20 januari 1512 overgenomen door het goudsmidenatelier van Claes van Hulthem.
- ♦ Ook Ghijsselbrecht Terleers had een atelier met winkel in de Lange Munt. Het huis stond in 1568 op de lijst van de in beslag genomen eigendommen.
- ♦ Willem Van Hauweghem bezat een eigen woning in de Waaistraat, ter waarde van 38000 Vlaamse Groten. Hij behoorde tot de begoede elite met een onroerend vermogen van 286.080 Vlaamse Groten.²⁹¹

De goudsmid behoorde bij de reconciliatiebelasting van 1584 tot de economische en financiële elite van de stad. Tijdens zijn opleiding en loopbaan wordt de ambachtsman een zeer bedreven kunstenaar. In de Franse omgangstaal wordt nog steeds gesproken van 'Orfèvre en matière' doelend op iemand die zeer bedreven is in zijn vak. De weerslag van de opleiding op de '*persoonlijk rijkdom*' van de edelsmid tijdens de 15-16de eeuw is moeilijk te achterhalen.

²⁸⁹ Ibid., pp. 369-508.

²⁹⁰ Zie E. Gezels, *Gentse Goud- en Zilversmeden in de 15de en 16de eeuw*, deel 1: prosopografische lijst, licentiaatsverhandeling 2006-2007, Universiteit Gent.

²⁹¹ J. Dambryne, *Corporatieve middengroepen*, Gent, 2002, pp. 422-428.

Hij wordt immers verondersteld alle opdrachten aan te kunnen en voor diverse *opdrachtgevers* te kunnen werken. Het was dan ook niet verwonderlijk dat deze vaklieden een bijzonder aanzien genoten, eerst bij het hof, later bij de opkomende patriciërsfamilies en de poorterij. Tussen de namen van de Gentse vooraanstaande families uit de 16de eeuw treffen we namen aan die mogelijk gerelateerd kunnen worden aan de goudsmedenfamilies.²⁹² Ze worden reeds vermeld door P. Lacroix (1850) als behorende tot de aristocratie en de rijke families uit de stad Gent die een erfelijke traditie bezitten (Van Houten, Valin, de Borluut, de Schoenen, de Van Ravenschoot, Vanden Moere, Zwartensbruc, de Vilains en Van Houten, de vier laatste van vader op zoon).²⁹³ Ook Jules Huytens (1861) toont een collectie wapenschilden en blazoenen van adellijke poorters waartoe voornoemde edelsmeden hebben behoord, met namen als Borluut, De Brune, Van de Moere en Vilain.²⁹⁴ Deze namen komen in het goudsmedenambacht reeds voor op de eerste lijst van het jaar 1400.²⁹⁵ Dat er goudsmeden waren met een wapenblazoen blijkt uit de levensloop van Ghijselbrecht van Campen (keurmeester in 1582 en overleden in 1616), kleinzoon van Ghijselbrecht Terleers, goudsmid in de Lange Munt. Zijn vader Philip van Campen trouwde met Jozyne Terleers, dochter van Ghijselbrecht. Hij werd begraven in de Sint-Niklaaskerk onder een steen met wapenblazoen en opschrift.

Tijdens hun *loopbaan* zullen enkelen doordringen tot bestuursfuncties. Mogelijk kan dit verklaard worden door de aanwezigheid van meer knechten in het atelier zodat de meesters naast hun beroep ook andere functies kunnen waarnemen.²⁹⁶ Joris Van de Moere, schepen van Gedele in 1436, Jan Van de Moere, schepen van Gedele in 1450, Dullaert Jan, schepen van de kleine Keure in 1490, Pype Willem, derde schepen van de Keure in 1491, Van Hauweghem Willem, schepen van de Keure in 1568, Vijts Joris, schepen van de Keure in 1571.

Anderen worden Overdeken van de Kleine Neringen wat niet alleen een corporatieve maar ook een politieke topfunctie was: De Wispelare Jan in 1428, Van de Poele Jan in 1468, Van Sent Jacobshuus Willem in 1491, Christoffel Van Hove in 1504, Duwees Jan wordt ambachtsoverste van een ambacht waar hijzelf geen deel van uitmaakte in 1547, 1551, 1555 en 1558.

²⁹² Ibid. p. 791.

²⁹³ P. Lacroix, *Histoire de l'orfèvrerie*, Parijs, 1850, p. 88.

²⁹⁴ J. Huytens, *Recherches sur les Corporations Gantoises*, Gent, 1861, p. 184.

²⁹⁵ F. De Potter, *Gent van den oudsten tijd tot heden*, deel 2, Gent, 1884, p. 296; S.A.G., doos 1-5, map 1, Register der Goudsmeden, f° 4 recto.

²⁹⁶ J. Dambruyne, *Corporatieve middengroepen*, Gent, 2002, p. 165.

Een heel bijzondere functie aan het hof was de *'Orfèvre de Monseigneur'* of de *'Orfèvre Valet de Chambre'* of de *'Orfèvre Trésorier'*. Een edelsmid die tot zo een functie geroepen werd, was achter de schermen geen onbelangrijk personage. Hij beheerde ook meestal als schatbewaarder het hertogelijk of keizerlijk patrimonium van goud en zilver, deed de aankopen in de plaats van de monseigneur, verzamelde de gespecialiseerde onderaannemers bij grotere opdrachten, besprak de financiële regeling, onderhandelde als connaisseur over de prijzen, liet contracten opstellen en handelde bijkomende zaken af, zoals het verkopen of laten versmelten van eigen zilverwerk om de nieuwe opdracht te kunnen financieren. Een *'Orfèvre de Monseigneur'* is steeds een welstellend man. Cornelis de Bont was *'Orfèvre en titre'* en *'Valet'* van de hertog Karel de Stoute en later van Maximiliaan Van Oostenrijk.

Het ambachtsleven heeft een enorme betekenis gehad tot aan de Franse Revolutie. Het protectionisme, met name het uitschakelen van de concurrentie, de strakke reglementering van de productie, hebben op den duur verstarrend gewerkt. Hieraan zijn belangrijke delen van het ambachtswezen uiteindelijk ten onder gegaan.²⁹⁷ De bedrijfstakken waarin het corporatisme het langst heeft standgehouden zijn allen kleinschalig. De lokale kleinhandel paste goed in het ambachtelijk kader. Productie en verkoop gingen meestal samen in deze kleine ondernemingen. Zij kenden hun cliënteel persoonlijk. De edelsmid die dure grondstoffen verwerkte bleef functioneren binnen het ambachtelijk kader. Zijn grote vaardigheid, het hoge bedrijfskapitaal en de beperkte maar verspreide markt van hun dure producten zorgden ervoor dat de edelsmeden stand hielden en het *beroep* binnen de *goudsmedenfamilies* trachtten te bewaren.

Uit het onderzoek naar de 15° en 16° eeuwse edelsmeden treffen we volgende families aan, van bij de aanvang in 1400 tot het einde van de 16° eeuw: Brecht (1423 tot 1582), De Buc (1425 tot 1584), Claus (1454 tot 1592), De Blyde (1424 tot 1598), De Hert (1400 tot 1545), De Mey (1400 tot 1541), De Naghele (1454 tot 1583), De Peistre (1410 tot 1549), Du Wees (1505 tot 1578), Dullaert (1434 tot 1525), Everaert (1400 tot 1513), Francke (1470 tot 1605), Ghelgoet (1421 tot 1537), Halin (1400 tot 1592), Lachengoen (1425 tot 1506), Van De Velde (1426 tot 1622), Van Den Moere (1400 tot 1545), Van Der Schuere (1429 tot 1566), Van Hauweghem (1483 tot 1579), Van Hove (1473 tot 1610), Van Hulthem (1508 tot 1615), Van Sint Jacopshuus (1432 tot 1506), Van West (1400 tot 1528), Vilain (1400 tot 1510), Weyns (1503 tot 1617), Willemets (1457 tot 1570) en Wouters (1435 tot 1538).

²⁹⁷ W. Prevenier & W. Blockmans, *De Bourgondische Nederlanden*, Antwerpen, 1983, p. 73.

De 16e eeuw met zijn ingrijpende gebeurtenissen zoals de *Concessio Carolina* in 1540, de Beeldenstorm in 1566, de komst van Farnèse en de massale emigratie vanaf 1584, zal voor de Gentse goud- en zilversmeden een dieptepunt betekenen. Uit de mond van de Gentse koopman Justus Billet vernemen we dat na de reconciliatie *'den coophandel cranck was, de aftreck slecht; de neerijnghen waeren onsterck van werckvolck. Alle notabele ende eerlicke professien stonden bijnaer stil, daer er waeren doen maer vier docteurs te vinden in dese hele stadt ende vijf apotecarissen. chirurgiens, silversmeden, boeckdruckers ende dierghelijke waeren oock in cleijnen ghetalle.*²⁹⁸ De nasleep van de godsdienstoorlogen heeft zich te Gent langer doen voelen dan elders. Ook het ambacht der zilversmeden ondervindt hiervan de weerslag. Terwijl tussen 1454 en 1582 de gemiddelde inschrijving van de meesters twee per jaar was, worden tussen 1589 en 1637 nauwelijks twintig meesters opgenomen.

In de tweede helft van de 18e eeuw zal het aantal stijgen tot een gemiddelde van één per jaar.²⁹⁹ Het onderzoek van de archivalia bevestigt deze trend. De activiteitstabel geeft voor de 15de eeuw een gemiddelde van 25 vrijmeesters over de periode van 1420-1500. Voor de periode 1500-1600 echter bedraagt het gemiddeld aantal slechts 17. Een duidelijke daling is waar te nemen vanaf 1544 met 14 actieve vrijmeesters om te eindigen in 1600 met 8 actieve vrijmeesters. De fakkel zal door Antwerpen overgenomen worden. De Gentse ambachten, die in de 15de eeuw konden bogen op een grote reputatie, hebben tijdens de 16de eeuw nooit de getalsterkte van de Antwerpse corporaties geëvenaard.

In 1584-85 was hun aantal in Antwerpen gedaald, maar bedroeg nog altijd 111 edelsmeden.³⁰⁰ Beter dan welke andere economische sector bewijst het edelsmidbedrijf dat de Antwerpse elite niet alleen numeriek sterker was maar vooral veel kapitaalkrachtiger dan de Gentse toplaag. De aanwezigheid van een bloeiende diamantnijverheid te Antwerpen en de totale afwezigheid ervan in Gent kan als mogelijke factor gelden.³⁰¹ De in Antwerpen gevestigde kooplieden hebben edelsmeedwerk gekocht en geëxporteerd. Ook autochtone kooplieden exporteerden allerlei luxegoederen zoals wandtapijten, edelstenen, juwelen en edelsmeedwerk.³⁰² Antwerpen was toen het Mekka van de edelsmeedkunst in de Nederlanden. Deze trend heeft zich voortgezet in de 17de eeuw.

²⁹⁸ J. Dambryne, 'Mensen en Centen, Het 16de-eeuwse Gent in demografisch en economische perspectief, in: *Handelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde* te Gent 26 (2001) 152.

²⁹⁹ Tent. Cat. *Gent, Duizend jaar kunst en cultuur*, Gent (STAM) 1975, p. 252.

³⁰⁰ J. Dambryne, *Corporatieve middengroepen*, Gent, 2002, p. 55.

³⁰¹ *Ibid.*, p. 55.

³⁰² P. Baudouin, *Edelsmeedkunst in België*, Tielt, 1988, p. 26.

Omstreeks het midden van 17de eeuw schijnt het alsof Gent zijn achterstand inhaalt, de Gentse bestellingen gaan thans niet meer zo vaak naar vreemde werkplaatsen. In nagenoeg alle kerken van Gent en omstreken vindt men werk van Gentse meesters uit de tweede helft van de 17de en het begin van de 18de eeuw.³⁰³ Dat na een dieptepunt van 10 actieve meesters in 1600 er opnieuw 26 actief zijn in 1738 bevestigt de stelling dat de Gentse corporatie heeft standgehouden.³⁰⁴ Hun conservatisme, hun protectionisme, hun particularisme en al wat men hen heeft toegedicht waren in feite uitingen van zelfbehoud, bescherming van de clan, van de familie, bescherming van de rechten en de verworven welstand.

Deze studie heeft ons toegelaten:

- ♦ Een beter inzicht te krijgen in de opleiding, de werking en interne organisatie, de leden, de financiën en de opdrachtgevers van het ambacht.
- ♦ De lacunes van onvolledige jaartallen waarvan elke informatie ontbrak, te reconstrueren met de namen en aantallen van de getraceerde edelsmeden, vnl. voor de periode 1545 tot 1577 na de *Concessio Carolina* van 1540 en de beginjaren van deze analyse, hetzij 1400-1412 en 1414-1420.
- ♦ De historische achtergrond van deze ingewikkelde en turbulente periode heeft ons toegelaten te begrijpen hoe het goudsmedenambacht de gevolgen van oorlog en vrede, opstanden en boetes, pardons of Blijde Intredes heeft ondergaan, en welke de gevolgen waren op hun activiteit, ambachtsleven en welvaart.
- ♦ Het onderzoek leverde ons 629 namen op van leerknappen, meesterkinderen, vrijmeesters, keurders, dekens en knapen, die bij het ambachtsleven betrokken waren. Het heeft aangetoond dat de goudsmeden tijdens hun loopbaan een plaats verdienen naast de schilderkunst, tapijtkunst en beeldhouwkunst uit diezelfde periode.

³⁰³ E. Dhanens, 'Het edelsmeedwerk in de tentoonstelling 'Religieuze Kunst in Oostvlaanderen'', in: *Cultureel Jaarboek voor de Provincie Oost-Vlaanderen*, vijfde jaargang – 1951, Gent, 1953, p. 117.

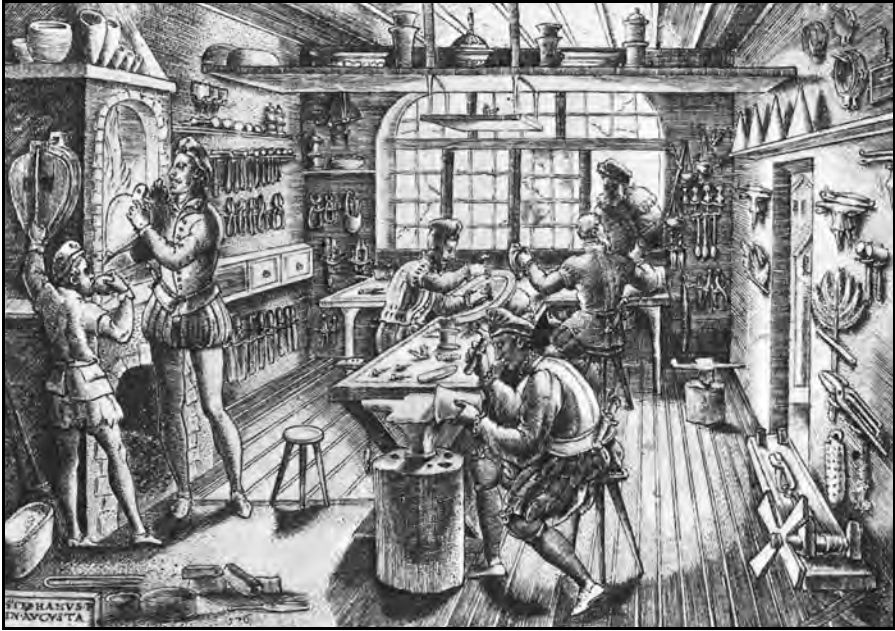
³⁰⁴ J. Dambuyne, *Corporatieve middengroepen*, Gent, 2002, p. 73.

Afbeelding 1: Huis de Samson, Hoogpoort, Gent

Toestand 1900

© Beeldbank Gent

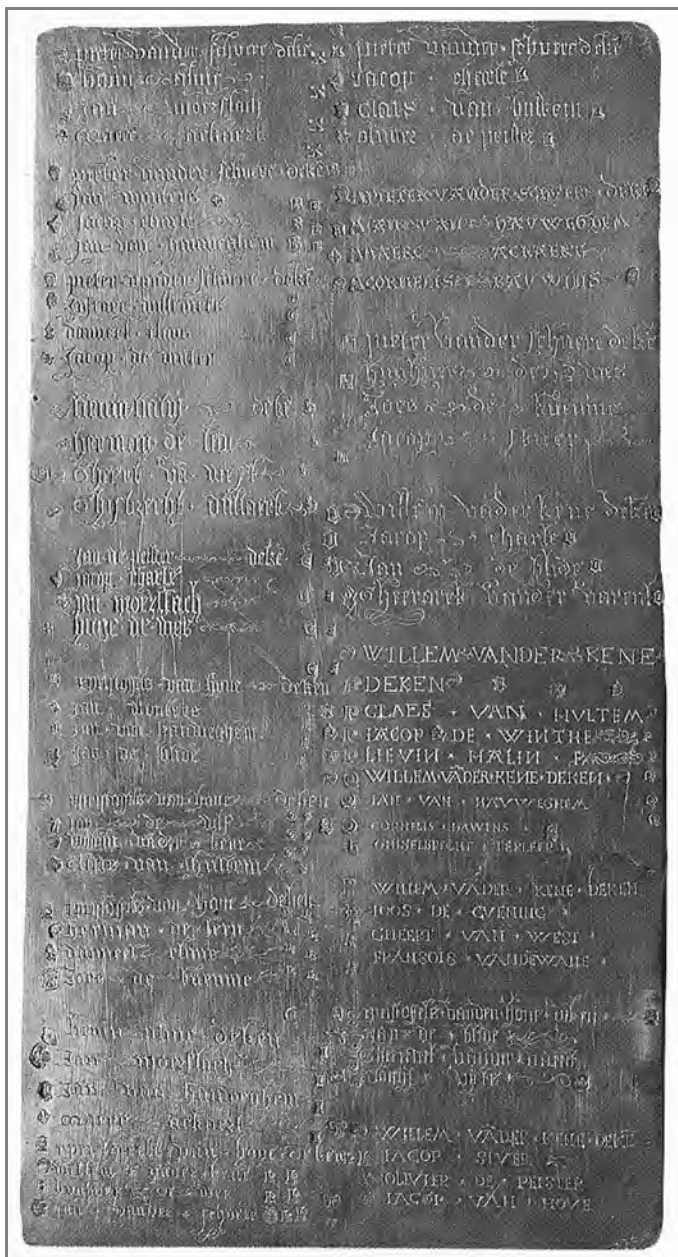
Afbeelding 2: Goudsmidatelier

Kopergravure van Etienne Delaune, Augsburg, 1576

Bron afbeelding: Dombi I. e.a., *Bruckmann's Silberlexikon*, München, 1982, p. 114

*Afbeelding 3: Cornelis de Bont, Chrismatorium, 1486
Zilver en verguld zilver, 19 x 9,5 cm
getekend met jaarletter *b* en zijn meesterstempel, een hermelijn ingeschreven in een gotische *C*
Louvre, Parijs, inv. OA 5572
© Agence Photographique de la Réunion des musées nationaux, Paris*

Afbeelding 4: Keurplaat van de nering van de goud- en zilversmeden van Gent
 Plaat VIII verso, 1508-1526
 STAM, Gent

Bron: Decavele J., *Gent, Apologie van een rebelse stad*, Antwerpen, 1989, p. 328

Afbeelding 5: Eloi De Wulf, Twee boeksloten, ca. 1518
Gedreven zilver, meestermerk Eloi de Wulf
STAM, Gent, Inv. 1010. 1-2
© KIK-IRPA, Brussel M115260

*Afbeelding 6: Cornelis Bauwins, Hechtsel van de deken der gilde van de Gentse visverkopers,
1519*

*Gedreven zilver en verguld, 10,2 x 8,5 cm
STAM, Gent, inv. 490*

© KIK-IRPA, Brussel A119677

Afbeelding 7: Jan Van Hauweghem, Wijnbeker, 1532

Zilver

Hethel Church, in bruikleen aan het Castle Museum in Norwich

© Courtesy of Norfolk Museums and Archaeology Service

*Afbeelding 8: Cornelis de Bont, Hechtsels van de Schalmeiers van Gent, 1489
Gedreven zilver en verguld, email, 19 x 23 cm
Stadsmerk Gent (helm), dekanale letter D, meesterstempel
STAM, Gent, inv. 438. 1-4
© KIK-IRPA, Brussel B176531*

*Afbeelding 9: Jan De Wees, Hechtsel van de Schalmeyers van Gent, 1552
Gedreven zilver en verguld, email, 19 x 13 cm*

*Stadsmerk Gent (helm), dekanale letter, meesterteken, gedateerd: md vl vii
STAM, Gent, inv. 468*

© KIK-IRPA, Brussel A116822

Afbeelding 10: Adriaan Van Hulthem, Hechtsel van de Schalmeiers van Gent, 1589

Gedreven zilver en verguld, email, 19 x 13 cm

Stadsmerk Gent (helm), dekanale letter D, meesterteken, gedateerd: 1589

STAM, Gent, inv. 469

© KIK-IRPA, Brussel A116823

*Afbeelding 11: Sluitstuk van de koorkap van abt Lieven Hugenois, begin 16de eeuw
Verguld zilver en email*

Collectie Onghena, legaat van A. de Rothschild in 1901

Louvre, Parijs, inv. OA 5620

© Agence Photographique de la Réunion des musées nationaux, Paris

*Afbeelding 12: Jacob Weins, Christmatorium, 1553
Gedreven zilver, 12 x 8,5 x 6,3
Stadsteken Gent (helm), dekanale letter Y, meesterteken: ossekop, datering: 1553
Sint-Jacobskerk, Gent
© KIK-IRPA, Brussel M263023*

*Afbeelding 13: Schaal, 1401-1450
Merktokens: Gentse helm en meesterteken
Gedreven en verguld zilver, email – 23,5 cm
Museum Groeningeabdij, Kortrijk
© KIK-IRPA, Brussel Z002288
Opschrift: 'dit platteel behort de capelle in beginof'*

Afbeelding 14a en 14b: Jan Trouvere? Kelk en pateen, 1562
Gedreven en verguld zilver, kelk: 17,7 cm hoogte, pateen: 15,5 cm
Kelk: schenkingsinscriptie op naam van S. de Warlusel in 1562
Pateen: Gents stadsmerk, gekroonde G met helm, uitgesleten meesterteken, proefsteek,
gotische letter \mathfrak{G}
Sint-Petruskerk, Bazel
© KIK-IRPA, Brussel A11193 & B4825

*Afbeelding 15: Adriaan van Hulthem, Wapenstok van de Koning van de Moorkinderen,
1599-1600*

Gedreven zilver en palissander, 52,3 cm

STAM, Gent

© KIK-IRPA, Brussel M115218